

**Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΖΗΛΙΑΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΑΔΕΛΦΙΑ, ΚΑΤΑ
ΤΗ ΝΗΠΙΑΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ**

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ

Αλεξοπούλου Ουρανία
Καθηγήτρια Εφαρμογών

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ

Ιωάννου Μαρία- Εριέτα
Κατσιλίδου Ειρήνη
Παπαδοπούλου Φοίβη

Πτυχιακή εργασία για τη λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το
Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και
Πρόνοιας του Ανωτάτου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος
(Α.Τ.Ε.Ι) Πάτρας

ΠΑΤΡΑ 12 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2004

Η ζωγραφιά στο εξώφυλλο είναι από το βιβλίο των Ενί Crotti & Alberto Magni «Πώς να ερμηνεύουμε τα παιδικά σχέδια».

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Για την ολοκλήρωση αυτής της μελέτης, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την υπεύθυνη καθηγήτρια κα Αλεξοπούλου Ουρανία, η οποία με τις εύστοχες παρατηρήσεις της έδωσε μορφή στις ιδέες.

Επίσης, ευχαριστούμε όλα εκείνα τα άτομα του οικείου, αλλά και ευρύτερου περιβάλλοντός μας, τόσο για την διευκόλυνση της συλλογής του υλικού, όσο και για τη στήριξη που μας παρείχαν.

Περίληψη μελέτης

Η παρούσα μελέτη έχει ως βασικό σκοπό τη διερεύνηση της ζήλιας ως συναίσθημα και συγκεκριμένα της αδελφικής ζήλιας, καθώς και των παραγόντων που την επηρεάζουν. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, χρειάστηκε να τεθούν κάποιοι στόχοι που εξυπηρετούν στην πληρέστερη κάλυψη του θέματος.

Πριν περάσει η μελέτη στην ανάλυση αυτού καθεαυτού του συναισθήματος της ζήλιας, κρίνεται απαραίτητο να γίνει πρώτα αναφορά στη σύγχρονη οικογένεια, στα στάδια ανάπτυξης του παιδιού και στην έννοια του αδελφικού δεσμού.

Η αναφορά στη σύγχρονη οικογένεια έχει σκοπό να επισημανθεί το μέγεθος της επιρροής του θεσμού αυτού στην συναισθηματική ασφάλεια που αναπτύσσουν τα μέλη της, καθώς και στην ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων που δημιουργούν.

Τα αναπτυξιακά στάδια που διέρχεται το παιδί, παρουσιάζονται σε συνάρτηση με το συναίσθημα της ζήλιας. Παρουσιάζονται, δηλαδή, παράλληλα, τα αναπτυξιακά επιτεύγματα του παιδιού τα οποία σταδιακά του επιτρέπουν να αποκτήσει μια πιο περίπλοκη αντίληψη του εαυτού του και των άλλων, όπως επίσης και να νιώσει, σαν ένδειξη της αγάπης του προς τη μητέρα, τη ζήλια.

Η ανάλυση της έννοιας του αδελφικού δεσμού, πραγματοποιείται γιατί είναι στα πλαίσια του δεσμού αυτού που εκφράζεται ο αδελφικός ανταγωνισμός. Γίνεται μια περιγραφή των χαρακτηριστικών της σχέσης αυτής και επισημαίνεται η καθοριστική της σημασία.

Για την καλύτερη κατανόηση του συναισθήματος της ζήλιας, των παραγόντων που την προκαλούν μεταξύ των αδελφών και των

τρόπων με τους οποίους μπορεί να εκδηλωθεί, γίνεται μια ανασκόπηση των σχετικών ψυχολογικών θεωριών που έχουν διατυπωθεί.

Ακολουθεί το κύριο κεφάλαιο της μελέτης, που αφορά συγκεκριμένα στην παιδική ηλικία. Αρχικά, αναφέρεται στη ζήλια ως συναίσθημα και στη συσχέτισή της με τον ανταγωνισμό, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζει την εξέλιξη της παιδικής ζήλιας σε συνάρτηση με την συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Στη συνέχεια, περιγράφονται εκτενώς οι παράγοντες εκείνοι που επηρεάζουν τη δημιουργία του αδελφικού ανταγωνισμού. Πρόκειται κατ' αρχήν για τον οικογενειακό αστερισμό και συγκεκριμένα για τα χαρακτηριστικά που αποδίδει στο κάθε ένα από τα παιδιά της οικογένειας, αλλά παράλληλα και για τις μεταξύ των παιδιών σχέσεις που συνεπάγεται η κάθε ξεχωριστή θέση του αστερισμού.

Ο δεύτερος παράγοντας που παρουσιάζεται ως εξ ίσου καθοριστικός για τη δημιουργία της αδελφικής ζήλιας, είναι οι γονείς, οι οποίοι, επηρεασμένοι συχνά από τις προσωπικές τους εμπειρίες, επιδίδονται σε συμπεριφορές και στάσεις που προκαλούν δυσκολίες στις σχέσεις των παιδιών τους. Οι συγκρίσεις, οι προβολές, η άνιση μεταχείριση και άλλοι ατυχείς χειρισμοί των γονιών, φέρνουν τα παιδιά σε κατάσταση ανταγωνισμού και γρήγορα ζήλιας, όταν το ένα από τα παιδιά αισθανθεί λιγότερο προνομιούχο από τον αδελφό του όσον αφορά στην αγάπη και τη φροντίδα των γονιών.

Η ανασκόπηση συνεχίζεται με την παρουσίαση των πιθανών τρόπων με τους οποίους μπορεί να εκδηλωθεί η αδελφική ζήλια. Ανάλογα με το μέγεθος της έντασης με την οποία θα βιώσει το παιδί τη ζήλια προς τον αδελφό του, οι επιδράσεις της κατάστασης αυτής στην προσωπικότητά του είναι είτε θετικές, είτε αρνητικές. Οπότε, στη

συνέχεια της μελέτης επιχειρείται η παρουσίαση των επιδράσεων αυτών.

Έπειτα, κρίνεται απαραίτητο να γίνει παράθεση των τρόπων με τους οποίους μπορεί να αποφευχθεί η αδελφική ζήλια. Διάφοροι μελετητές συμβουλεύουν τους γονείς και τους προτείνουν κατάλληλους χειρισμούς, προκειμένου να προετοιμάσουν σωστά το πρωτότοκο παιδί τους για τον ερχομό του νεογέννητου αδελφού του, καθώς και να το στηρίξουν ώστε να βιώσει τον εκθρονισμό του όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα.

Τέλος, η μελέτη κλείνει με μια σύντομη αναφορά στο ρόλο του Κοινωνικού Λειτουργού, όπως επίσης και στις συγκεκριμένες ενέργειες που απαιτεί από μέρους του ο χειρισμός της παιδικής ζήλιας. Στο σημείο αυτό, διατυπώνονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από αυτή τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, καθώς και ορισμένες προτάσεις με σκοπό, είτε να αποφευχθεί η αδελφική ζήλια, είτε να παραμένει σε υγιή επίπεδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΕΛ.

- Αναγνώριση.....2
- Περίληψη μελέτης.....3
- Πίνακας περιεχομένων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Εισαγωγή

- Το πρόβλημα.....6
- Σκοπός μελέτης.....7
- Ορισμοί εννοιών.....9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Ανασκόπηση άλλων μελετών, ερευνών και σχετικών συγγραμμάτων

Ι. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ

- I.1. **Οικογένεια**.....14
 - I.1.1 Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια.....14
 - I.1.2. Ο κύκλος ζωής της οικογένειας.....15
 - I.1.3. Οι ρόλοι στην σύγχρονη ελληνική οικογένεια.....17
 - I.1.4. Οι λειτουργίες της οικογένειας.....18
 - I.1.4.1. Οι εκπαιδευτικές λειτουργίες.....19
 - I.1.4.2. Οι ψυχολογικές λειτουργίες.....20
 - I.1.5. Τα οικογενειακά συστήματα.....21
 - I.1.6. Οι διαπροσωπικές σχέσεις στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια.....22
- I.2. **Τα στάδια ανάπτυξης του παιδιού**.....24
 - I.2.1.Βρεφική ηλικία.....25

I.2.1.1. Η αντίληψη του εξωτερικού κόσμου.....	25
I.2.2.Νηπιακή ηλικία.....	26
I.2.2.1.Η συναισθηματική ανάπτυξη.....	26
I.2.2.2.Η ανάπτυξη της προσωπικότητας.....	27
I.2.2.3.Η προσκόλληση.....	28
I.2.2.4.Οι σχέσεις του παιδιού.....	29
I.3.Αδελφική σχέση.....	32
I.3.1.Η εγγάραξη του αδελφικού δεσμού.....	32
I.3.2. Δυσκολίες στην αδελφική σχέση.....	33
I.3.3.Τα οφέλη της αδελφικής σχέσης.....	35
I.3.4.Ιδιαίτερες αδελφικές σχέσεις.....	37
II. ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΖΗΛΙΑ	
II.1. Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα.....	40
II.2. Το σύμπλεγμα της παρείσφρησης.....	46
II.3. Διαφοροποιημένος συγκρητισμός.....	51
III. Η ΑΔΕΛΦΙΚΗ ΖΗΛΙΑ	
III.1. Η ζήλια και ο ανταγωνισμός.....	56
III.1.1.Η ζήλια.....	56
III.1.2.Ο ανταγωνισμός.....	57
III.1.3.Η εξέλιξη του ανταγωνισμού.....	57
III.1.4.Το συναίσθημα της ζήλιας ανάμεσα στα αδέλφια.....	58
III.1.5.Διαρκής Παιδομορφισμός.....	59
III.2.Η εξέλιξη της ζήλιας.....	61
III.2.1. Η απειλή της προνομιακής κυριαρχίας πάνω στη μητέρα...	61
III.2.2. Η υπεράσπιση της θέσης του παιδιού.....	62
III.2.3. Η ζήλια στην αναπτυξιακή πορεία του παιδιού.....	63
III.2.4. Ζήλια. Φυσιολογική ή παθολογική;.....	63

III.3. Παράγοντες δημιουργίας αδελφικού ανταγωνισμού.....	67
III.3.1. Ο Οικογενειακός αστερισμός ως παράγοντας δημιουργίας του αδελφικού ανταγωνισμού.....	67
III.3.1.1. Το πρωτότοκο.....	70
III.3.1.1.1. Η γέννηση του πρωτότοκου.....	75
III.3.1.2. Το δευτερότοκο.....	79
III.3.1.3. Το μεσαίο παιδί.....	82
III.3.1.4. Το τελευταίο παιδί.....	84
III.3.1.5. Το μοναχοπαιδί.....	89
III.3.1.5.1. Χαρακτηριστικά του μοναχοπαιδιού.....	90
III.3.1.5.2 Σύγκριση του μοναχοπαιδιού με το πρωτότοκο.....	91
III.3.1.6. Ο Οικογενειακός Αστερισμός στις ιδιαίτερες αδελφικές σχέσεις.....	92
III.3.1.6.1. Τα δίδυμα.....	92
III.3.1.6.2. Τα ετεροθαλή αδέλφια.....	93
III.3.1.6.3. Παιδιά με άρρωστο ή ανάπηρο αδελφό..	93
III.3.1.7. Ο Οικογενειακός Αστερισμός σε σχέση με τα φύλα.....	94
III.3.1.8. Η διαφορά ηλικίας.....	95
III.3.1.9. Η διαφορά του φύλου σε συνδυασμό με τη διαφορά ηλικίας.....	96
III.3.1.10. Συμμαχίες.....	97
III.3.2. Οι Γονείς ως παράγοντας δημιουργίας του αδελφικού ανταγωνισμού.....	100
III.3.1. Το οικογενειακό παρελθόν των γονιών.....	101

III.3.2. Η άνιση μεταχείριση.....	104
III.3.3. Οι προτιμήσεις των γονιών.....	107
III.3.4. Διακρίσεις όσον αφορά στο φύλο.....	109
III.3.5. Παραμέληση του πρωτότοκου κατά τον εκθρονισμό.....	111
III.3.6. Το παραχαϊδεμένο παιδί.....	112
III.3.7. Διάφορες άστοχες ενέργειες των γονιών.....	113
III.3.8. Γονείς που αγνοούν την αντιζηλία.....	114
III.3.9. Ανοχή ή προτροπή των συγκρούσεων μέσα στο σπίτι.....	115
III.3.10. Συγκρίσεις.....	116
III.3.11. Το κοινωνικό ενδιαφέρον.....	117
III.3.12. Γονείς και ψυχολογική ωριμότητα.....	119
III.3. Μορφές εκδήλωσης ζήλιας.....	120
III.3.1. Παλινδρόμηση.....	122
III.3.2. Προβλήματα στη συμπεριφορά.....	123
III.3.3. Επιθετική συμπεριφορά.....	124
III.3.4. Διαταραχές στη λήψη τροφής.....	127
III.3.5. Διαταραχές στην ομιλία.....	127
III.3.6. Προβολή.....	128
III.3.7. Υπερβολικό ενδιαφέρον.....	128
III.3.8. Ψυχοσωματικές διαταραχές	129
III.4. Οι επιδράσεις του αδελφικού ανταγωνισμού στην προσωπικότητα του παιδιού.....	130
III.5. Αντιμετώπιση της ζήλιας.....	138
III.5.1. Το νέο μέλος της οικογένειας.....	138
III.5.1.1. Προετοιμασία για τον ερχομό του νέου αδελφού..	138

III.5.1.2. Ο ερχομός του βρέφους.....	139
III.5.1.3. Η αντιμετώπιση των αντιδράσεων του πρωτότοκου.....	140
III.5.2. Οι χαρακτηρισμοί και οι συγκρίσεις που κάνουν οι γονείς.....	141
III.5.3. Η ανάπτυξη των χαρακτηριστικών του κάθε παιδιού.....	142
III.5.4. Η έκφραση των συναισθημάτων.....	143
III.5.5. Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών.....	144
III.6. Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού.....	146
III.6.1. Η Κοινωνική Εργασία.....	146
III.6.2. Ο Κοινωνικός Λειτουργός.....	146
III.6.2.1. Ο Κοινωνικός Λειτουργός ως άτομο.....	146
III.6.2.2. Ο Κοινωνικός Λειτουργός στον χειρισμό της παιδικής ζήλιας.....	147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

▪ Μεθοδολογία.....	151
▪ Συμπεράσματα.....	153
▪ Προτάσεις.....	158
▪ Παράρτημα.....	160
▪ Βιβλιογραφία.....	179

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πρόβλημα

Η ζήλια είναι ένα συναίσθημα που βιώνουν συχνά τα μέλη της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας. Με την μορφή του αδελφικού ανταγωνισμού έρχεται να εκφράσει τις αντιδράσεις του παιδιού στο περιβάλλον, οι οποίες όμως προκαλούνται από το ίδιο το περιβάλλον στο οποίο ζει και αναπτύσσεται. Η ζήλια ανάμεσα στα αδέρφια εκφράζεται μέσα από τον Οικογενειακό Αστερισμό ως αναπόφευκτη και απολύτως φυσιολογική. Η σειρά γέννησης, προσδίδει στα παιδιά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, προσδιορίζει τις μεταξύ τους σχέσεις και καθορίζει την πορεία και τη συμπεριφορά τους ως ενήλικες.

Η ζήλια, όπως αναφέρει και ο Rufo(2003) μεταξύ άλλων συγγραφέων, χαρακτηρίζεται τόσο ως φυσιολογική αλλά και ως παθολογική. Τα μεταξύ τους όρια είναι ιδιαίτερος ευμετάβλητα. Ωστόσο η ζήλια είναι υπάρχουσα, γεγονός που καθιστά αναγκαίο τα παιδιά να ενθαρρύνονται στο να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια και το θυμό τους, ώστε να βρουν διέξοδο στο έντονο και ψυχοφθόρο αυτό συναίσθημα. Στην περίπτωση που το παιδί δεν ενθαρρυνθεί στο σημείο αυτό, υπάρχει κίνδυνος να παρουσιαστούν ανεπιθύμητα αποτελέσματα που θα επηρεάσουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας καθώς και την μετέπειτα πορεία του παιδιού.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι γονείς διαδραματίζουν κύριο ρόλο στη ζωή και στη συμπεριφορά του παιδιού γι αυτό και φέρουν τη βασική ευθύνη για την πορεία της εκδήλωσης του αδελφικού ανταγωνισμού.

Σκοπός μελέτης

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι να διερευνηθεί το συναίσθημα της ζήλιας σε αδέρφια νηπιακής ηλικίας(τριών έως έξι ετών), καθώς και οι επιδράσεις της στο άτομο και την οικογένεια.

Οι επιμέρους στόχοι της μελέτης είναι οι εξής:

- Να παρουσιαστούν τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης οικογένειας, καθώς μέσα σε αυτήν ζει και αναπτύσσεται το παιδί.
- Να αναλυθεί η συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, έτσι όπως αυτή εξελίσσεται διαμέσου των σταδίων της παιδικής ηλικίας.
- Να γίνει μια περιγραφή των χαρακτηριστικών της αδελφικής σχέσης, όπως επίσης και να καθοριστεί η σημασία της.
- Να οριστεί η έννοια της ζήλιας και του αδελφικού ανταγωνισμού, καθώς και ορισμένες σχετικές έννοιες, που κρίνεται ότι θα βοηθήσουν στην καλύτερη κατανόηση της μελέτης.
- Να σκιαγραφηθεί το συναίσθημα της ζήλιας και πιο συγκεκριμένα η ζήλια ανάμεσα στα αδέρφια, μέσα από την παρουσίαση των ψυχολογικών θεωριών που έχουν διατυπωθεί σε σχέση με το συναίσθημα αυτό.
- Να διερευνηθούν οι παράγοντες που προκαλούν τον αδελφικό ανταγωνισμό. Πιο συγκεκριμένα, να διερευνηθεί η επίδραση της σειράς γέννησης στην προσωπικότητα του παιδιού, αλλά και κατά πόσον ο

οικογενειακός αστερισμός αποκλειστικά, μπορεί να προκαλέσει τη ζήλια ανάμεσα στα αδέρφια. Επίσης, να εξεταστεί κατά τον ίδιο τρόπο, κατά πόσον η συμπεριφορά των γονιών απέναντι στα παιδιά μπορεί να ευθύνεται εξ ολοκλήρου για το ίδιο πρόβλημα.

- Να παρουσιαστούν οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να εκδηλωθεί ο αδελφικός ανταγωνισμός, καθώς και να παρατεθούν απόψεις μελετητών της αδελφικής ζήλιας σχετικά με το αν πρόκειται για συναίσθημα φυσιολογικό ή παθολογικό.
- Να εντοπιστούν τα αποτελέσματα που μπορεί να προκαλέσει το ψυχοφθόρο συναίσθημα της ζήλιας στην προσωπικότητα του ατόμου.
- Να παρουσιαστούν οι συνήθειες τρόποι με τους οποίους χειρίζονται οι γονείς καθοριστικές για τα παιδιά τους καταστάσεις που λαμβάνουν χώρα μέσα στο σπίτι, όπως είναι ο ερχομός του νέου βρέφους, καθώς και οι πρώτες, ή και προχωρημένες εκδηλώσεις ζήλιας.
- Να καταγραφούν τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη και να προταθούν τρόποι με τους οποίους θα μπορούσαν να αποφευχθούν τα δυσάρεστα αποτελέσματα του αδελφικού ανταγωνισμού στο παιδί.

Ορισμοί εννοιών

Οικογένεια: έτσι ορίζεται το φυσικό κοινωνικό σύστημα το οποίο εκτείνεται σε χρονικό διάστημα τουλάχιστον τριών γενεών και του οποίου τα μέλη καθορίζονται μέσω της γένεσης, της υιοθεσίας ή του γάμου (Αλεξ. Γ.Ζαφείρης /Ελένη Α.Ζαφείρη/Χρήστος Μ.Μουζακίτης, «Οικογενειακή Θεραπεία», Εκδ.Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σελ57).

Βρεφική ηλικία: εκτείνεται από την γέννηση ως το τέλος του δεύτερου έτους. Σε καμία άλλη αναπτυξιακή περίοδο δεν γίνεται τόσο μεγάλη ποσοτική και ποιοτική πρόοδος. Το κύριο αναπτυξιακό επίτευγμα της περιόδου αυτής είναι η μετάβαση από την απόλυτη εξάρτηση από τους ενήλικους, ακόμη και για την βιολογική επιβίωση, σε κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας και αυτονομίας(Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, «Εξελικτική Ψυχολογία», τόμος 1^{ος}, Αθήνα 1985, σελ.127).

Παιδική ηλικία: πρώτη παιδική ή νηπιακή ή προσχολική ηλικία διαρκεί από το τρίτο έως το έκτο έτος, ενώ η δεύτερη παιδική ή σχολική ηλικία εκτείνεται από το έβδομο έως το ενδέκατο έτος(Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, «Εξελικτική Ψυχολογία», τόμος 1^{ος}, Αθήνα 1985, σελ35).

Αδελφική σχέση: οι σχέσεις που συνδέουν τους αδελφούς και τις αδελφές είναι αποτέλεσμα μεγάλης εγγύτητας, όχι επιλεγμένης αλλά επιβεβλημένης από τους γονείς(Marcel Rufo, «Αδελφός και Αδελφή μια δύσκολη αγάπη», Μτφ. Ευαγγελία Σιπητάνου, Εκδ.Κριτική, Αθήνα 2003, σελ.242).

Ανταγωνισμός: σύμφωνα με τον ορισμό του Κ.Μπούλντιγκ ο ανταγωνισμός με την ευρύτερη έννοια του όρου είναι μια κατάσταση όπου δυο ή περισσότερα ατομικά ή συλλογικά υποκείμενα συμπεριφοράς επιδιώκουν να κατακτήσουν μελλοντικές θέσεις που είναι μεταξύ τους ασυμβίβαστες. Η επιδίωξη της ασυμβίβαστης προς τις άλλες θέσεις δεν είναι ανάγκη να είναι συνειδητή. Όταν η ασυμβίβαστη θέση επιδιώκεται συνειδητά και εν γνώσει της ανταγωνιστικής κατάστασης τότε έχουμε σύγκρουση(Δ.Γ.Τσαούσης, *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Εκδ.Gutenberg, Αθήνα 1989).

Αδελφικός ανταγωνισμός(sibling rivalry): ανταγωνισμός δυο αδελφών για την προσοχή, στοργή και εκτίμηση των γονιών τους ή για άλλες αναγνωρίσεις ή επιβραβεύσεις(N.Μάνος, *Ερμηνευτικό Λεξικό Ψυχιατρικών Όρων*, Εκδ.University Studio Press, Θεσ/νίκη 1985, Β' Έκδοση 1987).

Ζήλια: είναι η δυσαρέσκεια ενός ατόμου για τα αγαθά και την ευτυχία των άλλων, το να επιθυμεί κανείς τα υπάρχοντα ή τα αγαθά του άλλου. Εκδηλώνεται ως δυσαρέσκεια, λύπη, οργή, ανταγωνισμός με αθέμιτα μέσα, συκοφαντία, εγωισμός(Φωτ. Π.Χατζηθωμά/ Παντ. Ν.Αλεφάντου, *Λεξικό Ανεπτυγμένων Εννοιών*, Εκδ.Φίλιππος, Θεσ/νίκη 1993).

Φθόνος: η Melanie Klein ορίζει το φθόνο ως εξής: «είναι το συναίσθημα θυμού που αισθάνεται κάποιος, επειδή κάποιος άλλο άτομο κατέχει και απολαμβάνει κάτι επιθυμητό. Η παρόρμηση που διακατέχεται από φθόνο έχει στόχο να απομακρύνει το επιθυμητό αντικείμενο ή να το καταστρέψει».

«(...)Ο φθόνος θα πρέπει να διαφοροποιηθεί από τη ζήλια, έννοιες οι οποίες συχνά συγχέονται, τόσο στην καθομιλουμένη όσο και στην ψυχολογική βιβλιογραφία. Η ζήλια αναφέρεται σε μια σχέση μεταξύ τριών ατόμων, ενώ ο φθόνος προϋποθέτει την ύπαρξη ενός μόνο άλλου ατόμου. Έτσι, ένας άντρας μπορεί να ζηλεύει τη σχέση της γυναίκας του με κάποιον άλλον άντρα, ή ένα παιδί να ζηλεύει το νέο αδερφάκι του για τη προσοχή και την αγάπη που του δείχνει η μητέρα. Το μίσος για τον αντίπαλο είναι δευτερεύον μπροστά στην επιθυμία για περισσότερη αγάπη» (Isca Salzberger-Wittenberg, «*Η αυτογνωσία από ψυχαναλυτική θεώρηση και οι ανθρώπινες σχέσεις*», Σύγχρονη Ψυχαναλυτική Βιβλιοθήκη, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995).

Αντιζηλία: είναι μια αντίθεση προσώπων ή ομάδων κατά την επιδίωξη ενός και του αυτού πράγματος ή ενός ίδιου σκοπού που η χρήση τους ή η πρόσβαση σε αυτά δεν μπορεί να ανήκει παρά στον ένα από τους συναγωνιζόμενους. Η αντιζηλία είναι ένας ανταγωνισμός που αντιπαραθέτει αντιπάλους αγωνιζόμενους υποψήφιους. Μπορεί να μεταστραφεί σε ανοιχτή σύγκρουση, σε δηλωμένο ανταγωνισμό, σε μάχες. Μπορεί να διεγείρει την εχθρότητα τη ζήλια, το μίσος (*Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών*, Εκδ. Πάμισος, Αθήνα 1981).

Φυσιολογική και Παθολογική συμπεριφορά: μορφές συμπεριφοράς που βοηθούν το άτομο να ζήσει αρμονικά, τόσο με τον ίδιο του τον εαυτό(ενδοπροσωπική προσαρμογή), όσο και με τους άλλους(διαπροσωπική προσαρμογή) θεωρούνται εξ ορισμού φυσιολογικές. Αντίθετα, όσες μορφές συμπεριφοράς παρακαλύουν είτε την ενδοπροσωπική, είτε την διαπροσωπική προσαρμογή θεωρούνται

παθολογικές(...). Πρέπει να τονιστεί ότι τα όρια ανάμεσα στη φυσιολογική και στην παθολογική συμπεριφορά είναι ρευστά, γιατί είναι συνάρτηση και των εκάστοτε ψυχοκοινωνικών αντιλήψεων.(Ι.Ν.Παρασκευόπουλος, «Κλινική Ψυχολογία», Αθήνα 1988, σελ.12-13).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ,
ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ι.ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ

Ι.1.Οικογένεια

Πριν παρουσιαστεί και αναλυθεί το φαινόμενο του αδελφικού ανταγωνισμού, κρίνεται απαραίτητο να γίνει αναφορά στη σύγχρονη οικογένεια, αφού μέσα σε αυτήν το παιδί ζει, εξελίσσεται και εκφράζεται. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται μια σύντομη παρουσίαση της σύγχρονης μορφής της, των λειτουργιών που επιτελεί για τα μέλη της, των ρόλων που ενυπάρχουν σε αυτήν, καθώς και των συστημάτων που λειτουργούν μέσα στον οικογενειακό κύκλο.

Ι.1.1. Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια

Κατά τη Μουσούρου(*Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, 1998, σελ.69), «η συμβατική μορφή της σύγχρονης οικογένειας είναι η συζυγική: λαμβάνεται περίπου ως δεδομένο ότι η οικογένεια στις σύγχρονες βιομηχανικές-αστιακές κοινωνίες αποτελείται από τους συζύγους-γονείς και τα παιδιά τους και ότι αυτή διαβιώνει ανεξάρτητα από άλλες συγγενικές οικογένειες -ότι είναι δηλαδή , ανεξάρτητη συζυγική».

Οι Ζαφείρης, Ζαφείρη και Μουζακίτης(*Οικογενειακή θεραπεία*, 1999, σελ.71), περιγράφουν την οικογένεια ως «ένα

ψυχοκοινωνικό σύστημα με κανόνες, στόχους, δομή, σχέσεις, δυναμικές αλληλεπιδράσεις και διεργασίες. Αποτελεί ένα εξαιρετικό υπόβαθρο για την εκτίμηση των ανθρώπινων προβλημάτων, των συμπεριφορών, των συμπτωμάτων και των λύσεών τους».

Η Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του παιδιού(*Οικογένεια: Ψυχοκοινωνικές-Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις*, 1990, σελ.23), ξεχωρίζει την οικογένεια από τους υπόλοιπους θεσμούς «λόγω της σημαντικότητας της επιρροής της στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Χρονολογικά πρώτος και σε επιρροή κυρίαρχος κοινωνικός φορέας για την ανατροφή του παιδιού είναι σαφώς η οικογένεια. Κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του ,το παιδί είναι κάτω από την εποπτεία κάποιου μέλους της οικογένειας εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο. Η οικογένεια είναι ο φορέας διαμόρφωσης των αξιών του παιδιού ,καθώς μεταβιβάζει σε αυτό τα ήθη και τα έθιμα της κοινότητας και τους θεσμούς της κοινωνίας . Η μορφή της οικογένειας διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία».

I.1.2. Ο κύκλος ζωής της οικογένειας

Ο συμβατικός κύκλος ζωής της συμβατικής οικογένειας, κατά τη Μουσσούρου(*Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, 1998, σελ.143), «βασίζεται στην συζυγική σχέση(η οποία καθορίζει την αρχή και το τέλος του κύκλου) και διαμορφώνεται κυρίως αναφορικά προς τη γονεϊκή σχέση(η οποία, εν πολλοίς, καθορίζει τις φάσεις του κύκλου)».

Επίσης, η ίδια συγγραφέας, κάνει λόγο για την έντονη παιδοκεντρικότητα που διακρίνει τη σύγχρονη οικογένεια, η οποία έχει να κάνει με το νέο ήθος που διαμορφώνει η γονεϊκότητα- επιλογή,

καθώς και με το παιδί- αξία που ενισχύει η μείωση της γεννητικότητας. Αναφέρει σχετικά πως «η ηλικία του παιδιού χρησιμεύει ως κατ' εξοχήν παράγοντας προσδιορισμού των φάσεων της οικογενειακής ζωής και ως ένα καίριο σημείο αναφοράς προκειμένου να μελετηθούν οι ρόλοι των γονέων, δεν φαίνεται να λαμβάνεται υπ' όψη για τον προσδιορισμό του ρόλου του ίδιου του παιδιού»(όπ.π.,σελ.75).

Για να προσδιοριστεί, λοιπόν ο κύκλος ζωής της οικογένειας, λαμβάνονται υπ' όψη γεγονότα που σηματοδοτούν την έναρξη και τη λήξη του κύκλου αυτού, καθώς και τις κυριότερες φάσεις του. Τέτοια γεγονότα είναι: ο γάμος, η γέννηση του πρώτου παιδιού, η γέννηση του τελευταίου παιδιού κ.λ.π.

Οι Ζαφείρης, Ζαφείρη και Μουζακίτης(*Οικογενειακή θεραπεία*, 1999, σελ.58), λοιπόν, αναφέρουν την θεωρία των Duvall και Hill, κατά την οποία «οι αλλαγές που υφίσταται τόσο η δομή, όσο και η λειτουργία των οικογενειών, παρουσιάζουν μια “διατεταγμένη ακολουθία αναπτυξιακών σταδίων”. Η εξέλιξη αυτών των σταδίων εξαρτάται από την αύξηση και τη μείωση του αριθμού των μελών της οικογένειας, την ηλικία του μεγαλύτερου παιδιού που μπορεί να φθάνει και μέχρι τα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσης(...)».

Στο ενδιάμεσο διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ του γάμου και του θανάτου του ζευγαριού, η οικογένεια περνά από τα ακόλουθα στάδια:

(α) Το ζευγάρι έχει παντρευτεί, αλλά δεν έχει παιδιά.

(β) Η οικογένεια έχει αποκτήσει παιδιά από τα οποία το μεγαλύτερο έχει ηλικία έως δύομισι ετών.

(γ) Η οικογένεια έχει παιδιά προσχολικής ηλικίας και το μεγαλύτερο έχει ηλικία από δύομισι έως έξι ετών.

(δ) Τα παιδιά πηγαίνουν στο σχολείο και το μεγαλύτερο έχει ηλικία από έξι έως δεκατριών ετών.

(ε) Τα παιδιά είναι στην εφηβεία και το μεγαλύτερο είναι από δεκατριών έως είκοσι ετών.

(στ) Η οικογένεια λειτουργεί ως σημείο εκκίνησης και το πρώτο παιδί έχει ήδη φύγει από το σπίτι, ενώ το τελευταίο φεύγει εκείνη την περίοδο.

(ζ) Οι γονείς είναι μεσήλικες, ζουν στην “άδεια φωλιά” και συνταξιοδοτούνται.

(η) Τα μέλη της οικογένειας είναι πλέον αρκετά μεγάλα και οι δυο σύζυγοι οδεύουν προς το τέλος της ζωής τους.(όπ.π.,σελ.59).

Σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, «η γέννηση των παιδιών προκαλεί πολύ μεγαλύτερες αλλαγές στην κατάσταση του κάθε μέλους που απαρτίζει το ζευγάρι απ’ ό,τι ο ίδιος ο γάμος. Αυτό οφείλεται κυρίως στις προσδοκίες που απορρέουν από τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων και από τα έθιμα που επικρατούν στις οικογένειες καταγωγής του ζευγαριού»(όπ.π.,σελ.62). Τότε το ζευγάρι έρχεται αντιμέτωπο με ιδιαίτερα σημαντικές προκλήσεις και αλλαγές, και απαιτούνται πλέον νέες ισορροπίες ανάμεσα στις συζυγικές και στις γονεϊκές ευθύνες.

I.1.3. Οι ρόλοι στην σύγχρονη ελληνική οικογένεια

Κατά τους Ζαφείρη, Ζαφείρη και Μουζακίτη(*Οικογενειακή θεραπεία*, 1999, σελ.45), η οικογένεια δίνει σήμερα έμφαση στην γνώση και στην ατομική ανεξαρτησία των μελών της. Κάτι τέτοιο αναπόφευκτα οδηγεί σε περαιτέρω διαφοροποίηση και στην ανάληψη

νέων ρόλων από τα μέλη.

Πιο συγκεκριμένα, η μητέρα στην σύγχρονη ελληνική οικογένεια, έχει αναλάβει πολλούς και διαφορετικούς ρόλους, σε σύγκριση με παλιότερα. Πρέπει να είναι ταυτόχρονα σύζυγος, μητέρα, εργαζόμενη και νοικοκυρά. Το γεγονός αυτό, την έχει καταστήσει «το βασικότερο κύτταρο για την λειτουργία και την ανάπτυξη της οικογενειακής μονάδας»(όπ.π., σελ.45).

Έχοντας την σημαντικότερη υποχρέωση, η μητέρα, να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και την φροντίδα των παιδιών της, χρειάζεται την υποστηρικτική συμμετοχή του συζύγου, είτε τη βοήθεια άλλων μελών της εκτεταμένης οικογένειας, όπως είναι οι παππούδες ή οι γιαγιάδες.

Η σχέση των γονιών της σύγχρονης οικογένειας, είναι λοιπόν, συνεργατική, σύμφωνα πάντα με τους ίδιους συγγραφείς. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές «στο ρόλο που αναλαμβάνει ο πατέρας φροντίζοντας και διαπαιδαγωγώντας τα παιδιά. Ένα μέρος του ελεύθερου χρόνου του αφιερώνεται στην δημιουργική του επαφή με τα παιδιά, στην ψυχαγωγία τους και στην προστασία τους»(όπ.π., σελ.46).

I.1.4. Οι λειτουργίες της οικογένειας

«Ως θεσμός, η οικογένεια έχει λειτουργίες με τις οποίες προωθείται η ικανοποίηση στόχων τόσο σημαντικών για τα άτομα και το σύνολο, ώστε ο θεσμός να εμφανίζεται(με παραλλαγές ασφαλώς)σε όλες τις εποχές και σε όλες τις κοινωνίες», σύμφωνα με τη Μουσούρου(*Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, 1998, σελ.20).

Ωστόσο, καθώς η κοινωνία εκσυγχρονίζεται, οι λειτουργίες της οικογένειας γίνονται προοδευτικά λιγότερες και διαφοροποιούνται καθώς η κοινωνία «εκσυγχρονίζεται». Οι λειτουργίες αυτές, σύμφωνα με τη συγγραφέα, είναι αναφορικά: η αναπαραγωγική, η οικονομική, η εκπαιδευτική και η ψυχολογική.

I.1.4.1. Οι εκπαιδευτικές λειτουργίες

Πιο συγκεκριμένα, η εκπαιδευτική λειτουργία μπορεί να διακριθεί σε δύο υπο-κατηγορίες-οι περισσότεροι μάλιστα κοινωνιολόγοι της οικογένειας εμμένουν στη διάκριση αυτή: (ι) λειτουργίες που αποβλέπουν στην απόκτηση γνώσεων και ικανοτήτων οι οποίες είναι απαραίτητες στην παραγωγή και (ιι) λειτουργία της κοινωνικοποίησης. «Από τη μεριά του ατόμου, η κοινωνικοποίηση σημαίνει την εκ μέρους του εσωτερικευση των κανόνων συμπεριφοράς, των τρόπων ενέργειας και του συστήματος αξιών ενός κοινωνικού συνόλου» (όπ.π., σελ.21).

Αν και η κοινωνικοποίηση περιλαμβάνεται και στις λειτουργίες και άλλων φορέων, αυτή παραμένει ως μια από τις σπουδαιότερες λειτουργίες της οικογένειας. Στα πλαίσια της οικογένειας, εκτός από τα μεγαλύτερης ηλικίας μέλη «που, με το παράδειγμά τους κυρίως “διδάσκουν” στα νεώτερα κανόνες συμπεριφοράς, τρόπους ενέργειας, αξίες, είναι και τα νεώτερα μέλη που, περισσότερο ευαίσθητοι δέκτες των μηνυμάτων της εποχής και των επιπτώσεών τους, μεταφέρουν στο χώρο της οικογένειας και εισάγουν τους γονείς ή και τους παππούδες τους στις διαφοροποιήσεις που η εξέλιξη επιβάλλει στους κανόνες συμπεριφοράς και τους τρόπους ενέργειας» (όπ.π., σελ.22).

Μέσα στην οικογένεια, αναφέρει η Κατσορίδου(*Κοινωνική Εργασία με Ομάδες*, 1999), τα άτομα μπορούν με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, το βιωματικό, να διδαχθούν άμεσα και έμμεσα, τους βασικούς αυτούς ρόλους ζωής, να τους δοκιμάσουν και να έχουν ευκαιρίες ανατροφοδότησης, διόρθωσης, συμπλήρωσης και ενίσχυσης των προσπαθειών τους.

I.1.4.2. Οι ψυχολογικές λειτουργίες

Όσον αφορά στο ψυχολογικό επίπεδο, σύμφωνα πάντα με τη Μουσούρου(*Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, 1998, σελ.23), «οι λειτουργίες αυτές συνίστανται κυρίως στην ικανοποίηση της ανάγκης των ατόμων να αισθάνονται ασφαλή και να απολαμβάνουν της στοργής των άλλων».

Ο Χαραλαμπίδης(*Η ανάπτυξη της προσωπικότητας*, 1987, σελ.248) αναφέρει σχετικά: «Η οικογένεια είναι ο μοναδικός φυσικός χώρος αγωγής. Στους κόλπους της το άτομο μαθαίνει να αγαπά και να αγαπιέται, να δίνει και να παίρνει, να εκπληρώνει υποχρεώσεις και να διεκδικεί δικαιώματα, να ενστερνίζεται και να απορρίπτει κανόνες ζωής».

Ο συγγραφέας χαρακτηρίζει την οικογένεια ως «κοινότητα αγάπης και πνεύματος»(όπ.π., σελ.248), με δυνατές και πολύπλευρες επιδράσεις προς την πλευρά των παιδιών και των ενηλίκων που συγκεντρώνονται γύρω από την οικογενειακή εστία.

Η οικογένεια, είναι επίσης σύμφωνα με τον ίδιο, αναντικατάστατη «γιατί στους κόλπους της δημιουργείται η συνείδηση του οικογενειακού δεσμού και τα μέλη της αισθάνονται ευτυχισμένα, επειδή αισθάνονται αποδεκτά και αγαπώμενα»(όπ.π., σελ.248)

I.1.5. Τα οικογενειακά συστήματα

Η Μουσούρου(*Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, 1998) υποστηρίζει πως σε κάθε κοινωνία υπάρχει ένα σταθερό πλέγμα σχέσεων μεταξύ προσδιορισμένων ρόλων. Οι ρόλοι αυτοί είναι του συζύγου και πατέρα, της συζύγου και μητέρας και του παιδιού. «Η τριάδα ατόμων –ρόλων που αναφέραμε αποτελεί (τουλάχιστον στα πλαίσια της κλασσικής κοινωνιολογίας της οικογένειας) τη βάση, τον πυρήνα του όποιου οικογενειακού σχήματος»(ό.π., σελ.17).

Κατά τους Ζαφείρη, Ζαφείρη και Μουζακίτη(*Οικογενειακή θεραπεία*, 1999, σελ.72), η συστημική προσέγγιση «εστιάζει στις αλληλεπιδράσεις των ατόμων, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην αμφίδρομη αιτιότητα, σύμφωνα με την οποία άνθρωποι και γεγονότα ενισχύουν και διαιωνίζουν αμοιβαία το χαρακτήρα των αλληλεπιδράσεών τους. Συνεπώς, σύμφωνα με την οπτική αυτή, η προβληματική συμπεριφορά ενός μέλους της οικογένειας(του υποδεικνυόμενου ως ασθενή ή αποδιοπομπαίου τράγου) αποτελεί ένδειξη των συναλλακτικών διεργασιών που πραγματοποιούνται μέσα σε μια οικογένεια που δυσλειτουργεί».

Οι ίδιοι συγγραφείς κάνουν λόγο για τα υποσυστήματα που σχηματίζονται μέσα στην οικογένεια. Αυτά είναι τρία: το υποσύστημα των συζύγων, το γονεϊκό υποσύστημα και το υποσύστημα των αδελφών.

«Το υποσύστημα των συζύγων παρέχει στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας ένα μοντέλο αλληλεπίδρασης που διδάσκει την οικειότητα και τη δέσμευση. Συγχρόνως, το γονεϊκό υποσύστημα αναλαμβάνει την ευθύνη για την φροντίδα, την ανατροφή, την πειθαρχία και την καθοδήγηση των νεαρών μελών της οικογένειας. Μέσω του

υποσυστήματος των αδελφών τα παιδιά της οικογένειας αποκτούν τις δεξιότητες που θα χρησιμοποιήσουν στις διαπροσωπικές τους σχέσεις σε κάθε πτυχή της ζωής τους»(όπ.π., σελ.74).

I.1.6. Οι διαπροσωπικές σχέσεις στην σύγχρονη ελληνική οικογένεια

Οι διαπροσωπικές σχέσεις στην σύγχρονη οικογένεια, όπως αναφέρουν οι Ζαφείρης, Ζαφείρη και Μουζακίτης(*Οικογενειακή θεραπεία*, 1999), είναι πιο άμεσες και έντονες από ό,τι ήταν σε παλαιότερες μορφές οικογένειας. Ωστόσο, ακριβώς εξ αιτίας της σύγχρονης μορφής της οικογένειας, οι σχέσεις έχουν γίνει και πιο εύθραυστες.

Εδώ αξίζει να αναφερθεί πως η Μουσούρου(*Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, 1998) κάνει λόγο για την ρευστότητα που επικρατεί στις κοινωνικές σχέσεις λόγω της ταχύτητας με την οποία συντελούνται οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί, η οποία προκαλεί ανασφάλεια στα άτομα.

Επομένως, «η ικανοποίηση αυτών των αναγκών και κατ' επέκταση οι σχετικές λειτουργίες έχουν αποκτήσει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία»(όπ.π., σελ.23). Ακόμα τονίζει πως «ένα από τα προβλήματα της σύγχρονης οικογένειας είναι οι συχνά υπερβολικές προσδοκίες των μελών της για σταθερότητα και ασφάλεια- προσδοκίες στις οποίες η σημερινή οικογένεια δύσκολα μπορεί να ανταποκριθεί»(όπ.π., σελ.23).

Συμπερασματικά, στην σύγχρονη οικογένεια δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ατομική προσέγγιση των μελών της. Σήμερα περισσότερο από ποτέ, υπάρχει ανάγκη για την κάλυψη των συναισθηματικών

αναγκών, κυρίως για το παιδί, το οποίο κατέχει κεντρική θέση στη σύγχρονη οικογένεια. Η κοινωνικοποίησή του, οι διαπροσωπικές του σχέσεις, η συναισθηματική του ασφάλεια, όλα αυτά εξαρτώνται από την οικογένεια και ειδικότερα τους γονείς.

1.2. Τα στάδια ανάπτυξης του παιδιού

Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο(*Εξελικτική ψυχολογία*, 1985) το είδος των αλλαγών που συμβαίνουν στο άτομο στην πορεία του προς την ωριμότητα και οι παράγοντες που δημιουργούν τις αλλαγές αυτές, καθορίζονται από όσα μπορεί να κάνει το παιδί σε κάθε ηλικία αλλά και το τι νιώθει για αυτά. Μέσα από το βιοσωματικό-ψυχοκινητικό, το γνωστικό και τον γλωσσικό τομέα, διαπιστώνεται τι μπορεί να κάνει το παιδί σε κάθε στάδιο εξέλιξης. Όσο για τι νιώθει το παιδί για ότι μπορεί να κάνει σε κάθε ηλικία, εξετάζονται θέματα συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού, «όπως “σε ποια ηλικία παρουσιάζονται τα διάφορα θετικά συναισθήματα(χαρά, ευθυμία, αγάπη προς τους ενήλικους, αγάπη προς τους συνομήλικους) και τα διάφορα αρνητικά συναισθήματα (φόβος, θυμός, ζήλια)”»(όπ.π. 1^{ος} τόμος, σελ.17).

Βιολογικοί παράγοντες (κληρονομικές καταβολές)ή κοινωνικοί (το κοινωνικό περιβάλλον, τα σημαντικά πρόσωπα στη ζωή του παιδιού: γονείς, δάσκαλοι, συνομήλικοι) όχι μόνο επηρεάζουν αυτά που μπορεί να κάνει και αυτά που νιώθει το παιδί σε κάθε στάδιο αλλά καθορίζουν και τις αλλαγές που συμβαίνουν στην εξελικτική πορεία της ανάπτυξης του παιδιού.

Αξίζει να γίνει αναφορά στη διαίρεση των αναπτυξιακών σταδίων που παρουσιάζει ο Παρασκευόπουλος(όπ.π.):

- Ενδομητρική ή προγεννητική περίοδος- Εμβρυϊκή ηλικία (από τη σύλληψη έως τη γέννηση)
- Βρεφική ηλικία (από τη γέννηση έως το 2^ο έτος)
- Πρώτη παιδική ή νηπιακή ή προσχολική ηλικία (από

το 3^ο έως το 6^ο έτος)

- Δεύτερη παιδική ή σχολική ηλικία (από το 7^ο έως το 11^ο έτος)
- Εφηβική ηλικία (από το 12^ο έως το 20^ο έτος)

Για τις ανάγκες της μελέτης, εξετάζουμε τα χαρακτηριστικά της βρεφικής και νηπιακής ηλικίας που σχετίζονται με την αντίληψη του εαυτού και του άλλου, την προσκόλληση στη μητέρα, στοιχεία, όπως θα παρουσιαστούν στη συνέχεια έχουν στενή σχέση με την παιδική ζήλια.

I.2.1 Βρεφική ηλικία (0 έως 2 ετών)

I.2.1.1.Η αντίληψη του εξωτερικού κόσμου (0 έως 12 μηνών)

Σύμφωνα με την Κανελλάκη(*Henri Wallon, Μια θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού, 2000, σελ.131*): «κατά την διάρκεια των τριών πρώτων μηνών της ζωής του παιδιού, η εξωδεκτική δραστηριότητά του, δηλαδή αυτή της οποίας οι αντιλήψεις του εξωτερικού κόσμου προμηθεύουν τα κίνητρα, είναι το λιγότερο πολύ εξαρτημένες. Το παιδί φαίνεται “να αντιδρά περισσότερο σε ελλειμματικές εντυπώσεις παρά σε αντιλήψεις”, δηλαδή αντιδρά τις στιγμές εκείνες κατά τις οποίες κάτι το οποίο το ευχαριστούσε εξαφανίζεται ή απουσιάζει. Καταλαμβάνεται από την ενδο-δεκτική και σε μικρότερο βαθμό από την ιδιο-δεκτική του ευαισθησία. Δηλαδή αφενός από τις διατροφικές λειτουργίες του και αφετέρου από τις θέσεις(...) τόσο των μελών, όσο και του ίδιου του σώματός του(...). Είναι ευαίσθητο σχεδόν μόνο στην

παρουσία των ενηλίκων, ενώ δεν αντιδρά στα αντικείμενα και στην παρουσία άλλων παιδιών».

Όταν πια το παιδί είναι τριών μηνών η σχέση του με το περιβάλλον χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα. «Μέχρι την ηλικία των έξι μηνών, οι αντιδράσεις του παιδιού στην παρουσίαση ενός αντικειμένου στο ήμισυ των περιπτώσεων, είναι η απλή προσήλωση χωρίς κινήσεις. Στην παρουσία άλλων παιδιών εκδηλώνει ένα είδος αδιαφορίας»(όπ.π. σελ.132). Από το δεύτερο εξάμηνο παρουσιάζεται συχνότητα στις σχέσεις με τους άλλους με αποτέλεσμα η κοινωνικοποίησή του να είναι περισσότερο δραστήρια. «Έτσι, όταν κοιτάζει ένα άλλο παιδί, το κοιτάζει στο πρόσωπο ή συνολικά και όχι μόνο στα πόδια ή στα χέρια που βρίσκονται σε κίνηση και στην περίπτωση που τα βλέμματά τους συναντηθούν, δείχνει μια φανερή ικανοποίηση»(όπ.π. σελ.132).

I.2.2.Νηπιακή ηλικία (3 έως 6 ετών)

I.2.2.1. Η συναισθηματική ανάπτυξη

Κατά την νηπιακή ηλικία, στον τομέα της συναισθηματικής ανάπτυξης, εκδηλώνεται μια ενίσχυση του Εγώ με αυτονομιστικές τάσεις, την οποία συχνά το παιδί χειρίζεται με αδεξιότητα. Χαρακτηριστικά ο Παρασκευόπουλος(*Εξελικτική ψυχολογία*, 1985, 2^{ος} τόμος, σελ.12) αναφέρει:«Το παθητικό και αδύναμο βρέφος έχει γίνει τώρα μια ξεχωριστή ατομικότητα με πείσμα, ανυπακοή, αρνητισμό, ανταγωνιστική διάθεση, ζηλοτυπίες, εκρήξεις θυμού, αδικαιολόγητους φόβους, νυκτερινούς εφιάλτες κ.τ.ο». Οι νέες αυτές αντιδράσεις

προβληματίζουν τους γονείς που είχαν συνηθίσει να προσφέρουν τη φροντίδα και την προσοχή τους σε ένα καθ' όλα εξαρτημένο από αυτούς βρέφος. « Οι “αυτονομιστικές” αυτές τάσεις του νηπίου θυμίζουν την κρίση της εφηβικής ηλικίας, γι’ αυτό και η νηπιακή αποκαλείται και “πρώτη εφηβεία”»(όπ.π. σελ.12).

1.2.2.2. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας

Πρέπει να επισημανθεί ότι το νήπιο, αν και φυσιολογικά μοιάζει με ενήλικα σε μικρογραφία, ψυχοπνευματικά είναι ένα εξελισσόμενο άτομο. Η απόδοση χαρακτηρισμών στο παιδί όπως: ατίθασο, ζηλότυπο, ανταγωνιστικό, εγωκεντρικό, περίεργο, δείχνουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ιδιαίτερα του τρόπου ζωής της ηλικίας αυτής.

Για τα παιδιά που αναπτύσσουν σωστά την προσωπικότητά τους, όπως γράφει ο Χασάπης(*Ψυχολογία της προσωπικότητας*, 1980, 2^{ος} τόμος, σελ.194), «η κρισιμότερη ηλικία για την εμφάνιση αρνητικών αντιδράσεων είναι τα δύομισι έως τέσσερα χρόνια, η εποχή δηλαδή που το παιδί παρουσιάζει έντονα την τάση για αυτοεπίδειξη και την ανάγκη να συγκεντρώνει την προσοχή όλων των ενηλίκων μελών της οικογένειας γύρω από αυτό, να μονοπωλεί κατά κάποιο τρόπο την προσοχή των άλλων».

Από την ηλικία των τεσσάρων ετών, όπως παρατηρεί η Καννελάκη(*Henri Wallon, Μια θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού*, 2000, σελ.79), οι κινήσεις του παιδιού μετασχηματίζονται, «το παιδί γίνεται πιο “χαριτωμένο”, επιθυμεί να προκαλεί την προσοχή με τις αφηγήσεις, τα τραγούδια και τα παιχνίδια του». Στη φάση αυτή το παιδί δεν ικανοποιείται με την εικόνα του εαυτού του παρά μόνο αν το περιβάλλον του στρέφει την προσοχή του πάνω σ’ αυτό. «Αυτός ο

διττός χαρακτήρας της επιθυμίας για επιβεβαίωση και επίδειξη, συμβάλει στην εμφάνιση ενός προσανατολισμού ο οποίος είναι περισσότερο θετικός, διότι παρατηρείται καινούργια αντιμετώπιση του “εγώ” και του “άλλου”, στο πλαίσιο μιας νέας μορφής συμμετοχής και αντιπαράθεσης»(όπ.π. σελ.79).

I.2.2.3. Η προσκόλληση

Σε αυτήν την περίοδο της ζωής του το παιδί μοιάζει να είναι ακούραστο αλλά έχει να αντιμετωπίσει τις ανησυχίες, τις απογοητεύσεις και τις συγκρούσεις που του δημιουργεί ο ζήλος για τον εαυτό του. Η ανάγκη για επιβεβαίωση συγκρούεται με το φόβο της απομόνωσης που αντιτίθεται στην ακαταμάχητη επιθυμία του για προσκόλληση στα άτομα του περιβάλλοντος. Η προσκόλληση στα πρόσωπα αποτελεί μια επιτακτική και διαρκή αναγκαιότητα για την προσωπικότητα του παιδιού, ιδιαίτερα από τριών έως έξι ετών. Τη σημαντικότητα της προσκόλλησης υπογραμμίζει η Καννελάκη(όπ.π. σελ.79): «Αν τη στερηθεί γίνεται θύμα είτε “ψυχικών ατροφιών”, οι οποίες θα σημαδέψουν το ενδιαφέρον και τη θέλησή του για ζωή, είτε εμφανίζει άγχη, τα οποία θα του προκαλέσουν επώδυνα πάθη ή διαστροφές».

Η Mahler, όπως αναφέρει η Ιωαννίδου-Johnson(*Προκατάληψη. Ποιος; Εγώ;*, 1998, σελ.37), υπογραμμίζει την προσκόλληση με τη μητέρα, «μια τραυματική αποκοπή από τη μητέρα σε αυτή τη φάση θα μπορούσε να επιφέρει αναστολή της ανάπτυξης. Αυτή η αποτυχία δεσμού- σχέσης με τη μητέρα είναι δυνατόν να εμφανιστεί αργότερα στη ζωή του παιδιού με υπερβολικούς και συχνά μη ρεαλιστικούς φόβους για οποιαδήποτε διαφοροποίηση και αλλαγή».

Τα μικρά παιδιά, σύμφωνα με τον Winnicott(*Συζητήσεις με τους γονείς*, 1995), αισθάνονται τα πράγματα με τη μέγιστη δυνατή ένταση και η προσοχή τους επικεντρώνεται σε αυτό που τους απασχολεί. Επίσης δεν έχουν το χρόνο για να οργανωθούν ώστε να αντιμετωπίσουν ή και να απομακρύνουν τα ιδιαίτερα συναισθήματα που βιώνουν γι' αυτό ξεφωνίζουν.

Καθώς η ανάπτυξη του παιδιού συνεχίζεται, ο Ινδός γκουρού Ναταραγκάν, όπως αναφέρει ο Wallon(*Η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού*, 1984), πιστεύει ότι από τριών έως έξι ετών η ανατροφή του παιδιού πρέπει να έχει σαν βασική τροφή τη συμπάθεια, από την οποία το παιδί θα αρχίσει να ξεκόβει ανάμεσα στα πέντε και στα έξι για να ολοκληρωθεί η απομάκρυνσή του γύρω στα επτά. Είναι η στιγμή που το παιδί περνάει από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό.

1.2.2.4. Οι σχέσεις του παιδιού

Σύμφωνα με τη Χουτουμάδη, η φύση της σχέσης του παιδιού με ένα άλλο άτομο επηρεάζεται στο βαθμό που το παιδί καταλαβαίνει τα συναισθήματα και τις προθέσεις του άλλου προς αυτό, «Από πολύ μικρά τα παιδιά εμφανίζουν την ικανότητα της ενσυναίσθησης, καθώς μπορούν να διακρίνουν και να ανταποκριθούν ανάλογα στις καταστάσεις και τις ανάγκες των άλλων»(*Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*, 1994, σελ.229).

Έτσι, τα παιδιά αναπτύσσουν πολύ γρήγορα την ικανότητα να καταλαβαίνουν τα συναισθήματα και τις προθέσεις των υπολοίπων μελών της οικογένειας. Η Χουτουμάδη(ό.π.) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Από την ηλικία των δεκατεσσάρων μηνών έχουμε στοιχεία ότι ένα παιδί μπορεί να πειράζει το αδελφάκι του και αυτό το

πείραμα να γίνει πιο σύνθετο κατά τον δεύτερο χρόνο. Έτσι, στους είκοσι τέσσερις μήνες ένα παιδί πειράζει τη μεγαλύτερή του αδελφή, προσποιούμενο τη φανταστική της φίλη, μια συμπεριφορά πράγματι πολύπλοκη στη σύλληψη και την εκτέλεσή της. Παιδιά δύο χρονών προσφέρουν συμπαράσταση στα αδελφάκια τους, όταν δείχνουν απελπισμένα, αναστατωμένα ή θυμωμένα, ενώ γελούν, όταν και εκείνα γελούν»(όπ.π., σελ.229-231).

Έχει παρατηρηθεί ότι μικρά παιδιά παρεμβαίνουν, πειράζοντας και εκνευρίζοντας άλλους ή παρηγορώντας τους χωρίς η συμπεριφορά τους να υιοθετεί στοιχεία έξω από αυτά. Η καινοτομία χαρακτηρίζει, τον τρόπο που προσπαθούν να ανταποκριθούν στα συναισθήματα των άλλων γύρω τους. Οι παραπάνω διαπιστώσεις φανερώνουν ότι τα παιδιά, από την ηλικία των δυο χρονών έχουν πολύ μεγάλες ικανότητες κατανόησης και ερμηνείας των συναισθημάτων λόγω της οικειότητας με τα άλλα μέλη της οικογένειας καθώς και την ένταση των συναισθημάτων που εκφράζονται στα πλαίσια της οικογένειας.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η αντίληψη του παιδιού για το περιβάλλον, τον εαυτό του και τον άλλο, καθώς και η σχέση του με τους άλλους, επηρεάζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας και την εικόνα για τον εαυτό. Ακόμη, το παιδί επιθυμεί να κεντρίζει την προσοχή των άλλων, το οποίο όπως θα αποδειχθεί αργότερα, απειλείται από την έλευση του νέου μέλους της οικογένειας.

Τέλος, συμπεραίνουμε βάσει των θεωριών της Mahler και του Stern, τις οποίες αναφέρει η Ιωαννίδου-Johnson (*Προκατάληψη. Ποιος;Εγώ;*, 1998), ότι αν το παιδί βιώσει ικανοποιητικά το δεσμό με τη μητέρα είναι περισσότερο έτοιμο σε αλλαγές και καινούρια πράγματα, όπως η νέα κατάσταση που καλείται να αντιμετωπίσει με την έλευση του νέου παιδιού στην οικογένεια. Μέσα από τη σχέση

αυτή αποκτά αυτοεκτίμηση σε τέτοιο βαθμό που θα του επιτρέψει να βιώσει το συναίσθημα της ζήλιας ώριμα και να καρπωθεί τα ευεργετικά αποτελέσματα του αδελφικού ανταγωνισμού.

I.3. Αδελφική σχέση

Στην προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκαν τα στάδια της συναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού, έτσι όπως αυτά σχετίζονται με το συναίσθημα της ζήλιας. Στο σημείο αυτό, αναλύεται η έννοια της αδελφικής σχέσης, αφού μέσα στα πλαίσια αυτής εκδηλώνεται η αδελφική ζήλια.

I.3.1. Εγγάραξη του αδελφικού δεσμού

Σύμφωνα με την Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.8), «οι σχέσεις ανάμεσα στα αδέρφια είναι μοναδικές στη ζωή». Φυσικά κανείς δεν διαλέγει τους γονείς και τα αδέρφια του, ωστόσο δεν έχει και άλλη επιλογή από το να βρει τρόπο να καταφέρει να συμβιώσει μαζί τους, ειδικά κατά την παιδική ηλικία, που η εξάρτηση από την οικογένεια είναι απόλυτη. Η ίδια αναφέρει σχετικά ότι «υπάρχουν παιδαγωγοί και ψυχολόγοι, όπως ο Hartmut Kasten, που ξεκινούν από την παραδοχή ότι: Μπορεί μεν αργότερα να χαθεί η καθημερινή επικοινωνία ανάμεσα στα αδέρφια, αλλά όχι και η σχέση που τα συνδέει. Διότι το συναισθηματικό άνοιγμα ανάμεσα στα αδέρφια εγγαράσσεται σε τέτοιο βαθμό κατά την παιδική ηλικία, ώστε είναι αδύνατο να υπάρξει ένα οριστικό συναισθηματικό τέλος στη σχέση»(ό.π., σελ.8).

Επίσης η Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003) συνεχίζει υποστηρίζοντας πως η συμβίωση στον ίδιο χώρο και η έντονη συναισθηματική ανταλλαγή που έχουν τα αδέρφια σε αυτά τα πρώτα-

κρίσιμα για τη διαμόρφωσή τους- χρόνια της ζωής τους, είναι οι λόγοι για τους οποίους εγχαράσσονται οι αδελφικές σχέσεις. «Στην καθημερινή συμβίωση η ανάγκη για δέσμευση είναι το ίδιο σημαντική με την ανάγκη για αυτονομία-συνεπώς δεσμούς δημιουργούν και η αγάπη, αλλά και η αντιπάθεια. Μ' αυτά τα δεδομένα, η ποιότητα της σχέσης τους δεν μπορεί και δεν θα πρέπει να εκτιμηθεί από το πόσο καλά πηγαίνουν μεταξύ τους, αλλά από το πόσο έχουν επεξεργαστεί συναισθηματικά τη μεταξύ τους στενή επαφή»(όπ.π., σελ.8).

Ο Rufo(*Αδελφός-Αδελφή: Μια δύσκολη σχέση*, 2003) συμφωνεί πως οι σχέσεις που συνδέουν τους αδελφούς και τις αδελφές είναι αποτέλεσμα μεγάλης εγγύτητας, όχι επιλεγμένης, αλλά επιβεβλημένης από τους γονείς. Συνεχίζει επισημαίνοντας τη σημασία της κοινής ζωής και της καθημερινής συμβίωσης ως παραγόντων που καλλιεργούν τον αδελφικό δεσμό. Οι δεσμοί, λοιπόν, δημιουργούνται ύστερα από μακροχρόνιο πειραματισμό και μέσα από τις επαναλαμβανόμενες εμπειρίες.

I.3.2. Δυσκολίες στην αδελφική σχέση

Σύμφωνα με τον Rufo(*Αδελφός-Αδελφή: Μια δύσκολη σχέση*, 2003), το αίσθημα της αδελφοσύνης διαμορφώνεται μέσα στην οικογένεια, ανεξάρτητα από τα όσα παρατηρεί το παιδί στις σχέσεις άλλων παιδιών με τα αδέρφια τους. Η αλήθεια είναι πως το παιδί έχει κυρίως αρνητικά σημεία αναφοράς, ιδιαίτερα αν όσα ερεθίσματα εισπράττει αποκαλύπτουν τη δυσκολία της συγκατοίκησης με τα μικρότερα αδέρφια, που είναι πάντα “εξαιρετικά ανυπόφορα”. Επομένως, αναπόφευκτα θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν είναι

καθόλου εύκολο να έχει κανείς αδέρφια. Κάτι τέτοιο είναι απόλυτα λογικό τη στιγμή που κανένα παιδί δεν αισθάνεται ιδιαίτερα τυχερό, όταν πρέπει να μοιράζεται το δωμάτιό του και τα παιχνίδια του με έναν αδελφό ή μια αδελφή. Αυτή είναι μια ιδέα που μόνο οι γονείς ασπάζονται, προκειμένου να μην θεωρήσουν τους εαυτούς τους υπεύθυνους για τον αδελφικό ανταγωνισμό που θα προκληθεί από τη γέννηση ενός δεύτερου παιδιού.

Τη δημιουργία του ανταγωνισμού αυτού, ο Rufo(*Αδελφός-Αδελφή: Μια δύσκολη σχέση*, 2003) την στηρίζει στην αποστέρηση που βιώνει το παιδί ως αδελφός ή αδελφή, ιδιαίτερα αν βρεθεί ξαφνικά στη θέση του μεγαλύτερου. Ο ίδιος συνεχίζει αναφέροντας ότι η συναισθηματική αυτή αποστέρηση, προκαλεί στο παιδί ασυνείδητα συναισθήματα ζήλιας. Σε τόσο πρώιμη παιδική ηλικία, δεν μπορεί να κατανοήσει την έννοια της μοιρασιάς και θεωρεί τον μικρότερό του αδελφό ως υπεύθυνο της αποστέρησης.

Επίσης, καταλήγει σχετικά πως «πολλά παιδιά δυσκολεύονται να ζήσουν με τους αδελφούς και τις αδελφές τους. Ορισμένα εκφράζουν αυτές τις δυσκολίες με απόσυρση, άλλα με επιθετικότητα ή διαταραχές της συμπεριφοράς, ενώ πολλά επιλέγουν να απομονωθούν και αρνούνται οποιαδήποτε κοινωνική σχέση»(όπ.π., σελ.16).

Ο ίδιος συγγραφέας, τονίζει πως η αδελφική σχέση αποτελεί πεδίο ανταγωνισμού, μέσα στο οποίο τα υστερότοκα θέλουν να φτάσουν ή και να ξεπεράσουν τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, τα οποία από τη μεριά τους, κάνουν τα πάντα για να διατηρήσουν την υπεροχή τους. Ωστόσο είναι καθήκον των γονιών να μετατρέψουν τον ανταγωνισμό σε έναν εποικοδομητικό συναγωνισμό. Διότι οι γονείς δεν πρέπει να ξεχνούν, ακόμα και στις δύσκολες στιγμές πως ο

ανταγωνισμός μεταξύ των αδελφών είναι και συναγωνισμός που βοηθά τα παιδιά μιας οικογένειας να μεγαλώσουν.

Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003, σελ.16) υποστηρίζει πως αν οι γονείς εκμεταλλευτούν με σωστό τρόπο «την αναπόφευκτη ζήλια μεταξύ των παιδιών , όταν αυτά ωριμάσουν, θα αναγνωρίσουν στο πρόσωπο της αδελφής ή του αδελφού τους ένα σημείο αναφοράς, ένα σταθερό στήριγμα, στο οποίο θα μπορούν να υπολογίζουν σε οποιαδήποτε περίσταση ή δυσκολία». Γενικότερα, χαρακτηρίζει την αξία ενός αδελφού ως έναν «θεμελιώδη σταθμό στην ψυχολογική ωρίμανση του παιδιού»(ό.π., σελ.15).

Επίσης η συγγραφέας φιλοδοξεί ότι με τους κατάλληλους χειρισμούς από τη μεριά των γονιών , τα παιδιά μπορούν να βρουν μια «οδό μέσω της οποίας θα χτίσουν μεταξύ τους ένα δεσμό βαθύ και ανεξίτηλο, που θα τους συντροφεύσει σε όλη τους τη ζωή και θα αποτελέσει τη βάση της αυτοπεποίθησης τους»(ό.π., σελ.16).

1.3.3. Τα οφέλη της αδελφικής σχέσης

Αναμφισβήτητα, τα παιδιά αποκομίζουν σημαντικά οφέλη για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους μέσα από την αδελφική σχέση. «Μέσω του υποσυστήματος των αδελφών, τα παιδιά της οικογένειας αποκτούν τις δεξιότητες που θα χρησιμοποιήσουν στις διαπροσωπικές τους σχέσεις σε κάθε πτυχή της ζωής τους»(Ζαφείρης, Ζαφείρη, Μουζακίτης, *Οικογενειακή θεραπεία*, 1999, σελ.101).

Η Prekor(*Τα πρωτότοκα*, 2002, σελ.24), σχετικά αναφέρει πως «τα αδέλφια, από την κοινή εμπειρία της συνύπαρξής τους, αποκομίζουν οφέλη για ολόκληρη τη ζωή τους, ενώ παράλληλα τη χρησιμοποιούν αργότερα, στην ερωτική τους σχέση, στο γάμο τους,

στην ανατροφή των παιδιών τους, στον εργασιακό τους χώρο. Ό,τι έχει διδαχθεί κανείς παραμένει».

Η Χουτουμάδη(*Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*, 1994), θεωρεί τις σχέσεις ανάμεσα στα αδέρφια πολύ πιο ισότιμες απ' ότι τις σχέσεις μεταξύ των γονιών και των παιδιών. «Από τις μεταξύ τους σχέσεις, τα παιδιά μαθαίνουν να βοηθούν και να προστατεύουν, μαθαίνουν την αφοσίωση και τη σύγκρουση, την κυριαρχία και τον ανταγωνισμό»(όπ.π., σελ.236)

Ομοίως, η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003) υποστηρίζει πως το παιδί μέσω της σχέσης που δημιουργεί με τον αδελφό του, κάνει παράλληλα ένα ποιοτικό βήμα, κατά το οποίο περνά από την ατομική σχέση με τους γονείς στις κοινωνικές σχέσεις με την οικογένεια.

Η ίδια συμβουλεύει τους γονείς να μη φοβούνται ότι η ζήλια θα εμποδίσει την ανάπτυξη ενός δυνατού δεσμού ανάμεσα στα αδέρφια. «Αργά και αποσπασματικά γεννιέται ανάμεσα στα παιδιά μια σχέση σταθερή, που παίρνει το προβάδισμα έναντι της ζήλιας και θα αποτελεί για το υπόλοιπο της ζωής τους το πιο στέρεο και αξιόπιστο σημείο αναφοράς»(όπ.π., σελ.40).

Η συγγραφέας συνεχίζει επισημαίνοντας τα οφέλη του συναγωνισμού. Υποστηρίζει πως καθώς τα αδέρφια μεγαλώνουν, «γίνονται σύντροφοι στο παιχνίδι, συνένοχοι στις πονηριές, σύμμαχοι ενάντια στις επιθέσεις άλλων παιδιών, αλληλέγγυοι απέναντι στους γονείς»(όπ.π., σελ.41).Αναφέρεται επίσης στις παρατηρήσεις της ψυχολόγου Rafaela Scalizi, κατά τις οποίες, ο αδελφικός δεσμός χαρακτηρίζεται από τη δυνατότητα να βιώνει κανείς παράλληλα την συνενοχή και την ανταγωνιστικότητα.

Η ίδια αναφέρει τη γνώμη του Βρετανού ψυχολόγου Samuel Isaaks σχετικά με το γεγονός ότι τα μοναχοπαιδιά δεν βιώνουν την

αδελφική σχέση. Μπορεί να μη βρίσκονται στη δύσκολη θέση να υπερνικήσουν τις δυσκολίες που δημιουργεί η γέννηση ενός αδελφού, χάνει ωστόσο «την τεράστια βοήθεια που θα του προσφέρει μια τέτοια εμπειρία»(όπ.π., σελ.38). Συμπληρώνει πως «η φαντασία δεν αντικαθίσταται από την πραγματικότητα, οι παιδικοί του φόβοι διατηρούν την επιρροή τους και υπάρχει ο κίνδυνος να το κάνουν εχθρικό προς τους ξένους και τυραννικό προς τη μητέρα του»(όπ.π., σελ.39).

Συνοψίζοντας, αυτό που διακρίνει τη σχέση των αδελφών από όλες τις υπόλοιπες, είναι ότι «μπορούν να εκφράζουν την επιθετικότητά τους, χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο το βαθύτερο δεσμό τους»(όπ.π., σελ.41).

1.3.4. Ιδιαίτερες αδελφικές σχέσεις

Αξίζει να κάνουμε μια αναφορά σε ορισμένες ιδιαίτερες μορφές αδελφικών σχέσεων, όπως είναι η σχέση μεταξύ των διδύμων, των θετών και των ετεροθαλών αδελφών, καθώς και των άρρωστων αδελφών ή των αδελφών με αναπηρία .

Ο Rufo(*Αδελφός-Αδελφή: Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.147) θεωρεί πως «η αδελφική σχέση των διδύμων πλήττεται από έναν τρομερό ανταγωνισμό. Η εξωτερική ομοιότητά τους, ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν και επικοινωνούν μεταξύ τους, μας κάνουν να φανταζόμαστε πως αποτελούν την ιδανική αδελφική σχέση. Όμως, πέρα από τα φαινόμενα, η ζήλια είναι υπαρκτή ανάμεσά τους και έχει να κάνει με την αντίθεση των χαρακτήρων τους και τη σχέση που το κάθε παιδί χτίζει με τους γονείς του».

Όσον αφορά στα θετά αδέρφια, ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ότι «η υιοθεσία αναγκαστικά δημιουργεί “τεχνητές” αδελφικές σχέσεις, στις οποίες το κάθε παιδί πρέπει να βρει τη θέση του. Η συμβίωση γίνεται ακόμα πιο περίπλοκη, αφού ο καθένας κουβαλά ένα κομμάτι από το παρελθόν του»(όπ.π., σελ.172).

Σχετικά με τα ετεροθαλή αδέρφια, ο Rufo(*Αδελφός-Αδελφή: Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.228) υποστηρίζει πως «ορισμένα παιδιά μπορεί να ανακαλύψουν συμπάθειες, άλλα βιώνουν τις αδελφικές τους σχέσεις με αδιαφορία. Είναι αρκετά σύνηθες, παιδιά που έχουν λίγα κοινά γονίδια, να συνδεθούν φιλικά ή και συναισθηματικά: βρίσκουν σ’αυτήν την διευρυμένη αδερφική σχέση ένα ή δύο αγόρια που γίνονται αληθινά τους αδέρφια, που βρίσκονται πιο κοντά τους και από τα βιολογικά τους αδέρφια, ή να μοιράζονται την αγάπη ενός ή δύο κοριτσιών που παίρνουν στην καρδιά τους την θέση της αδερφής τους εξ αίματος. Τα παιδιά αποδεικνύουν έτσι πως έχουν καταπληκτικές δυνατότητες κοινωνικοποίησης, οι οποίες εκφράζονται πρώιμα, στο πλαίσιο της οικογένειας».

Τέλος, πάλι σύμφωνα με τον ίδιο, «ένας άρρωστος αδερφός ή μία ανάπηρη αδερφή, μεταμορφώνουν ριζικά τις αδερφικές σχέσεις(...). Οι οικογενειακές καταστάσεις διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με τη σειρά γέννησης του ανάπηρου ή άρρωστου παιδιού, το είδος και τη σοβαρότητα της ασθένειας του και την ηλικία των άλλων παιδιών της οικογένειας. Όλα αυτά τα δεδομένα επηρεάζουν τις παραστάσεις που έχουν τα υγιή παιδιά για τον αδερφό ή την αδερφή τους που είναι διαφορετικοί, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο τα άρρωστα παιδιά ενσωματώνονται στην οικογένεια»(όπ.π., σελ.187).

Η σημασία της αδελφικής σχέσης για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του καθενός από τα αδέρφια, είναι μεγάλη και

αποτελεί κοινή παραδοχή των συγγραφέων που έχουν ασχοληθεί με το θέμα αυτό. Ακόμα και οι συγκρούσεις ή ο ανταγωνισμός μεταξύ των αδελφών, μακροπρόθεσμα μπορούν να επιφέρουν ευεργετικά αποτελέσματα στον χαρακτήρα του ατόμου. Είναι βέβαιο πάντως, ότι η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε δυο αδέρφια, είναι ανεπανάληπτη και αξεπέραστη και, μαζί με τα θετικά ή τα αρνητικά της αποτελέσματα, ακολουθεί το άτομο σε όλη του τη ζωή.

II. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΖΗΛΙΑ

Μετά την ανάλυση της έννοιας της αδελφικής σχέσης, η μελέτη περνά στο ψυχολογικό υπόβαθρο του συναισθήματος της αδελφικής ζήλιας. Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιείται μια παρουσίαση των ψυχολογικών θεωριών που αναφέρονται σε εσωτερικές διεργασίες του παιδιού, οι οποίες μπορούν να επηρεάσουν την αδελφική σχέση.

II.1. Το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα

Ανάμεσα στις διάφορες ψυχολογικές θεωρίες που αναφέρονται στον αδελφικό ανταγωνισμό, πρωταρχική θέση κατέχει η ψυχαναλυτική θεωρία του Freud και πιο συγκεκριμένα το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα.

Μεταξύ άλλων μελετητών της φροϋδικής θεωρίας, ο Ιεροδιακόνου(Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία, 1998) κάνει τον συσχετισμό του Οιδιποδείου συμπλέγματος με τον αδελφικό ανταγωνισμό. Αρχικά, αναφέρεται στην τριαδικότητα της Οιδιπόδειας φάσης. «Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, μετά το 2^ο έτος της ηλικίας, το παιδί παύει να έχει ως αποκλειστικό αντικείμενο αγάπης τη μητέρα και ο πατέρας αποτελεί πια σημαίνουσα αγάπη γι' αυτό. Από το 3^ο έτος η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού, κατά τον Freud(1921,1923), διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο, ώστε το παιδί να παρουσιάζει έμφυτη, ενστικτώδη τάση για έντονη αγάπη προς το γονέα του αντίθετου φύλου»(ό.π., σελ.29).¹

¹ Κατά τον Freud, στο φαλλικό στάδιο(3^ο- 7^ο έτος), το παιδί αποκτά επίγνωση των διαφορών στα γεννητικά όργανα μεταξύ των δυο φύλων και συνειδητοποιεί την αγάπη του προς τους γονείς. Η αγάπη όμως αυτή παύει να κατευθύνεται και προς τους δύο γονείς και αναπτύσσεται μια βαθμιαία αυξανόμενη στοργή και προσκόλληση προς το γονέα του αντίθετου φύλου. Το αγόρι αρχίζει να

Ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή: Μια Δύσκολη αγάπη*, 2003) αναφέρεται κι αυτός στην Οιδιπόδεια φάση, υποστηρίζοντας ότι είναι η περίοδος κατά την οποία συντελείται η διαδικασία του διαχωρισμού των φύλων. Τότε είναι που πραγματοποιείται και η ταύτιση του παιδιού με το φύλο του, «βοηθούμενο από τις εκπαιδευτικές συμπεριφορές των γονιών του και όλων όσοι ασχολούνται μαζί του. Παράλληλα θέλει να μοιάσει στο γονιό που έχει το ίδιο φύλο με αυτό και να τον υποσκελίσει στην καρδιά του άλλου γονιού ,με τον οποίο αισθάνεται ακόμα πιο συμπληρωματική σχέση απ' ό,τι παλαιότερα»(ό.π., σελ.76).

Το μικρό αγόρι, κατά τον Ιεροδιακόνου(*Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία*, 1998), εμφανίζει μια τάση προστασίας για τη μητέρα του, επιδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την δύναμή του, «μιμούμενος τη συμπεριφορά του πατέρα του και μιλώντας για την εποχή που θα είναι “μεγάλος και ψηλός άντρας”. Επιζητεί το θαυμασμό της μητέρας του και τη θέλει απόλυτα δική του σαν ένας μικρός εραστής»(ό.π., σελ.30).

Ο ίδιος συνεχίζει: «Στην ίδια ηλικία το κορίτσι αντίθετα αρχίζει να παίζει με κούκλες και επιζητεί να επιδεικνύει στον πατέρα της τα φορέματά της, “το νοικοκυριό της” και πόσο καλή μητέρα μπορεί να είναι η ίδια»(ό.π., σελ.30).

Έτσι, συχνά στα αγόρια, όπως υποστηρίζει ο ίδιος συγγραφέας, τα αδέρφια κατέχουν δευτερεύουσα θέση στις ψυχικές σχέσεις του παιδιού. Συνήθως το οιδιπόδειο σύμπλεγμα αναπτύσσεται πιο εύκολα στα μοναχοπαιδιά, πράγμα που τους δημιουργεί δυσκολίες στην προσαρμογή. Στις οικογένειες που τα μέλη είναι περισσότερα ή λιγότερα από τρία δημιουργούνται ξεχωριστές σχέσεις. «Έτσι, θάνατος

νιώθει μια νέα μορφή αγάπης προς τη μητέρα και να θεωρεί ως ερωτικό αντίζηλο τον πατέρα, συγχρόνως όμως βιώνει έντονα συναισθήματα(το γνωστό οιδιπόδειο σύμπλεγμα). Ομοίως, το κορίτσι αρχίζει να προσκολλάται στον πατέρα και να θεωρεί αντίζηλο τη μητέρα(σύμπλεγμα Ηλέκτρας). (Παρασκευόπουλος,1988,σελ.51).

του ομόφυλου γονέα προκαλεί υπερβολική προσκόλληση σ' αυτόν που επιζεί, εκπλήρωση των οιδιπόδειων επιθυμιών και έντονα αισθήματα ενοχής. Θάνατος του ετερόφυλου γονέα προκαλεί εξιδανίκευσή του. Οι δίδυμοι αναπτύσσουν αίσθημα εξάρτησης και αντιδραστικά εχθρότητα, ενώ τα υιοθετημένα παιδιά ειδικού τύπου συγκρούσεις κ.ο.κ.»(όπ.π., σελ.41).

Σύμφωνα με τον Rufo(*Αδελφός και Αδελφή: Μια δύσκολη αγάπη*, 2003), οι γονείς παιδιών ηλικίας τριών ετών εισπράττουν χαρά και ευτυχία από τα παιδιά τους. «Σε αντάλλαγμα, τα παιδιά αυτής της ηλικίας πιστεύουν πως έχουν την “πιο όμορφη μαμά του κόσμου” και “τον πιο δυνατό, τον πιο καλό μπαμπά απ’ όλους”»(όπ.π., σελ.29). Η ηλικία αυτή σηματοδοτεί την είσοδο του παιδιού στην οιδιπόδεια περίοδο, κατά την οποία «τα συναισθήματα αγάπης και μίσους μπερδεύονται, προκαλώντας αναστάτωση και σύγχυση στο παιδί. Αυτή την περίοδο, είναι ανυπόφορη η σκέψη ότι θα πρέπει να μοιραστούν τη γονική αγάπη με κάποιον άλλον, ο οποίος, πριν καν έρθει, απασχολεί τόσο πολύ τους γονείς. Γιατί είναι γεγονός πως το μελλοντικό μωρό καταλαμβάνει ήδη πολύ χώρο και καταναλώνει χρόνο(...)»(όπ.π., σελ.29).

Σε σχέση με τον αδελφικό ανταγωνισμό, ο Ιεραδιακόνου(*Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία*, 1998) υποστηρίζει πως ανάμεσα στα παιδιά μιας οικογένειας το μεγαλύτερο παιδί είναι αυτό που έχει αισθήματα αντιζηλίας απέναντι στα νεότερα, «τα οποία το ένα μετά το άλλο του στερούν την αποκλειστικότητα της αγάπης και της φροντίδας των γονέων»(όπ.π., σελ.41). Με τον ερχομό του νέου αδελφού το μεγαλύτερο παιδί αναγκάζεται να μοιραστεί όσα έως τότε καρπωνόταν μόνο του, «γι' αυτό η αντίδρασή του είναι συνήθως

οξύτατη και φθάνει κάποτε μέχρι απόπειρα αδελφοκτονίας»(όπ.π., σελ.41).

Το μικρότερο παιδί προσπαθεί να αποκτήσει τα προνόμια που ήδη έχει το μεγαλύτερο παιδί της οικογένειας, «ζηλεύει τις επιτυχίες που από την πείρα και δύναμή του εκείνο είχε και υφίσταται(παρ' όλη την πολλές φορές υπερπροστασία εκ μέρους ενός γονέα)την τυραννία του μεγαλύτερου αδελφού. Έτσι όπως γίνεται παραδεκτό από όλους τους συγγραφείς(Flügel, Kanfer),το μίσος και η αντιζηλία είναι το πρώτο αίσθημα ανάμεσα στα αδέλφια και αυτό έχει αποδειχθεί πειραματικά με το κατευθυνόμενο παιχνίδι από τον Levy»(όπ.π., σελ.42). Ομοίως, η αγάπη ανάμεσα στα αδέλφια είναι σπάνια το πρωταρχικό συναίσθημα μεταξύ των αδελφών και αυτό κυρίως «όταν υπάρχει μεγάλη διαφορά ηλικίας, όπως π.χ. όταν η μεγάλη αδελφή αναλαμβάνει αντί της μητέρας τις φροντίδες»(όπ.π., σελ.42). Μέσα από τον πρωταρχικό ανταγωνισμό ανάμεσα στα αδέλφια παρατηρείται μια τάση για συναδέλφωση μετά την ηλικία των έξι ετών, «δηλαδή κατά τη «λανθάνουσα περίοδο»², συναδέλφωση που οφείλεται στην απώθηση των σχέσεων αγάπης με τους γονείς και στη μερική μετάθεση προς αδελφούς και αδελφές και αργότερα προς άλλα μέλη της οικογένειας. Η μετάθεση αυτή καθώς επαναλαμβάνεται, στρέφεται φυσιολογικά προς πρόσωπα που μοιάζουν διαρκώς λιγότερο προς εκείνα που πρώτα αγαπήθηκαν(γονείς) και οι σχέσεις παίρνουν τελικά διαφορετικό χαρακτήρα αφού ωριμάζει έτσι η προσωπικότητα»(όπ.π., σελ.41-43).

Οι παράγοντες που συμβάλουν στη δημιουργία της αδελφικής αντιζηλίας είναι η ανάγκη «διαμοιρασμού της αγάπης και προσοχής των γονέων και κατά δεύτερο, η εύνοια των γονέων σε ένα από τα

2.Στο στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας(7^ο- 11^ο έτος), το άτομο στρέφεται προς τα πρόσωπα και τα πράγματα του ευρύτερου περιβάλλοντος και αποκτά ποικίλες γνώσεις και δεξιότητες και ενισχύει το Υπερεγώ. Το στάδιο αυτό είναι μια περίοδος εσωτερικής γαλήνης πριν από την καταιγίδα της ήβης.(Παρασκευόπουλος,1988,σελ.51)

αδέλφια ή κακή διαπαιδαγώγηση, οικογενειακές προστριβές και συζυγικές διαφωνίες των γονέων»(όπ.π., σελ.44).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι η εξάρτηση της αδελφικής αντιζηλίας από το οιδιπόδειο σύμπλεγμα δεν έχει μελετηθεί στα ψυχαναλυτικά συγγράμματα. Οι παράγοντες που αναφέρθηκαν πιο πάνω μπορεί να ερμηνεύονται ως μια κακή οιδιπόδεια σχέση. Σε σχέση με αυτά ο συγγραφέας παρατηρεί ότι: «το μίσος είναι ένα βασικό παιδικό συναίσθημα προς τους αδελφούς, αυτό όμως δημιουργείται (δευτερογενώς) από τις συνθήκες και μάλιστα με τον ίδιο μηχανισμό με τον οποίο μισείται ο ομόφυλος γονέας, λόγω προσπάθειας μονοπόλησης του ετερόφυλου γονέα. Ο Flügel αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο αδελφικός ανταγωνισμός “είναι τόσο εξερεθιστικός, όσο και εκείνος προς τον ομόφυλο γονέα”»(όπ.π., σελ.44). Επίσης θα πρέπει να επισημάνουμε πως κατά την σχολική ηλικία παρουσιάζεται η μεγαλύτερη συχνότητα της αντιζηλίας, «συμπίπτει δηλαδή απόλυτα με την Οιδιπόδεια φάση»(όπ.π., σελ.44).

Αρκετές στατιστικές έχουν αποδείξει πως μετά το έκτο έτος, δηλαδή κατά την λανθάνουσα περίοδο, όταν το οιδιπόδειο σύμπλεγμα αποδυναμώνεται παρατηρείται ελάττωση της ζήλιας μεταξύ των αδελφών. «Η διακύμανση αυτή της αδελφικής αντιζηλίας δεν θα δικαιολογούνταν αλλιώς παρά σαν απόρροια της Οιδιπόδειας φάσης, του μόνου σταθερά και προδιαγεγραμμένα μεταβλητού παράγοντα, γιατί η εύνοια σε έναν αδελφό ή οι οικογενειακές προστριβές κ.λ.π., εξακολουθούν ασφαλώς να υπάρχουν και μετέπειτα»(όπ.π., σελ.45). Επίσης, η αδελφική αντιζηλία εξαλείφεται παράλληλα με την πάροδο της οιδιπόδειας περιόδου και την εξάλειψη της εχθρότητας προς το γονέα του ίδιου φύλου, «επομένως μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι η

αιτία του σύγχρονου ανταγωνισμού ήταν κοινή ,δηλαδή ο ετερόφυλος γονέας»(όπ.π., σελ.45).

Εδώ ο Ιεροδιακόνου(*Ψυχαναλυτική-Ψυχοθεραπεία*, 1998, σελ.45) παραθέτει την άποψη του Kanper: «σαν κύρια αιτία του αδελφικού ανταγωνισμού την προσπάθεια μονοπώλησης της αγάπης της μητέρας, όταν όμως μετά το έκτο έτος παύει αυτή η προσπάθεια, δεν υπάρχει πια και λόγος ανταγωνισμού».

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πως ο Ιεραδιακόνου(*Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία*, 1998) θεωρεί ότι το παιδί αντιμετωπίζει τα αδέλφια του όπως ακριβώς τον ανταγωνιστή γονέα στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα Είναι αναγκαίο όμως να εξεταστεί το θέμα «από την πλευρά κυρίως του φύλου των συναγωνιζόμενων αδελφών, εάν δηλαδή ο ανταγωνισμός για τη μητέρα γίνεται μεταξύ δυο αδελφών αρσενικού φύλου κ.ο.κ.»(όπ.π., σελ.45).

Σύμφωνα με τον Marcel Rufo(2003), στο βιβλίο του «Αδελφός και Αδελφή: Μια δύσκολη αγάπη», παραθέτει την άποψη της Anna Freud, κατά την οποία η σχέση του παιδιού με τα αδέλφια του εξαρτάται απόλυτα και άμεσα από τη σχέση που έχει με τους γονείς του. Θεωρεί ότι οι σχέσεις μεταξύ των παιδιών μιας οικογένειας, στηρίζονται σε συναισθήματα «ανταγωνισμού, φθόνου, ζήλιας και συναγωνισμού για να κερδίσει και κρατήσει το κάθε παιδί την αγάπη των γονιών»(όπ.π., σελ.258). Η ανάγκη του μωρού να αποδειχθεί παντοδύναμο έναντι της μητέρας του, αντικατοπτρίζεται στις έντονες αντιδράσεις ζήλιας μεταξύ των παιδιών, καθώς και στην λεπτομερή παρατήρηση «κάθε είδους εκδήλωσης που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως προτίμηση»(όπ.π., σελ.258) από μέρους των γονιών.

II.2. Το σύμπλεγμα της παρείσφρησης

Η θεωρία του συμπλέγματος της παρείσφρησης διατυπώθηκε κυρίως από τον Jacques Lacanne. Ο Lacanne(*Η οικογένεια. Τα οικογενειακά συμπλέγματα στη διαμόρφωση του ατόμου*, 1987, σελ.39), λοιπόν, αναφέρει πως «το σύμπλεγμα της παρείσφρησης αντιπροσωπεύει την εμπειρία που πραγματοποιεί το αρχέγονο υποκείμενο, τις πιο πολλές φορές, βλέποντας έναν ή περισσότερους από τους ομοίους του να συμμετέχει μαζί του στην οικιακή σχέση, με άλλα λόγια, κάνοντας τη γνωριμία κάποιων αδελφών. Οι σχετικές συνθήκες θα ποικίλλουν λοιπόν πολύ, αφ' ενός σύμφωνα με τους πολιτισμούς και την έκταση που δίνουν στην οικιακή ομάδα, αφ' ετέρου σύμφωνα με τους ατομικούς συμπτωματικούς παράγοντες και κατ' αρχή σύμφωνα με τη θέση που η τύχη απονέμει στο υποκείμενο μέσα στην τάξη των γεννήσεων, σύμφωνα με τις συντεταγμένες που το ορίζουν πάνω στο χάρτη της δυναστείας, αν μπορούσαμε να πούμε, πριν από κάθε σύγκρουση: αυτές του χρισμένου ή αυτές του σφετεριστή(...))».

Ο ρόλος της παιδικής ζήλιας μέσα στη γένεση της κοινωνικότητας, καθώς και η ίδια η γνώση της μέσα στον ανθρώπινο χαρακτήρα της, αποδείχθηκαν μέσω της πειραματικής παρατήρησης του παιδιού, όπως επίσης και μέσω των ψυχαναλυτικών διερευνήσεων που αποδεικνύουν τη δομή της παιδικής ζήλιας. Πιο συγκεκριμένα, οι έρευνες αυτές αποκάλυψαν ότι «η ζήλια αντιπροσωπεύει στο βάθος της όχι ένα ζωικό ανταγωνισμό, αλλά μια διανοητική ταύτιση»(όπ.π., σελ.39).

Ο Lacanne (*Η οικογένεια. Τα οικογενειακά συμπλέγματα στη*

διαμόρφωση του ατόμου, 1987, σελ.40) περιγράφει πως «εάν θέσουμε αντιμέτωπα παιδιά ηλικίας από δύο ως έξι ετών, ανά ζεύγος και χωρίς τρίτο, ελεύθερα μέσα στον αυθορμητισμό του παιχνιδιού, θα μπορέσουμε να πιστοποιήσουμε το ακόλουθο γεγονός: ανάμεσα στα παιδιά αφημένα στην παρουσία τους εμφανίζονται ποικίλες αντιδράσεις όπου φαίνεται να εκδηλώνεται κάποια επικοινωνία. Μεταξύ αυτών των αντιδράσεων ξεχωρίζει ένας τύπος, από το γεγονός ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε σ' αυτόν ένα ανταγωνισμό αντικειμενικά προσδιορισμένο: συμπεριλαμβάνει, πράγματι, ανάμεσα στα δύο υποκείμενα μια ορισμένη προσαρμογή στάσεων και χειρονομιών, δηλαδή μια ομοιομορφία στην εναλλαγή τους, μια σύγκλιση στη σειρά τους, οι οποίες τις στοιχίζουν σε προκλήσεις και ανταπαντήσεις και επιτρέπουν να βεβαιώσουμε χωρίς να κάνουμε εικασίες για την συνείδηση των υποκειμένων, ότι αντιλαμβάνονται την κατάσταση σαν μια κατάσταση διπλής εξόδου, σαν μια αλτερνατίβα. Έστω και στα όρια αυτής της προσαρμογής, μπορούμε να δεχτούμε ότι από αυτό ήδη το στάδιο αχνοδιαγράφεται η αναγνώριση ενός ανταγωνιστή, δηλαδή ενός άλλου ως αντικειμένου. Όμως εάν μια τέτοια αντίδραση μπορεί να είναι πολύ πρόωμη, αποκαλύπτεται καθορισμένη από μια προϋπόθεση τόσο κυριαρχική, που φαντάζει μονοσήμαντη: πρόκειται για ένα όριο το οποίο δεν πρέπει να υπερβαίνει η διαφορά ηλικίας των υποκειμένων. Αυτό το όριο περιορίζεται σε δύομισι μήνες κατά την πρώτη χρονιά της θεωρούμενης περιόδου και μένει εξίσου συγκεκριμένο καθώς στη συνέχεια διευρύνεται».

Ο ίδιος συγγραφέας συνεχίζει εξηγώντας: «Εάν δεν εκπληρώνεται αυτή η προϋπόθεση, οι αντιδράσεις που παρατηρούμε μεταξύ των αντιπαραβαλλόμενων παιδιών, έχουν μια τελείως

διαφορετική αξία. Ας εξετάσουμε τις πλέον συχνές: αυτές της παράτας, της σαγήνευσης, του δεσποτισμού. Παρά την παρουσία δυο παρτενέρ, η σχέση που χαρακτηρίζει καθεμιά τους αποκαλύπτεται στην παρατήρηση όχι σαν μια σύγκρουση ανάμεσα σε δυο άτομα, αλλά μέσα σε κάθε υποκείμενο σαν μια σύγκρουση ανάμεσα σε δύο αντιτιθέμενες και συμπληρωματικές στάσεις και αυτή η διπολική συμμετοχή συγκρατεί την ίδια την κατάσταση. Για να κατανοήσουμε αυτή τη δομή, ας σταματήσουμε μια στιγμή στην περίπτωση του παιδιού που προσφέρεται σαν θέαμα και του παιδιού που το παρακολουθεί με το βλέμμα του: ποιο είναι περισσότερο θεατής; Ή ομοίως, ας παρατηρήσουμε το παιδί που επιδασυλεύει προς τον άλλο απόπειρες σαγήνευσης, ποιος είναι αυτός που σαγηλεύει; τέλος σχετικά με το παιδί που απολαμβάνει τις αποδείξεις της κυριαρχίας που ασκεί και το παιδί που αρέσκεται να υποτάσσεται σε αυτήν, ας αναρωτηθούμε ποιο είναι το πλέον υποδουλωμένο. Εδώ υλοποιείται αυτό το παράδοξο: ότι κάθε παρτενέρ συγγεί το παίξιμο του άλλου ακριβώς με το δικό του και ταυτίζεται μαζί του, αλλά μπορεί να στηρίζει αυτή τη σχέση σε μια συμμετοχή κυριολεκτικά ασήμαντη αυτού του άλλου και να ζει έκτοτε όλη την κατάσταση τελείως μόνος του, όπως το εκδηλώνει η δυσαρμονία, κάποτε ολική, των δυο συμπεριφορών, σ' αυτό το στάδιο θεμελιώνεται πάνω σε μια αίσθηση του άλλου, την οποία δεν μπορούμε παρά να παραγνωρίσουμε, χωρίς μια σωστή σύλληψη της πλήρως φαντασιακής αξίας του»(όπ.π., σελ.39-41).

Η ζήλια που σχετίζεται με τη διατροφική εξάρτηση, πρέπει να ερμηνευτεί με σύνεση. «Πράγματι, η ζήλια μπορεί να εκδηλωθεί σε περιπτώσεις που το υποκείμενο, από καιρό αποθηλασμένο, δε βρίσκεται πλέον σε κατάσταση ζωικού συναγωνισμού απέναντι στον αδελφό του. Το φαινόμενο φαίνεται, λοιπόν, να απαιτεί ως

προκαταρκτική συνθήκη, μια ορισμένη ταύτιση με την κατάσταση του αδελφού. Άλλωστε η ψυχαναλυτική θεωρία, χαρακτηρίζοντας σαδομαζοχιστική την τυπική τάση της λίμπιντο στο ίδιο αυτό στάδιο, υπογραμμίζει, βέβαια, ότι το υποκείμενο την υφίσταται και συνάμα την ασκεί, δηλαδή ότι στηρίζεται από μια ταύτιση με τον άλλο, αντικείμενο της βίας»(όπ.π., σελ.43).

«Το εγώ», συνεχίζει ο ίδιος, «συγκροτείται ταυτόχρονα με τον άλλο μέσα στο δράμα της ζήλιας. Για το υποκείμενο, πρόκειται για μια δυσαρμονία που επεμβαίνει στη θεαματική ικανοποίηση εξαιτίας της τάσης που αυτή η ικανοποίηση υποβάλλει. Συνεπάγεται την εισαγωγή ενός τρίτου αντικειμένου το οποίο αντικαθιστά τη συναισθηματική σύγκυση, καθώς και το θεαματικό διαφορούμενο με το συναγωνισμό μιας τριγωνικής σχέσης. Έτσι, το υποκείμενο, δεσμευμένο μέσα στη ζήλια λόγω ταύτισης, καταλήγει σε μια νέα αλτερνατίβα όπου παίζεται η τύχη της πραγματικότητας: ή ξαναβρίσκει το μητρικό αντικείμενο και θα γαντζωθεί στην άρνηση του πραγματικού και στην καταστροφή του άλλου ή, οδηγούμενο σε κάποιο άλλο αντικείμενο, το υποδέχεται με τη χαρακτηριστική μορφή της ανθρώπινης γνώσης σαν κοινοποιήσιμο αντικείμενο αφού ο ανταγωνισμός συνεπάγεται ανταγωνιστικότητα και συνάμα συμφωνία. Αλλά, ταυτόχρονα, αναγνωρίζει τον άλλο με τον οποίο αρχίζει η πάλη ή το σύμφωνο, με μια λέξη βρίσκει τον άλλο και το κοινωνικό αντικείμενο μαζί. Και εδώ ακόμα η ανθρώπινη ζήλια διακρίνεται από τον άμεσο ζωικό ανταγωνισμό, αφού αυτή σχηματίζει μάλλον το αντικείμενο της, παρά καθορίζεται απ' αυτό και αποκαλύπτεται ως το αρχέτυπο των κοινωνικών αισθημάτων»(όπ.π., σελ.49).

Συμπερασματικά, πάντα σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, «ο

τραυματικός ρόλος του αδελφού με την ουδέτερη έννοια συγκροτείται, λοιπόν με την παρεισφρήσει του. Το γεγονός και ο χρόνος της εμφάνισης του καθορίζουν τη σημασία της για το υποκείμενο. Η παρείσφρηση εισβάλλει με τον νεοεισελθόντα για να καταδυναστεύσει τον κατακτητή. Μέσα στην οικογένεια είναι η κατάσταση που διαμορφώνεται κατά κανόνα από μια γέννηση και αυτός που λογικά παίζει το ρόλο του ασθενή είναι ο πρωτότοκος»(όπ.π., σελ.50).

Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρει πως «η αντίδραση του ασθενή στον τραυματισμό εξαρτάται από την ψυχική ανάπτυξή του. Αιφνιδιασμένος από τον επείσακτο μέσα στη σύγχυση του αποθηλασμό, τον επανεργοποιεί ακατάπαυστα μπροστά στο θέαμα του: αντιδρά τότε με μια υποστροφή που θα αποκαλυφθεί σύμφωνα με τα πεπρωμένα του εγώ ως σχιζοφρενική ψύχωση ή ως υποχονδριακή νεύρωση. Η αντιδρά με τη φαντασιακή καταστροφή του τέρατος η οποία θα δώσει ομοίως είτε διεστραμμένες παρορμήσεις είτε μια ιδεοληπτική ενοχή»(όπ.π., σελ.50).

«Αντίθετα», συνεχίζει, «εάν ο επείσακτος εισέλθει μετά το σύμπλεγμα του Οιδίποδα, υιοθετείται συχνά στο επίπεδο των γονεϊκών ταυτίσεων, πιο πυκνές συναισθηματικά και πιο πλούσιες στη δομή τους. Δεν είναι πλέον για το υποκείμενο το εμπόδιο ή η ανταύγεια, αλλά ένα πρόσωπο άξιο αγάπης ή μίσους. Οι επιθετικές ενορμήσεις μετουσιώνονται σε τρυφερότητα ή σε αυστηρότητα.

Αλλά ο αδελφός προσφέρει, επίσης, το αρχαϊκό μοντέλο του εγώ. Εδώ ο ρόλος του φορέα αντιστοιχεί στον πρωτότοκο, καθότι ο πιο ολοκληρωμένος»(όπ.π., σελ.51).

II.3. Διαφοροποιημένος συγκρητισμός

Σύμφωνα με την Κανελλάκη(*Henri Walllon, Μια θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού*, 2000, σελ.80), «από την ηλικία των τριών ετών το παιδί αρχίζει να συμπεριφέρεται και να αναγνωρίζεται ως υποκείμενο το οποίο διακρίνεται από τον άλλο. Για να φτάσει να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού του πρέπει η αρχική συγκριτική κοινωνικοποίηση του να διαφοροποιηθεί κάτω από τη συνδυαζόμενη επίδραση της ωρίμανσης και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Το έναυσμα αυτής της διαφοροποίησης πραγματοποιείται με την εμφάνιση της ζήλιας σε πολύ μικρή ηλικία, περίπου έξι μηνών.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι η Ιωαννίδου-Johnson(*Προκατάληψη; Ποιος; Εγώ;*, 1998, σελ.36), αναφέρει πως «σύμφωνα με τη Mahler το βρέφος μεταξύ τεσσάρων και επτά μηνών (“στάδιο της διαφοροποίησης και ανάπτυξης της εικόνας του σώματος”), αναπτύσσει μια συμβιωτική κατάσταση στη φαντασίωση του, ευαίσθητη θέση κατά την οποία ο αποχωρισμός από τη μητέρα απειλεί την ίδια του την ύπαρξη. Αυτή η απειλή περιλαμβάνει και το φόβο της διάσπασης του εαυτού(*self-fragmentation*)».

Και εξηγεί: «Η ικανότητα ενός βρέφους να αναγνωρίζει τη διαφορά και να παρουσιάζει διάφορες συγκινησιακές αντιδράσεις σε αυτήν, έχει βιολογική βάση και υποδηλώνει πρόωπη ικανότητα για διάκριση διαφοροποιήσεων στο περιβάλλον. Η Mahler σημειώνει ότι το χαμόγελο ενός βρέφους δείχνει και αυτό μια ακόμη πρόωπη ικανότητα να αναγνωρίζει τη διαφορά ανάμεσα στη μητέρα του και στους άλλους. Ότι του αρέσει και ότι δεν του αρέσει, γίνεται γνωστό σε αυτό το πρώτο στάδιο ανάπτυξης, από ορισμένα μηνύματα που

μεταδίδει στο περιβάλλον με εκφράσεις του προσώπου και με ήχους. Τέτοια μηνύματα είναι το χαμόγελο του, το γουργούρισμα του, που εκφράζει αποδοχή ή αναγνώριση του άμεσου περιβάλλοντος, το συνοφρύωμα του, που εκφράζει αποδοκιμασία ή απόρριψη, ή τα ξεφωνητά που εκφράζουν φόβο, ακραία απόρριψη ή πόνο. Έτσι, από πολύ νωρίς τα βρέφη έχουν την ικανότητα να εκφράζουν τις αντιδράσεις τους στις διαφοροποιήσεις που λαμβάνουν χώρα στο περιβάλλον τους»(όπ.π., σελ.37).

Επιστρέφοντας στην εμφάνιση της ζήλιας και σύμφωνα με την Κανελλάκη(*Henri Wallon, Μια θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού*, 2000, σελ.80), «σε ηλικία περίπου έξι μηνών το παιδί αποκαλύπτει ότι συμβαίνει ο διαχωρισμός του από το άλλο άτομο, αλλά η ταυτόχρονη εκδήλωση αποστέρησης δείχνει τη συμμετοχή του, έχοντας όμως τις αντιθέσεις του».

Ο Wallon(*Η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού*, 1984, σελ.235) αναφέρει σχετικά πως η συνταύτιση με τον άλλο «προκαλεί μια συναισθηματική κατάσταση και εξηγεί ορισμένες φαινομενικά σύνθετες και ωστόσο αρκετά πρώιμες εκδηλώσεις όπως είναι η ζήλια και η συμπάθεια. Η ύπαρξη αυτών των εκδηλώσεων δε σημαίνει όπως πιστεύεται συνήθως ότι το άτομο που τις παρουσιάζει, έχει ήδη διαμορφώσει την έννοια της ύπαρξης προσωπικοτήτων εντελώς ξεχωριστών από τη δική του. Αντίθετα μάλιστα, όταν παρουσιάζονται τέτοιες εκδηλώσεις έχουμε παλινδρόμηση προς ένα σχετικά αδιαφοροποίητο στάδιο».

Ο ίδιος συνεχίζει εξηγώντας πως οι εκδηλώσεις της ζήλιας και της συμπάθειας, ξεκινούν από το ζευγάρι θέαση-επίδειξη. Σε αυτό το σημείο, όμως, ο συγγραφέας προσθέτει πως έχει πλέον επέλθει μια

πρόοδος στο επίπεδο των σχέσεων που μπορεί το βρέφος να συνάψει με ένα άλλο άτομο. Ως προς αυτό παραθέτει: «Οι δυο πόλοι της κατάστασης αυτής αντί να είναι ακόμα απλώς συμπληρωματικά και τοποθετημένα σε δυο διαφορετικά άτομα, ενσωματώνονται μέσα στο ίδιο το άτομο. Στη θέση προστίθεται το αίσθημα ή η ανάγκη να είναι κανείς αυτός που ενεργεί ή επιδεικνύεται. Συμμετοχή κι εδώ, αλλά συμμετοχή αντιθετική που προαναγγέλλει τη στιγμή της ατομικοποίησης. Μοιρασμένο ανάμεσα στους δυο πόλους, η συνένωση των οποίων μέσα στην ίδια του την προσωπικότητα υπογραμμίζει την αντιθετικότητα τους, το υποκείμενο αισθάνεται την ανάγκη να προσηλωθεί στον ένα πόλο και να προσανατολίσει προς τον άλλο κάποιο άλλο πρόσωπο»(όπ.π., σελ.235-236).

Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη της Κανελλάκη(*Henri Wallon, Μια θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού*, 2000, σελ.80), κατά την οποία «η διπολικότητα των καταστάσεων και η προσπάθεια για επίλυση της εκδηλώνεται στο παιδί μέσω των παιχνιδιών της εναλλαγής και της αμοιβαιότητας, για παράδειγμα το “κρυφτό”». Πιστεύει πως «σε αυτού του είδους τα παιχνίδια το παιδί περνά μια φάση δραστήρια και μια παθητική, δηλαδή παίζει ταυτόχρονα το ρόλο του δημιουργού αλλά και του θύματος. Μέσα από αυτή την εναλλαγή μαθαίνει όχι μόνο να αποδεσμεύεται από τις καταστάσεις, αλλά και να γνωρίζει τις σχέσεις με το σύντροφο του παιχνιδιού και τέλος να εξοικειώνεται με την υπευθυνότητα των δικών του πράξεων»(όπ.π., σελ.80).

Ο Wallon(*Η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού*, 1984) συνεχίζει, υποστηρίζοντας πως ανάμεσα στη θέαση και την επιθυμία δράσης, τις οποίες αποκαλεί «ενεργητική αναμέτρηση» και «οδυνηρό αναμάσημα» αντίστοιχα, η θέαση είναι αυτή που επικρατεί, ενώ η δράση είναι αυτή

που αναστέλλεται. Στην ουσία απωθείται από το άτομο γιατί προκαλεί άγχος. Περιγράφει χαρακτηριστικά: «Καταφεύγοντας στη στάση του θεατή, ο αυθεντικός ζηλιάρης καταπίνει την ταπείνωση με άγρια λαιμαργία. Δεν μπορεί να ξεκολλήσει από πάνω του την εικόνα αυτή που είναι σα να ταυτίζεται με την ίδια την ουσία του, και νιώθει στερημένος από αυτό που του δείχνει, σαν να του έλειπε ένα ουσιαστικό κομμάτι του εαυτού του»(όπ.π., σελ.236).

Σχετικά με την περίοδο της εναλλαγής, η Ιωαννίδου-Johnson(*Προκατάληψη; Ποιος; Εγώ;*, 1998, σελ.34) αναφέρει πως «ολοκληρώνεται τη στιγμή κατά την οποία είναι εφικτό για το παιδί να διακρίνει τον άλλο, έχοντας παράλληλα συνείδηση του εαυτού του». Στο σημείο αυτό, κάνει λόγο για την «αυτοδιαφοροποίηση», έννοια που εισήγαγε ο Bowen. Η αυτοδιαφοροποίηση λοιπόν, «περικλείει το άτομο, την οικογένεια και το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Ένας άνθρωπος είναι διαφοροποιημένος όταν μέσα του αναπτύσσεται μια μοναδική αίσθηση του εαυτού ή της ατομικότητας του, αντιστρόφως ανάλογη προς την κατάσταση της διάχυσης, ενώ ταυτόχρονα ο άνθρωπος παραμένει σε συναισθηματική επαφή με το περιβάλλον του»(όπ.π. ,σελ.34).

Ο Wallon(*Η Ψυχική ανάπτυξη του παιδιού*, 1984, σελ.237) αναφέρει πως από την κατάσταση της θέασης, «μπορεί να ξεπηδήσει μια κίνηση απομάκρυνσης ή τιμωρίας του αντιπάλου». Ωστόσο, άποψη του συγγραφέα είναι ότι, συνήθως, η ζήλια παραμένει και διατηρείται για μεγάλο χρονικό διάστημα. «Αν καταλήξει σε μια πράξη θα είναι άλλοτε σε μια μερική αυτοκτονία που συχνά ακολουθείται από ολική αυτοκτονία, μη βρίσκοντας ο ζηλιάρης άλλη διέξοδο στο άγχος του, παρά την καταστροφή αυτού που νιώθει ότι θα έπρεπε να 'ναι δικό του, χωρίς να μπορεί, συχνά και χωρίς να θέλει να το ιδιοποιηθεί

πραγματικά ή αποκλειστικά, και τελικά την αυτοκαταστροφή. Άλλοτε πάλι, υποχωρώντας στο άγχος του, θα το τροφοδοτεί με βασανισμούς του μέρους αυτό του εαυτού του που προβάλλει στο αντικείμενο της ζήλιας του. Για να γίνει δήμιος του εαυτού του, γίνεται δήμιος του αντικειμένου της αγάπης του»(όπ.π., σελ.237).

Τέλος, ο ίδιος συγγραφέας καταλήγει πως «κάτω από διάφορες πολύπλοκες όψεις της, η ζήλια είναι βασικά μια επιστροφή στο στάδιο όπου αυτός που συμμετέχει σε μια συγκινησιακή κατάσταση βιώνει και τα αντίθετα συναισθήματα. Χωρίς ακόμα να ξέρει να ξεχωρίζει ικανοποιητικά τη δική του στάση, αφήνεται να κυριαρχηθεί εξωτερικά από τη στάση που τον απογυμνώνει και νιώθει ένα άγχος που τις περισσότερες φορές το προάγει και ο ίδιος. Έτσι εκφράζεται το αίσθημα της αντιπαλότητας στο άτομο που δεν μπορεί να αντιδράσει παρά σαν θεατής, κυριευμένος από τη δράση του αντιπάλου. Είναι μια συμπάθεια παθητική και οδυνηρή»(όπ.π., σελ.237).

Οι διάφορες ψυχολογικές θεωρίες που σχετίζονται με την εμφάνιση του συναισθήματος της παιδικής ζήλιας δεν αναιρούν η μια την άλλη, αντιθέτως, έχουν κοινά σημεία και αλληλοσυμπληρώνονται. Μέσα από την ανασκόπηση των θεωριών αυτών, προκύπτει ότι η ζήλια έχει πλούσιο ψυχολογικό υπόβαθρο, στοιχείο που την καθιστά ιδιαίτερα περίπλοκη ως συναίσθημα.

III. Η ΑΔΕΛΦΙΚΗ ΖΗΛΙΑ

III.1. Η ζήλια και ο ανταγωνισμός

III.1.1. Η Ζήλια

Στο προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκε το ψυχολογικό υπόβαθρο του συναισθήματος της παιδικής ζήλιας. Στη συνέχεια, διερευνάται η φύση του συναισθήματος αυτού, καθώς και η συσχέτισή του με την έννοια του ανταγωνισμού.

Οι Marguerite και Willard Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992) ορίζουν τη ζήλια ως: «φόβο και μίσος προς ένα αντίπαλο», ενώ για τον Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.43), «είναι ο θεμέλιος λίθος του ναρκισσισμού και της εικόνας του εαυτού μας. Η ζήλια κεντρίζει την επιθυμία μας για γνώση και ενθαρρύνει την έρευνα του εαυτού μας, αφού ο εαυτός μας πρέπει να ζήσει δίπλα στον άλλο».

Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992) αναφέρουν πως η ζήλια ξεκινά όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να αγωνιούν για το ποιου η συμβολή είναι πιο σημαντική και ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.43), προσθέτει: «η ζήλια είναι η κινητήριος δύναμη κάθε είδους ανταγωνισμού: ο ζηλιάρης βασανίζεται από την επιτυχία του άλλου, θέλει να τον φτάσει, να τον ξεπεράσει».

Συνεχίζει, πως η ζήλια προκαλεί αντιφατικά συναισθήματα, την αγάπη και το μίσος συγχρόνως. Έτσι αυτός που ζηλεύει υποφέρει και νιώθει ενοχές. Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992) τονίζουν ότι η ζήλια κάνει τον άνθρωπο να νιώθει χαμένος και να κάνει βήματα προς

τα πίσω, «ο ζηλότυπος ανταγωνισμός δεν κάνει ποτέ έναν άνθρωπο να δείξει τον καλύτερο του εαυτό. Είναι πάντα μια κοροϊδία και μια απάτη, γιατί εκτρέπει το μυαλό από τα προβλήματα που πρέπει να λυθούν και το στρέφει ενάντια στον αντίπαλο»(όπ.π., σελ.70).

III.1.2. Ο ανταγωνισμός

Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992, σελ.59), γράφουν για τον ανταγωνισμό: «η πράξη που αποσκοπεί στην απόκτηση ενός πράγματος που θέλει και κάποιος άλλος». Ακόμη προσθέτουν ότι ο ανταγωνισμός είναι πάντα εχθρικός και με στόχο την απόκτηση δύναμης που θα εξασφαλίζει στο άτομο την κυριαρχία και την επικράτηση έναντι του αντιπάλου.

III.1.3. Η εξέλιξη του ανταγωνισμού

Η τάση για αντιζηλία σχετίζεται με το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και ο ανταγωνισμός κάνει την εμφάνιση του στην παιδική ηλικία. Αφού ριζώσει στην παιδική ηλικία, ακολουθεί τον άνθρωπο σε όλη τη μετέπειτα ζωή του, δημιουργώντας προβληματικές καταστάσεις. Η εξέλιξη του ανταγωνισμού εξαρτάται άμεσα από τον τρόπο με τον οποίο ανατρέφονται τα παιδιά. Χαρακτηριστικά, οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992, σελ.72) αναφέρουν: «Αν οι γονείς κάνουν το λάθος να αγνοήσουν τις πρώτες ενδείξεις της αντιζηλίας ή να παρεμβαίνουν άδικα υπέρ του ενός, τα παιδιά τους μπορεί να εμπλακούν τόσο πολύ στον ανταγωνισμό, που να παραλύσουν

συναισθηματικά σε ολόκληρη την υπόλοιπη ζωή τους μέχρι τη στιγμή που κάποια εντατική αγωγή θα ανατρέψει αυτή την αναπηρία».

Οι άστοχες ενέργειες ή η απροσεξία των γονέων μπορούν εύκολα να προκαλέσουν την αντιζηλία αν και το μεγαλύτερο μέρος του ζηλότυπου ανταγωνισμού προκαλείται από την επιθυμία των γονιών να αποφευχθεί αυτή η ζηλία μεταξύ των παιδιών. Οι γονείς στην προσπάθεια τους να κάνουν τα παιδιά τους να αγαπούν το ένα το άλλο, να αλληλοβοηθούνται και να μοιράζονται πράγματα λειτουργούν επανειλημμένα και ασυνείδητα ενάντια στον στόχο τους.

III.1.4. Το συναίσθημα της ζηλίας στα αδέρφια

Σύμφωνα με τον Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.147), «η ζηλία είναι υπαρκτή ανάμεσα στα αδέρφια και έχει να κάνει με την αντίθεση των χαρακτήρων και τη σχέση που το κάθε παιδί χτίζει με τους γονείς του».

Η σχέση με τους γονείς είναι πρωταρχικής σημασίας, χαρακτηριστικά η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003, σελ.35) αναφέρει: «η ζηλία είναι από μια άποψη συναίσθημα θετικό: είναι η απόδειξη ότι το παιδί δε θέλει να χάσει την αγάπη των γονιών του».

Η ίδια συγγραφέας, γράφει ότι το συναίσθημα της ζηλίας, η έκφραση της και το ξεπέραςμα της από το παιδί είναι ένας υποχρεωτικός σταθμός στην ανάπτυξη του. Κι αυτό γιατί αποδεικνύει πως το παιδί είναι ικανό να αγαπά, και συγχρόνως εμπλουτίζει τον εσωτερικό του κόσμο και αποκτά υπόσταση. Χαρακτηριστικά παραθέτει την εξήγηση του Winnicott: «η ζηλία είναι ένα συναίσθημα όμορφο και υγιές. Γεννιέται από την αγάπη. Αν τα παιδιά είναι ικανά

να αγαπήσουν, δε θα ζήλευαν κιόλας»(όπ.π., σελ.35).

Ο Herbert(*Ψυχολογικά προβλήματα της παιδικής ηλικίας*, 1996) εξηγεί ότι ο όρος αδελφική αντιζηλία χρησιμοποιείται για να εκφράσει την επιθυμία εκδίκησης ανάμεσα στα αδέρφια, ανεξάρτητα από το φύλο. Η αντιζηλία αυτή συχνά διατηρείται μέχρι την ενήλικη ζωή, «κουβαλώνοντας» την ένταση και τη σκληρότητα της παιδικής αντιζηλίας.

III.1.5. Διαρκής παιδομορφισμός

Η ζήλια καταλήγει να είναι το επικρατέστερο σύμπτωμα του διαρκή παιδομορφισμού, ο οποίος είναι η βάση όλων των διαταραχών της προσωπικότητας.

Ο διαρκής παιδομορφισμός λοιπόν, σύμφωνα με τους Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992, σελ.17) σημαίνει: «να ενεργείς με ένα παιδομορφικό ή παιδαριώδη τρόπο». Το να ενεργεί κάποιος σαν παιδί δηλώνει αναποτελεσματικότητα και ανευθυνότητα. Οι ίδιοι γράφουν: «Τα συμπτώματα του διαρκούς παιδομορφισμού είναι εξόφθαλμα φανερά: επιθετικότητα, παθητικότητα, στομαχικές διαταραχές, πονοκέφαλοι χωρίς οργανική αιτία, ψευδισμός, βραδυγλωσσία, παραμορφώσεις του προσώπου, ανυπακοή, παράληψη καθηκόντων, εθισμός και ζήλια»(όπ.π., σελ.19). Τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικοι που παρουσιάζουν διαρκή παιδομορφισμό έχουν διάφορα συμπτώματα όπως: της ενούρησης (στον ύπνο), της αποβολής της τροφής, του συχνού ξεσπάσματος σε κλάματα, των παροξυσμών θυμού κ.α. Ως βασικότερη ένδειξη της ασθένειας υποστηρίζουν πως είναι ο ζηλότυπος ανταγωνισμός ή αντιζηλία.

Η αντιζηλία ανάμεσα στα αδέρφια αγνοείται συνήθως από τους γονείς, αλλά και όταν δεν αγνοείται, την θεωρούν φυσιολογική συμπεριφορά που θα ξεπεραστεί. Η πραγματικότητα δεν αποδεικνύει κάτι τέτοιο. Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992, σελ.20) καταλήγουν: «Η αντιζηλία μετατρέπεται σε παγιωμένη συνήθεια. Το σύμπτωμα της αντιζηλίας ή του ζηλότυπου ανταγωνισμού σε όλες τις ανθρώπινες σχέσεις είναι τόσο διαδεδομένο και διαταράσσει σε τέτοιο βαθμό τη συνεργασία και τις υγιείς σχέσεις, που έχουμε φτάσει στο σημείο να το θεωρούμε συγκρίσιμο με ένα μεταδοτικό μικρόβιο- μια λοιμώδη ασθένεια που, όπως κάθε λοιμώδης ασθένεια, εξαπλώνεται από την άγνοια και τη μόλυνση».

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω η ζηλία είναι ένα περίπλοκο συναίσθημα που απαντάται με την ίδια συχνότητα τόσο σε παιδιά όσο και σε ενήλικες. Όσον αφορά στα αποτελέσματα που επιφέρει, οι συγγραφείς μάλλον καταλήγουν ότι είναι κατά κύριο λόγο αρνητικά.

III.2. Η εξέλιξη της ζήλιας

III.2.1. Η απειλή της προνομιακής κυριαρχίας πάνω στη μητέρα

Αφού στην προηγούμενη ενότητα διερευνήθηκε η φύση του συναισθήματος της ζήλιας, η μελέτη περνά πιο συγκεκριμένα στην παιδική ζήλια. Πιο κάτω εξηγείται, πως ο φόβος του παιδιού ότι θα χάσει την μητρική αγάπη, καταλήγει στην αδελφική ζήλια, σε συνάρτηση πάντα με τα αναπτυξιακά στάδια που διέρχεται.

«Η ζήλια γεννιέται όταν το παιδί αρχίσει να υποπτεύεται ότι υπάρχει κάποιος που θέλει να του στερήσει την προνομιακή και αποκλειστική κυριαρχία του πάνω στη μαμά του», αναφέρει η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003, σελ.39) και προσθέτει, ότι η ανακάλυψη αυτή γίνεται γύρω στην ηλικία των δεκαπέντε μηνών, όταν για το παιδί αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι το κέντρο του κόσμου.

Ο Winnicott(*Συζητήσεις με τους γονείς*, 1995) αναφέρει ότι συνήθως οι μητέρες που μιλούν για τα μωρά τους δεν αναφέρονται στη ζήλια κανενός παιδιού μικρότερου των δεκαπέντε μηνών. Θεωρεί λοιπόν, ότι: «οι ενδείξεις ζήλιας ή φθόνου θα μπορούσαν να ανιχνευθούν και πριν την ηλικία των δεκαπέντε μηνών, αλλά όχι πολύ πριν. Στην ηλικία των εννέα μηνών, για παράδειγμα, ένα μωρό θα ήταν πολύ μικρό, πολύ ανώριμο για να ζηλεύει. Στον ένα χρόνο ίσως όχι πιθανώς περιστασιακά αλλά στους δεκαπέντε μήνες σίγουρα ναι»(ό.π., σελ.64). Συνεχίζει, ότι η ζήλια εκδηλώνεται για περισσότερο πολύπλοκα πράγματα. Συγκεκριμένα στην αρχή «έχει να κάνει με μια σχέση που διαταράσσεται ή με μια απειλή ως προς ένα

κατεχόμενο αντικείμενο που αντιπροσωπεύει τη σχέση»(όπ.π.,σελ.64). Γίνεται αντιληπτό πως πρόκειται για τη σχέση με τη μητέρα, που τελικά περιλαμβάνει και τη σχέση με τον πατέρα καθώς περνάει ο καιρός. «Οι πρωιμότερες εκδηλώσεις ζήλιας σχετίζονται φανερά με τη μητέρα και συχνά εστιάζονται γύρω από τη διαδικασία λήψης τροφής. Αυτό συμβαίνει επειδή αρχικά για το παιδί η λήψη τροφής έχει ζωτική σημασία»(όπ.π.,σελ.64).

III.2.2. Η υπεράσπιση της θέσης του παιδιού

Ο Winnicott(*Συζητήσεις με τους γονείς*, 1995) συνεχίζει υποστηρίζοντας πως, όταν πια το μωρό κατανοήσει ότι η μητέρα δεν αποτελεί μόνο μέρος του ίδιου του μωρού, αλλά ότι έρχεται στο παιδί από έξω- και μπορεί να μην έρθει ή και μπορεί να υπάρχουν και άλλες μητέρες- τότε γίνεται για το παιδί: «ιδιοκτησία στην οποία μπορεί να προσκολληθεί ή να την απορρίψει»(όπ.π.,σελ.67). Όλα αυτά τα στοιχεία είναι απαραίτητα για την συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Το παιδί εμμένει με αποφασιστικότητα στην υπεράσπιση της ιδιοκτησίας της μητέρας, αν και στη συνέχεια έρχεται η παραδοχή ότι: «η κεντρική ιδιοκτησία, η μητέρα, μπορεί να ανήκει και σε κάποιον άλλον»(όπ.π.,σελ.69). Έτσι το παιδί βρίσκεται στη θέση να είναι ένας από τους ανθρώπους που θέλουν και όχι ένας από εκείνους που έχουν. Αυτό είναι το σημείο που:«η ζήλια γίνεται η κατάλληλη λέξη και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει τις αλλαγές που συμβαίνουν σε ένα παιδί όταν ένα νέο μωρό εμφανίζεται σαν το φάντασμα ενός παρελθόντος εαυτού, που θηλάζει ή κοιμάται ήσυχα στην κούνια»(όπ.π.,σελ.69).

III.2.3. Η ζήλια στην αναπτυξιακή πορεία του παιδιού

Η ζήλια, σύμφωνα πάντα με τον Winnicott(*Συζητήσεις με τους γονείς*, 1995), ενισχύεται μεταξύ των τριών και πέντε ετών, καθώς το παιδί παρά την αυτονομία που έχει αποκτήσει, αισθάνεται την ανάγκη να νιώθει μικρό και προστατευμένο, «Τα συναισθήματα του είναι έντονα και άμεσα, γιατί δεν έχει αποκτήσει ακόμη την ικανότητα να τα ελέγχει»(όπ.π., σελ.39).

Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω η ζήλια ξεκινά από πολύ νωρίς. Ωστόσο μετά την ηλικία των πέντε ετών το αίσθημα της ζήλιας φαίνεται να εξασθενεί, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στα δέκα με δώδεκα χρόνια του το παιδί αποκτά ανοσία. Αυτό που συμβαίνει στην ηλικία αυτή είναι ότι το παιδί πιθανόν να δημιουργήσει σχέσεις εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος και έτσι να βοηθηθεί περισσότερο στο να αντιμετωπίσει το συναίσθημα αυτό.

III.2.4. Ζήλια: φυσιολογική ή παθολογική;

Στο σημείο αυτό ορισμένοι θεωρητικοί που έχουν ασχοληθεί σε μεγάλο βαθμό με το θέμα του αδελφικού ανταγωνισμού, παραθέτουν τις απόψεις τους πάνω στο ερώτημα κατά πόσον η ζήλια μεταξύ των αδελφών αποτελεί φυσιολογικό ή παθολογικό συναίσθημα.

- Ο Χαραλαμπίδης (1987, σελ.249), αναφέρει: «Η σύγκρουση είναι φυσικό φαινόμενο. Είναι ανώδυνη όταν ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας υπάρχει αμοιβαία κατανόηση και συναισθηματική σταθερότητα. Είναι

καταστρεπτική όταν επικρατεί ανταγωνιστική ατμόσφαιρα και δεν λύνεται εύκολα».

▪ Η άποψη του Χασάπη(*Ψυχολογία της προσωπικότητας*, 1980, σελ.196) σχετικά με το αν η ζήλια αποτελεί φυσιολογικό ή παθολογικό συναίσθημα, έχει να κάνει με την ηλικία στην οποία βρίσκεται το παιδί. Τα παιδιά που είναι πάνω από τεσσάρων ετών και εξακολουθούν να ζηλεύουν, είναι αυτά που δεν έχουν αναπτυχθεί σωστά. Πρόκειται συνήθως για παιδιά τα οποία έχουν αναπτύξει «μια υπερτροφική αγάπη για μονοπώληση των ενηλίκων, παιδιά εγωκεντρικά, αλλιώς πρόκειται για ζηλοτυπία που μεταδίδεται από τους γονείς προς το παιδί από κακούς χειρισμούς, έλλειψη αυτοπεποίθησης, ανασφάλεια κ.τ.λ.».

▪ Ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή. Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.196) πιστεύει πως η ζήλια «είναι μια τόσο φυσιολογική αντίδραση, ώστε θα έπρεπε να ανησυχούμε περισσότερο με τα πρωτότοκα παιδιά που δεν εκφράζουν καθόλου επιθετικότητα, παρά με αυτά που την εκφράζουν ανοιχτά. Οι ‘καταπιεσμένοι βουβοί’ είναι σίγουρο πως μια μέρα θα εκραγούν». Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει επίσης σχετικά πως «η θαμμένη επιθετικότητα, η οποία πολύ συχνά έχει τις ρίζες της βαθιά μέσα στο χρόνο, μπορεί να εκφραστεί, και αφορμή γίνεται η μοιρασιά των αντικειμένων, που συχνά είναι δευτερεύοντα. Γι’ αυτό και από τα μικρά περιστατικά μπορεί να προκύψουν τεράστιες συγκρούσεις: όλοι καταλαβαίνουμε πως όλα αυτά κρύβουν κάτι άλλο»(όπ.π., σελ.127).

Ακόμα, ο Rufo(όπ.π., σελ.207), κάνει λόγο για μια ιδιαίτερη μορφή παθολογικής ζήλιας. Σε περιπτώσεις θανάτου ενός παιδιού, τα υγιή παιδιά προσφέρουν σημαντική βοήθεια και φροντίδα στους γονείς τους που πενθούν. Στις περιπτώσεις αυτές, όμως, ο συγγραφέας αναφέρει ότι η ζήλια μπορεί να εμφανιστεί με ψυχοπαθολογικό ή

διαστροφικό τρόπο και «προκαλεί στο οικογενειακό στερέωμα αθεράπευτες πληγές, που αναπαράγονται από γενιά σε γενιά».

▪ Ο Winnicott(*Συζητήσεις με τους γονείς*, 1995) θεωρεί τη ζήλια ως ένα υγιές συναίσθημα, το οποίο αποτελεί «αναπόσπαστο κομμάτι της υγιούς οικογενειακής ζωής»(σελ.63). Χαρακτηριστικά αναφέρει πως «απορρέει από το γεγονός ότι τα παιδιά αγαπούν. Εάν δεν έχουν την ικανότητα να αγαπήσουν, τότε δεν ζηλεύουν»(όπ.π., σελ.57).

Η ζήλια σημαίνει ότι το παιδί έχει προχωρήσει φυσιολογικά στην ανάπτυξη του και δεν βρίσκεται πια σε στάδιο ανωριμότητας. Πιο συγκεκριμένα, καθώς το παιδί μεγαλώνει και αναπτύσσεται, η προσωπικότητά του αποκτά την ικανότητα να αντιμετωπίζει τα συναισθήματα της ζήλιας με ηρεμία και συχνά να «τα χρησιμοποιεί ως κίνητρο για δράση»(όπ.π., σελ.79).

Ωστόσο, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι παθολογική είναι η ζήλια που διατηρείται κρυφή και δεν εκφράζεται άμεσα. Σε περιπτώσεις που προκαλεί συγκρούσεις πολύ οδυνηρές για τα παιδιά, διαμορφώνονται αμυντικοί ψυχολογικοί μηχανισμοί. Τέλος, τονίζει, ότι η ζήλια που δεν εκφράζεται ανοιχτά, υπάρχει κίνδυνος να προκαλέσει την διαστρέβλωση της προσωπικότητας του παιδιού.

▪ Αντίθετα, ο Rattner(*Ανατρέφω σωστά το παιδί μου*, 1969, σελ.45), υποστηρίζει ότι «ο φθόνος, το μίσος και η ζηλοτυπία είναι ήδη παθολογικές ψυχικές καταστάσεις: παρεμποδίζουν όλα τα κοινωνικά αισθήματα και σπρώχνουν το παιδί σε ένα εγωκεντρικό φρόνημα από το οποίο βρίσκει καμία διέξοδο».

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται, ότι η ζήλια αποτελεί κατά βάση ένα φυσιολογικό συναίσθημα. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως παρατίθεται πιο κάτω, εκδηλώνεται με ακραίους τρόπους ή

παραμένει λανθάνουσα, γεγονός που την καθιστά μια παθολογική κατάσταση.

III.3. Παράγοντες δημιουργίας αδελφικού ανταγωνισμού

Στις προηγούμενες ενότητες παρουσιάστηκε το ψυχολογικό υπόβαθρο του συναισθήματος της αδελφικής ζήλιας και επιχειρήθηκε να διερευνηθεί η ιδιαίτερη φύση του συναισθήματος αυτού. Στην συνέχεια, θα γίνει μια προσπάθεια να εντοπιστούν, να καταγραφούν και να αναλυθούν οι παράγοντες αυτοί που προκαλούν τη δημιουργία του.

Κάθε αδελφική σχέση έχει το δικό της ιδιαίτερο προφίλ, που χαρακτηρίζεται από την ακολουθία των γεννήσεων, το φύλο και τον αριθμό των παιδιών κ.α. Στα δεδομένα αυτά, προστίθενται και άλλα στοιχεία, που αφορούν στη φύση και την ιδιοσυγκρασία του κάθε παιδιού. Επίσης, όπως παρατίθεται και παρακάτω, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η άποψη των γονιών για το κάθε παιδί τους, καθώς επίσης και οι προβολές ταύτισης και οι απαιτήσεις τους για το μέλλον, στοιχεία που εξαρτώνται συχνά από την προσωπική αδελφική εμπειρία των γονιών.

III.3.1. Ο Οικογενειακός Αστερισμός ως παράγοντας διαμόρφωσης του αδελφικού ανταγωνισμού

Ο Dreikurs(Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας, 1975) αναφέρει ότι η εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού επηρεάζεται όχι μόνο από την στάση των γονιών, αλλά επίσης και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό, από τις σχέσεις με τα αδέρφια. Σύμφωνα με τον

συγγραφέα, αυτό ήταν κάτι που διαπίστωσε και ο Adler το 1926, η σειρά γέννησης «επιδρά στις έννοιες που σχηματίζει το παιδί για τον κόσμο και στη γενική διαμόρφωση της προσωπικότητάς του»(όπ.π.,σελ.40).Το ψυχολογικό πεδίο, η αντίληψη που σχηματίζει για τον εαυτό του και για τον κόσμο που το περιβάλλει, όλα αυτά εξαρτώνται από τη σειρά με την οποία γεννήθηκε, γι' αυτό και διαφέρουν για το κάθε παιδί.

Σε άλλο σημείο ο Dreikurs(*Το παιδί, μια νέα αντιμετώπιση*, 1978, σελ.29) αναφέρει χαρακτηριστικά πως «η θέση του ατόμου μέσα στον αστερισμό, ο ρόλος που παίζει, θα έχει ως ένα σημείο μια επίδραση στα πρότυπα ολόκληρης της οικογένειας και στην προσωπικότητα του παιδιού».

Η άποψη του Rattner(*Ανατρέφω σωστά το παιδί μου*, 1969) δεν διαφέρει. «Οι σχέσεις ανάμεσα στα αδέρφια καθορίζουν ουσιαστικά την ανάπτυξη του χαρακτήρα του παιδιού»(όπ.π.,σελ.42). Οι πρώτες κοινωνικές σχέσεις του παιδιού θεμελιώνονται στα πλαίσια της οικογένειας, ιδιαίτερα από τις σχέσεις που αναπτύσσει το κάθε παιδί με τα αδέρφια του. «Η στάση του παιδιού πάνω στα αδέρφια του, είναι ένα στοιχείο πρώτου βαθμού για την διαμόρφωση του χαρακτήρα του»(όπ.π.,σελ.42).Για την ψυχική εξέλιξη του παιδιού δεν είναι αδιάφορο αν είναι το πρώτο ή το δεύτερο ή το τελευταίο παιδί στην οικογένεια. Η θέση του στην ακολουθία των αδελφών του δημιουργεί μια ιδιάζουσα ψυχική κατάσταση που καθρεπτίζεται πολύπτυχα στην δημιουργία του χαρακτήρα του»(όπ.π., σελ.42).

Ομοίως ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003) θεωρεί πως ο αδελφός ή η αδελφή διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της προσωπικότητας. «Ο ένας δίνει στον άλλο την

δυνατότητα να επαναπροσδιοριστεί καλύτερα, μέσω των παιχνιδιών, της διαφοράς και της ομοιότητας»(όπ.π., σελ.43).

Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002) επισημαίνει την σημασία της ύπαρξης του οικογενειακού αστερισμού. Αναφέρεται σε μια αναμφισβήτητη ανάγκη που έχουν τα μέλη ενός οικογενειακού συστήματος, αυτή της ιεραρχίας. «Η σχέση του ζευγαριού(...)υπερέχει αυτής των παιδιών, γιατί απλά δημιουργήθηκε πρώτη. Για την ιεραρχία ανάμεσα στα αδέρφια, το μοναδικό κριτήριο που ισχύει είναι η σειρά γέννησής τους»(όπ.π., σελ.173).

Ο χαρακτήρας και ο τρόπος ζωής των παιδιών ανάλογα με τη σειρά που έχουν γεννηθεί, αντικατοπτρίζονται με ενδιαφέρον σε πολλά παραμύθια. Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002) αναφέρει σχετικά πως στα παραμύθια συνήθως ο μεγαλύτερος αδελφός είναι ο εξυπνότερος, εκείνος που δίνει τις σοφές συμβουλές. Η Χιονάτη και η Σταχτοπούτα ήταν και οι δυο πρωτότοκες κόρες που, έχοντας χάσει τη μητέρα τους, υπέστησαν ταλαιπωρίες από τη μητριά ή τις ετεροθαλείς αδελφές. Επίσης, διαπιστώνει, πως «κατά περίεργο τρόπο, η ζωή του πρωτότοκου παραμένει πάντα σταθερή, ενώ όλη η πλοκή στρέφεται πάντα γύρω από τον μικρότερο αδελφό»(όπ.π., σελ.20).

Η ίδια συγγραφέας κάνει αναφορά και στην Καινή Διαθήκη και συγκεκριμένα στην παραβολή του ασώτου υιού. Ο πρωτότοκος γιος αγανάκτησε όταν είδε πως, παρ' όλο που ο μικρός του αδελφός σπατάλησε την κληρονομιά του με ασυδοσία, ο πατέρας τους τον δέχτηκε πίσω μέσα σε γιορτινή ατμόσφαιρα, σφάζοντας μάλιστα το καλύτερό του ζώο.

Ωστόσο, η πιο χαρακτηριστική σχετικά με το θέμα ιστορία, περιέχεται στη Βίβλο και πρόκειται φυσικά για την ιστορία του Κάιν και του Άβελ. Βλέπουμε ότι ο Κάιν, «παλεύει με τον πόνο της ζήλιας

και της αδικίας»(όπ.π., σελ.20) από τη γέννηση του Άβελ και μετά. Η ζήλια του φούντωσε όταν ο Θεός δέχτηκε τη θυσία που του προσέφερε ο Άβελ, ενώ απέρριψε τη δική του, επιπλήττοντάς τον. Έτσι, ο Κάιν δολοφόνησε τον αδελφό του και ο Θεός τον τιμώρησε σημαδεύοντάς τον, έτσι ώστε κανείς να μην τον σκοτώσει, αφού μόνο έτσι θα εξαγνιζόταν. Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002, σελ.21) κάνει τις εξής ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις: «...Ο Κάιν υπήρξε, λοιπόν, ο αρχικός μας πατέρας-κι όχι ο Άβελ που πέθανε άτεκνος(...).Από τον Κάιν και μετά, κάθε οικογένεια αποκτά ένα πρωτότοκο παιδί».

III.3.1.1. Το πρωτότοκο

Η Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.11) ξεκινά να εκθέτει τις απόψεις της για τα χαρακτηριστικά που αναπτύσσουν τα παιδιά ανάλογα με τη θέση που διατηρούν μέσα στον οικογενειακό αστερισμό, δηλώνοντας: «Αδιάφορο σε ποια σειρά έχει γεννηθεί ένα παιδί στην οικογένεια, τίθεται αντιμέτωπο με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που προκύπτουν από τη θέση του στη σειρά αυτή».

Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002) αναφέρει πως πολλά πρωτότοκα παιδιά, λυπούνται για τη θέση που κατέχουν μέσα στην οικογένεια, την οποία ευχαρίστως θα αντάλασσαν με αυτή των μικρότερων αδελφών τους. Ομοίως, αναφέρει, πως υπάρχουν πολλά δευτερότοκα, που αισθάνονται παραμελημένα και φέρουν το βάρος της ζήλιας προς τα μεγαλύτερα αδέλφια τους για μια ολόκληρη ζωή»(όπ.π., σελ.19).Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Adler (*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974, σελ.127), ένα παιδί κάποτε του είπε: «Λυπάμαι πάρα πολύ γιατί ποτέ

δεν θα είμαι τόσο μεγάλος στα χρόνια όσο ο μεγαλύτερος αδελφός μου».

Ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.57-58) καταλήγει σχετικά: «Η θεωρία ότι ο κάθε άνθρωπος έχει εκ γενετής μια έμφυτη προσωπικότητα επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι τα παιδιά της ίδιας οικογένειας διαφέρουν το ένα από το άλλο. Πραγματικά, αυτοί που υποστηρίζουν τη θεωρία αυτή, παραδέχονται ότι η συμπεριφορά των γονέων μπορεί να επηρεάσει τη στάση του παιδιού και μέσα απ' αυτήν, την εξέλιξη του χαρακτήρα του. Λένε, ωστόσο, ότι οι γονείς μεταχειρίζονται όλα τα παιδιά τους με τον ίδιο τρόπο και επομένως, η διαφορά απέναντι στα παιδιά θα πρέπει να αποδοθεί στον κληρονομικό εξοπλισμό. Αν εξετάσουμε, όμως, το πρόβλημα από πιο κοντά, θα ανακαλύψουμε ότι το κάθε παιδί έχει μια θεμελιώδη θέση μέσα στην οικογένεια και γι' αυτό θα πρέπει να δούμε όλες τις συνθήκες της παιδικής του ηλικίας κάτω από ένα τελείως διαφορετικό πρίσμα».

Ο Dreikurs (*Το παιδί, μια νέα αντιμετώπιση*, 1978, σελ.169) εντοπίζει την αρχή του κακού.«Μια από τις δύσκολες καταστάσεις τόσο για το παιδί όσο και για τους γονείς»,περιγράφει, «δημιουργείται ύστερα από τη γέννηση δεύτερου(ή άλλου) παιδιού. Στη ζωή πάρα πολλών ανθρώπων, το γεγονός αυτό πήρε πολύ μεγάλη σημασία-ήταν ένα περιστατικό που επηρέασε ολόκληρη την ανάπτυξή τους και διαμόρφωσε το χαρακτήρα τους. Ως τη στιγμή αυτή, το παιδί ήταν το μικρότερο μέλος της οικογένειας ή το μοναδικό παιδί. Τώρα βλέπει να το εκδιώκουν από τη θέση αυτή. Η απόστασή του απ' την όλο αγάπη και προσοχή μητέρα, επέρχεται ολότελα ξαφνικά και μάλιστα το χειρότερο απ' όλα είναι ότι αυτό συμβαίνει εξ' αιτίας της εισβολής

κάποιου ξένου. Συχνά, έτσι εκδηλώνεται μια εχθρότητα απέναντι στο καινούριο μωρό».

Κατά το διάστημα που το παιδί μιας οικογένειας είναι ένα, η συναισθηματική σύνδεση των μελών είναι τριγωνική, δηλαδή κινείται γύρω από τρεις πόλους: την μητέρα, τον πατέρα και το παιδί. Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003, σελ.36) αναφέρει ότι μετά την γέννηση του δεύτερου παιδιού, «η δυναμική της οικογένειας διευρύνεται και περιπλέκεται. Δημιουργούνται δεσμοί παράλληλοι και διαπλεκόμενοι». Το μέχρι στιγμής μοναχοπαιδί, καλείται να αντιμετωπίσει τη μοιρασιά, τη συνεργασία, τη διαπραγμάτευση, τον ανταγωνισμό, την πάλη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η συγγραφέας, πρέπει «να μάθει να χάνει».

Σύμφωνα με τον Dreikurs(*Η πρόκληση να είμαστε γονείς*, 1976, σελ.30), κατά την διαδικασία του εκθρονισμού, το πρωτότοκο αναγκάζεται «να πάρει κάποια στάση σχετικά με τον σφετεριστή και σχετικά με την μητέρα του και τον πατέρα του, που επέτρεψαν κάτι τέτοιο να συμβεί».

Η γέννηση του δεύτερου παιδιού αποτελεί για το πρωτότοκο πάρα πολύ σημαντική εμπειρία, αλλά ταυτόχρονα και μεγάλη δοκιμασία. Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002, σελ.22) περιγράφει χαρακτηριστικά τη δοκιμασία αυτή: «Όλα αλλάζουν με την άφιξη του νέου παιδιού. Η εξοικείωση με τα πράγματα μεταβάλλεται παντελώς. Μέχρι τη στιγμή εκείνη, το πρωτότοκο παιδί μπορεί να ένιωθε ότι αποτελούσε και αυτό ένα τμήμα από τον κόσμο των μεγάλων. Πίστευε ότι ο κόσμος αυτός υπήρχε εξαιτίας του και βρισκόταν εκεί για να το εξυπηρετεί. Ξαφνικά, ο κόσμος αυτός δεν του ανήκει πια- και έτσι στρέφεται προς άλλη κατεύθυνση. Το πρωτότοκο παιδί αισθάνεται αποκλεισμένο, περιορισμένο στον εαυτό του. Πνευματικά και

συναισθηματικά, το παιδί αυτό έχει τη δύναμη να επεξεργαστεί τη νέα αυτή κατάσταση κρίσης».

Εδώ ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη, 2003*) συμπληρώνει πως με τον ερχομό του δεύτερου παιδιού, το πρωτότοκο αρχίζει να κυριεύεται από τον φόβο ότι οι γονείς δεν το αγαπούν αρκετά. Ο φόβος αυτός ενισχύεται όταν βλέπει πως οι γονείς του καθώς και τα άλλα συγγενικά του πρόσωπα «εκστασιάζονται με τις κραυγές και τα χαμόγελα του παιδιού»(ό.π., σελ.30-31). Μάλιστα το πρωτότοκο έχει την εντύπωση πως τα χάδια, τα φιλά και τα παραμύθια, πριν κοιμηθεί, έχουν μειωθεί και είναι λιγότερο πειστικά από τότε που ήρθε ο «άλλος». Έτσι, η Prekop(*Τα πρωτότοκα, 2002*) συμπεραίνει ότι η συγκεκριμένη εμπειρία μπορεί είτε να προκαλέσει φόβο είτε να αποτελέσει τα θεμέλια για μία καινούργια εμπειρία.

Η ίδια συνεχίζει υποστηρίζοντας πως, όταν το πρωτότοκο είναι ώριμο, επιθυμεί ένα μικρότερο αδελφάκι, για να δείξει ότι το ίδιο έχει πια μεγαλώσει. Όσο ήταν το ίδιο το μικρότερο, έπαιρνε περισσότερα από όσα έδινε, και αυτή η μονόπλευρη κατανομή ρόλων παύει να το ικανοποιεί. Αρχίζει να επιθυμεί να μοιάσει στους μεγάλους από τους οποίους αντλεί πολυάριθμα πρότυπα συμπεριφοράς με την αυξανόμενη μιμητική του ικανότητα. Αυτές όλες οι εκδηλώσεις δηλώνουν ότι το πρωτότοκο είναι αρκετά ώριμο και γενικότερα, η επιθυμία του να αποκτήσει ένα αδελφάκι, είναι κατά βάση φυσιολογική.

Είτε η αντίδρασή του είναι αρνητική είτε είναι θετική, το πρωτότοκο βιώνει μια μοναδική εμπειρία όταν συνειδητοποιήσει ότι θα αποκτήσει ένα μικρότερο αδελφάκι, σύμφωνα με τον Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη, 2003*). «Μόνο τα παιδιά που είναι μικρότερα από 18 μηνών δεν εκτίθενται σε αυτή τη διαδικασία-αισθάνονται πως ζούσαν ανέκαθεν με έναν αδελφό η μία αδελφή. Η

αδελφική σχέση που χτίζεται μοιάζει συχνά με αυτή των διδύμων, διαφέρει μόνο και μόνο επειδή οι γονείς δεν μεγαλώνουν τα παιδιά σαν δίδυμα»(όπ.π., σελ.27).

Η Baum(Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω, 2003) αναφέρεται σε αυτήν την περίοδο και παραθέτει ότι, εφόσον τότε είναι που το πρώτο παιδί παύει να είναι το μοναδικό στην οικογένεια, είναι καθοριστική γι' αυτό. Καλείται αφ' ενός να μοιραστεί την αγάπη και την προσοχή των γονέων του, αφ' ετέρου να είναι «μεγάλο», με σύνεση και κατανόηση για το νεογέννητο. Το παιδί, πάντως, μπορεί να διατηρήσει την ιδιαίτερη θέση του και να αντιμετωπίσει με επιτυχία το «πλήγμα» που του προκάλεσε η γέννηση του αδελφού του, αν οι γονείς ασχολούνται μαζί του, το υποστηρίζουν, του δείχνουν την αγάπη τους, αλλά συγχρόνως αν το κάνουν να καταλάβει ότι «δεν είναι πλέον το μοναδικό αγαπημένο πλάσμα των γονέων του»(όπ.π., σελ.10). Στη διαδικασία αυτή μπορούν να συνδράμουν και τρίτα άτομα από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον.

Η αρχική αντίδραση του πρωτότοκου σε αυτή τη μεταβολή που επέρχεται στο σύμπλεγμα των οικογενειακών σχέσεων με τον ερχομό ενός δεύτερου παιδιού, είναι η ζήλια, καθώς αναφέρει η Laniado(Παιδιά που ζηλεύουν, 2003). Το παιδί προσπαθεί να επαναφέρει τις οικογενειακές σχέσεις στην πρωταρχική δομή τους και απογοητεύεται όταν διαπιστώνει ότι κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό. Επιπλέον, συχνά νιώθει ότι κανείς δεν συμμερίζεται την κατάστασή του και πολλές φορές υφίσταται κοροϊδία ή τιμωρία όταν επιχειρεί να ξανακερδίσει τα προνόμια που απολάμβανε ως τότε.

Σε σχέση με τον εκθρονισμό, ο Adler(Τα προβληματικά παιδιά, 1974, σελ.74) αναφέρει: «Όταν ένα παιδί έχει εκτοπιστεί από μία ευχάριστη κατάσταση, θα προσπαθήσει με κάθε τρόπο να ξαναπάρει

αυτή τη θέση που του επέτρεπε να είναι το κέντρο της προσοχής». Και πιο κάτω συμπληρώνει: «Στην επιθυμία του να τραβήξει την προσοχή της οικογένειας, το παιδί θα δεχτεί ακόμα και την τιμωρία, εφόσον αισθάνεται ότι είναι το κέντρο της προσοχής»(όπ.π., σελ.74). Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει παρατηρηθεί ότι το παιδί δέχεται πρόθυμα ακόμα και το ξύλο, αν αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο θα προκαλέσει την προσοχή των γονιών του.

III.3.1.1.1. Η γέννηση του πρωτότοκου

Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002) θεωρεί πως η σημασία της γέννησης του πρώτου παιδιού μιας οικογένειας είναι τεράστια, είτε από θετική πλευρά είτε από αρνητική. Μπορεί να «αποτελεί το αποτέλεσμα προσπαθειών και να γίνει αποδεκτό με μεγάλη χαρά, αφού θα επισφραγίσει την επιτυχία του ζευγαριού»(όπ.π., σελ.76) ή, κάποιες φορές, γεφυρώνει το χάσμα που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στο ζευγάρι.

Ωστόσο, μπορεί να επιφέρει και τα αντίθετα αποτελέσματα, καθώς «δεν είναι λίγες οι φορές που οδηγεί τους γονείς στον χωρισμό»(όπ.π., σελ.76). Σε κάποιες περιπτώσεις, ο ερχομός του αναγκάζει το ζευγάρι να παντρευτεί, γεγονός που συχνά προκαλεί προβλήματα. Όπως και να' χει, ο ερχομός του πρωτότοκου δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση ουδέτερο γεγονός. Κάτι τέτοιο «αποκλείεται από την μοναδικότητά του», καταλήγει η Prekop(όπ.π.).

Όταν η γέννηση του πρώτου παιδιού εκλαμβάνεται ως θετικό γεγονός από την οικογένεια, η ίδια συγγραφέας υποστηρίζει πως όλα τα γεγονότα που συνεπάγεται ο ερχομός του, έχουν εξέχουσα σημασία για το ζευγάρι και την ευρύτερη οικογένεια. Η ανακοίνωση της

εγκυμοσύνης, η γέννηση, η επιλογή του ονόματος, η διακόσμηση του παιδικού δωματίου, τα πρώτα γενέθλια, η πρώτη μέρα στο σχολείο και αναρίθμητες άλλες στιγμές της ζωής του, «βιώνονται με τόσο μεγάλη ένταση, που δεν πρόκειται να υπάρξει στα επόμενα παιδιά.»(όπ.π., σελ.79). Το παιδί συνειδητοποιεί τη σημασία της θέσης του από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του.

Όταν η γέννηση του πρώτου παιδιού αποτελεί δυσάρεστο γεγονός για τους γονείς, η δυσαρέσκεια αυτή γίνεται έντονα αισθητή από το ίδιο το παιδί, αναφέρει η Ρεκορ(*Τα πρωτότοκα*, 2002). Νιώθει πως «δεν αποτελεί χαρά, αλλά βάρος για τους γονείς, όπως η κόλλα που ενώνει δυο αταίριαστα μεταξύ τους κομμάτια.

Ενδέχεται να υποφέρει σ' ολόκληρη την ζωή του, αδυνατώντας να βρει τη θέση που του αρμόζει»(όπ.π., σελ.79). Το πόσο ανεπιθύμητο νιώθει, εξαρτάται από τη ευαισθησία και από το χαρακτήρα του, καθώς και από τη συμπεριφορά των γονιών.

Όσον αφορά στην σημασία της γέννησης του πρωτότοκου, η ίδια συγγραφέας αναφέρει: «Τα πρωτότοκα αποτελούν το σύμβολο της διαδοχής για την οικογένεια και για τους συγγενείς. Η αρχέγονη δύναμη της δημιουργίας γιορτάζεται ποικιλοτρόπως με την άφιξη του εκπροσώπου της νέας γενιάς.» (όπ.π., σελ. 73).

Ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.57) παραθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά που καθιστούν το πρώτο παιδί ξεχωριστό σε σύγκριση με τα υπόλοιπα παιδιά της οικογένειας. Αρχικά αναφέρει ότι «το πρωτότοκο παιδί έχει μια σημαντική λειτουργία – να διατηρήσει την οικογενειακή μνήμη. Η λειτουργία αυτή εξυπηρετεί το δευτερότοκο και τα μικρότερα παιδιά γιατί τους δίνει πρόσβαση σε χρόνο και σε γεγονότα που δεν έχουν ζήσει και που ανήκουν στην ιστορία της οικογένειας». Γενικότερα θεωρεί το πρωτότοκο ως

«μάρτυρα της προόδου που έχουν κάνει τα μικρότερα αδέρφια.»(όπ.π., σελ.58). Ακόμα πολύ συχνά θα δούμε τα πρωτότοκα ως «φύλακες αγγέλους», ικανούς να «εξασφαλίσουν την ασφάλεια των αδελφών τους και να αντικαθιστούν σε δεδομένο χρόνο τους γονείς τους» (όπ.π., σελ. 55).

Ωστόσο, τις περισσότερες φορές « οι σχέσεις ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο προκαλούν αβεβαιότητα και στα δύο», σύμφωνα με τον Dreikurs(*Η πρόκληση να είμαστε γονείς*, 1976, σελ.55). Ο ανταγωνισμός που δημιουργείται προκαλεί πολλές δυσκολίες μέσα στην αδελφική σχέση και όπως θα δούμε και πιο κάτω, «οδηγεί σε χαρακτηριστικές διαφορές προσωπικότητας»(όπ.π.).

Είναι χαρακτηριστικό ότι η συγγραφέας και παιδοψυχολόγος Jirina Prekor(2002) στο βιβλίο της « Τα πρωτότοκα», αναφέρει πως υπέφερε κατά τα παιδικά της χρόνια ζώντας «υπό τη σκιά» της πρωτότοκης αδελφής της. Δυσκολεύτηκε να καταπιαστεί με τη μελέτη της συμπεριφοράς των πρωτότοκων, ακριβώς επειδή το θέμα την αφορούσε προσωπικά και δεν ήταν δυνατό να σχηματίσει αντικειμενική γνώμη. Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου μάλιστα, αναρωτιέται αν οφείλεται στην ίδια αιτία το γεγονός ότι υπάρχουν πολύ λίγοι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το θέμα των πρωτοτόκων ή και γενικότερα με τη σειρά γέννησης των αδελφών.

Σύμφωνα με την Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003), λοιπόν, το πρωτότοκο πρέπει να αντιμετωπίσει το άγχος και το θυμό που του προκάλεσε ο εκθρονισμός του από τον αδελφό του. «Ανάλογα με την ηλικία του πρωτότοκου, αυτές οι διαδικασίες προχωρούν ασυνείδητα, υποσυνείδητα, ή ακόμα και συνειδητά»(όπ.π., σελ.11). Ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974) αποδίδει την δυσκολία του πρωτότοκου να αντιμετωπίσει την νέα κατάσταση στο

γεγονός ότι το πρωτότοκο υπήρξε μοναχοπαιδί για μια ορισμένη περίοδο και άρα είναι απροετοίμαστο από κοινωνική άποψη.

«Κανείς δεν στηρίζει επαρκώς το πρωτότοκο παιδί», λέει η Ptekor(*Τα πρωτότοκα*, 2002, σελ.24), «όταν τα μικρότερα αδέρφια του χαίρουν μεγαλύτερης προσοχής από εκείνο, γεγονός που το κάνει να αισθάνεται παραμελημένο. Πρέπει, επομένως, να βρει τον δικό του δρόμο, προκειμένου να κερδίσει την επιβεβαίωση που αναζητά». Συχνά, βλέπουμε λοιπόν, παιδιά που δεν συμπαθούν ιδιαίτερα τα αδελφάκια τους, να περνούν ώρες παίζοντας μαζί τους ή να τα παρηγορούν και να αναλαμβάνουν το ρόλο των γονιών όταν αυτοί λείπουν. «Αυτή η κοινωνική εξάσκηση», λέει η Ptekor(*Τα πρωτότοκα*, 2002, σελ.24), «είναι αναντικατάστατη».

Σύνηθες χαρακτηριστικό των πρώτων παιδιών, καθώς καταγράφει ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), είναι μια στάση που φανερώνει το φόβο του εκθρονισμού του. «Ο πρωτότοκος, έχει μια πολύ καλή γνώση των σχέσεων δύναμης, με αποτέλεσμα να θεωρεί τη δύναμη σαν το πιο πολύτιμο πράγμα στη ζωή και προσπαθεί πάντα να την πετύχει»(ό.π., σελ.81). Τα πρωτότοκα ενδιαφέρονται για τους κανόνες της ζωής περισσότερο απ' ό,τι οι άλλοι άνθρωποι.

Ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.41) επίσης αναφέρει την επιβεβαιωμένη πεποίθηση του Adler ότι «το πρωτότοκο παιδί έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να παρουσιάσει προβλήματα προσαρμογής και έχει επίσης την τάση να είναι πιο συντηρητικό θέλοντας να έχει και να κρατήσει την δύναμη».

Ο Αλεξάνδρου(*Οι διαταραχές της συμπεριφοράς στην προσχολική, σχολική και εφηβική ηλικία*) περιγράφει τα πρωτότοκα να κατέχονται συχνά από φόβους και να μην αντέχουν το στρες εύκολα, καθώς και να υποκύπτουν εύκολα στην αυστηρότητα του πατέρα. Τα

χαρακτηριστικά αυτά μάλλον οφείλονται στο ότι οι φόβοι των γονέων για την υγεία και την μετέπειτα πορεία του παιδιού και η υπερπροστασία τους, συγκεντρώνονται αποκλειστικά πάνω του.

Τέλος η Preakor(*Τα πρωτότοκα*, 2002) αναφέρεται στον Sulloway και στα χαρακτηριστικά των πρωτότοκων, όπως αυτός τα παραθέτει. «Είναι στη φύση των πρωτότοκων παιδιών να εμφανίζουν δύναμη και μεγάλη αυταρχικότητα. Τα πρωτότοκα έρχονται πρώτα στην οικογένεια και χρησιμοποιούν το μέγεθος και την δύναμή τους προκειμένου να υπερασπιστούν αυτή την ιδιαίτερη θέση τους. Είναι πιο συγκροτημένα, κοινωνικά ισχυρότερα, επιδεικνύουν περισσότερη ζήλια και φθόνο, ενώ υπερασπίζονται προσεκτικά τη θέση τους και αμύνονται καλύτερα από τα μικρότερα αδέρφια τους»(όπ.π.,σελ.60).

III.3.1.2. Το δευτερότοκο

Τα δευτερότοκα παιδιά, σύμφωνα με τον Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), προσπαθούν να εξασφαλίσουν για τον εαυτό τους το δικαίωμα των πρωτοτοκίων. Ένας τρόπος για να εκθρονίσει τον μεγαλύτερο αδελφό, τον οποίο σίγουρα θεωρεί ιδιαίτερα ικανό, είναι να έρθει σε στενότερη επαφή με τους γονείς, να τους κερδίσει με το μέρος του. Έτσι, «εάν ο μικρότερος από τα δυο αδέρφια πετύχει να φθάσει το μεγαλύτερο, έτσι που να μη χάσει την ελπίδα να είναι ίσος μ' εκείνον, θα αναπτυχθεί χωρίς εμπόδιο και θα έχει τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Θα βρίσκεται πάντοτε κάτω από πίεση ατμού, θα είναι πάντοτε σε κίνηση και πάντοτε θα τρέχει. Αν αυτός ο τρόπος δράσης του πετύχει μέχρι το σημείο που να μη μπορέσει να διατηρήσει το θάρρος και την ελπίδα του, η πρόοδός του είναι εξασφαλισμένη. Αν δεν

πετύχει-αν χάσει την ελπίδα-, θα γίνει “προβληματικό παιδί”»(όπ.π., σελ.260). Και συνεχίζει τονίζοντας: «Το δεύτερο παιδί έχει το εξής χαρακτηριστικό: Τρέχει μπροστά σαν να βρίσκεται σε αγώνα δρόμου»(όπ.π., σελ.260).

Ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975) παρατηρεί πως το δεύτερο παιδί, εφόσον από την αρχή της ζωής του προσπαθεί να ξεπεράσει το μεγαλύτερο, επιχειρεί να βρει μια θέση για τον εαυτό του σε εποικοδομητική κατεύθυνση. Αν τα καταφέρει, η ανάπτυξή του θα είναι ικανοποιητική. Αν όμως νιώθει ότι το μεγαλύτερο παιδί έχει εδραιωθεί στη θέση του «καλού» μέσα στην οικογένεια, μοιραία θα καταλήξει στην αρνητική συμπεριφορά ως μέσο εξασφάλισης της αναγνώρισης που θέλει.

Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002) αναφέρει τις απόψεις του Frank Sulloway, ο οποίος ασχολήθηκε με τα χαρακτηριστικά που αποδίδει στο παιδί η σειρά γέννησής του. Ο Sulloway, λοιπόν, θεωρεί ότι «τα πρωτότοκα παιδιά συχνά αποδεικνύονται ικανότερα, χωρίς να διαθέτουν υψηλότερο δείκτη νοημοσύνης και ότι τα δευτερότοκα ενδέχεται να υστερούν σε κάποιους τομείς, όχι επειδή είναι λιγότερο ευφυή, αλλά γιατί δεν καταβάλλουν την ανάλογη προσπάθεια»(όπ.π., σελ.78).

Σε γενικές γραμμές, δηλαδή, συνεχίζει ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975), το κάθε παιδί προσπαθεί να πετύχει σε διαφορετικό πεδίο από τον αδελφό του. «Όπου το ένα πετυχαίνει, το άλλο εγκαταλείπει τις προσπάθειες και αντίστροφα»(όπ.π., σελ.41-42). Ωστόσο, ο συγγραφέας προσθέτει ότι «αν, όμως, το ένα από τα παιδιά απελπιστεί ότι δεν θα μπορέσει ποτέ να συναγωνιστεί με επιτυχία στους θετικούς τομείς το άλλο, τότε παρουσιάζονται προβλήματα και περνά στην “άχρηστη πλευρά της

ζωής”, για να ακολουθήσει το μονοπάτι της καταστροφής»(όπ.π., σελ.42).

Ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), συμφωνεί πως το ιδανικό για τα δευτερότοκα παιδιά είναι να ξεπερνούν τους άλλους. Τα παιδιά αυτά θα μεγαλώσουν κάτω από δύσκολες συνθήκες και θα έχουν το συναίσθημα ότι δεν είναι ίσια με τους άλλους, κοινώς, θα αναπτύξουν ένα πολύ δυνατό αίσθημα κατωτερότητας. Αν πάλι ακολουθήσει και ένα τρίτο παιδί, το οποίο θα φανεί σαν ένας καινούριος εχθρός, το δευτερότοκο πολύ σύντομα θα νιώθει χαμένο. Θα αρχίσει να απελπίζεται, ιδιαίτερα με δραστηριότητες στις οποίες δεν επιτυγχάνει γρήγορα κάποιο αποτέλεσμα.

Για το δευτερότοκο παιδί, ο ίδιος συγγραφέας υποστηρίζει ότι «είναι εχθρός των κανόνων και των αρχών. Είναι αντίπαλος των μονόπλευρων διευθετήσεων δύναμης επειδή μπορεί να φανταστεί και κάποια άλλη διαφορετική διευθέτηση. Το δεύτερο παιδί δεν έχει τόσο πολύ την τάση να πιστεύει στην μαγική δύναμη των κανόνων και των κανονισμών της φύσης. Σε κάθε περίπτωση, το δευτερότοκο παιδί έχει την τάση να αποδείξει ότι δεν υπάρχουν προσδιορισμένοι κανόνες» (όπ.π., σελ.81).

Η Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003) καταγράφει τα πλεονεκτήματα που απολαμβάνει ένα δευτερότοκο παιδί. Εισπράττει μεγάλη βοήθεια και υποστήριξη από το μεγάλο αδελφό του, ο οποίος σε κάποιες περιπτώσεις κάνει γι’ αυτό περισσότερο απ’ ότι οι γονείς. Λόγω της μεγάλης συναισθηματικής εγγύτητας που υπάρχει μεταξύ τους, «αλληλοεπηρεάζονται άμεσα, μιλούν ξεκάθαρα και σε περίπτωση αμφιβολίας τα μεγαλύτερα παρακινούν τα μικρότερα σαν ενήλικες»(όπ.π., σελ.13).

Γενικά ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975) καταγράφει ως χαρακτηριστικά του δευτερότοκου σε σύγκριση με το πρωτότοκο ότι είναι πιο τολμηρό, πιο ευέλικτο και απολαμβάνει τις αλλαγές, ειδικά όταν αυτές του προσφέρουν «κάποιο πλεονέκτημα απέναντι στον αντίζηλό του»(όπ.π., σελ.41). Ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974) συμπληρώνει πως τα δευτερότοκα είναι πάντοτε πιο ζωηρά κινητικά και πιο γρήγορα. Ενώ ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.44) αναφέρει πως ο δευτερότοκος «πρώτα απ' όλα είναι ενοχλητικός, είναι αυτός μέσω του οποίου ο μεγαλύτερος γνωρίζει τον πρώτο του τραυματισμό».

Σύμφωνα με τον Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003) τα αισθήματα ζήλιας δεν γεννιούνται μόνο στα πρωτότοκα παιδιά αλλά και στα δευτερότοκα, επειδή ακριβώς συνειδητοποιούν πως τα μεγαλύτερα αδέρφια τους έχουν περισσότερα προνόμια λόγω της ηλικίας τους. «Σε ειδικές περιπτώσεις, η εύνοια των γονιών είναι στραμμένη στο πρωτότοκο παιδί, ώστε “εκθρονισμένο” είναι κατά παράδοξο τρόπο το δευτερότοκο»(όπ.π., σελ.46).

III.3.1.3. Το μεσαίο παιδί

Σύμφωνα με τον Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), το πρώτο παιδί μπορεί να ξεπεράσει την τραγωδία του ερχομού ενός δεύτερου αδελφού, ακριβώς επειδή κατείχε μια σταθερή θέση κατά την περίοδο που προηγήθηκε από τη γέννηση του δεύτερου παιδιού. Δεν συμβαίνει το ίδιο με το μεσαίο παιδί, το οποίο εξ αρχής γεννιέται «υπό τη σκιά» του πρωτότοκου και εν συνεχεία καλείται να ξεπεράσει την κρίση που θα του δημιουργήσει η γέννηση του τρίτου παιδιού. Αν σε αυτά προστεθεί και ο χαρακτήρας του τελευταίου παιδιού, που είναι πάντα

φιλόδοξος, εύκολα καταλήγουμε στο συμπέρασμα γιατί το δεύτερο παιδί, που είναι ήδη αποθαρρυσμένο, υφίσταται άλλη μια ήττα με τη γέννηση του μικρότερου παιδιού.

Σχετικά με το μεσαίο παιδί, ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975) αναφέρει ότι το μέχρι πρότινος δεύτερο παιδί, διαπιστώνει ότι ο μεγαλύτερος αδελφός του κατέχει τη «θέση της ευθύνης», ενώ το μικρότερο «τη θέση του μικρού». Δεν απολαμβάνει τα δικαιώματα του μεγαλύτερου, ούτε τα προνόμια του μικρού. Έτσι, υπάρχει κίνδυνος να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει θέση γι' αυτό στην οικογένεια κι έπειτα στη ζωή. Ο Αλεξάνδρου(*Οι διαταραχές της συμπεριφοράς στην προσχολική, την σχολική και την εφηβική ηλικία*) χαρακτηριστικά περιγράφει τα μεσαία παιδιά ως ανασφαλή και αναφέρει συγκεκριμένα ότι συχνά «οι πράξεις τους επηρεάζονται από την πίεση της ομάδας»(ό.π., σελ.50).

Η Baum (*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003) αναφέρει πως για καιρό επικρατούσε η θεωρία σύμφωνα με την οποία τα μεσαία παιδιά αντιμετωπίζουν τα περισσότερα προβλήματα, επειδή φαίνονται ότι έρχονται παντού σε δεύτερη μοίρα. Ωστόσο πλέον αναγνωρίστηκε η θετική πλευρά της θέσης του μεσαίου παιδιού. Η συγγραφέας, λοιπόν, παραθέτει πως «στα μεσαία παιδιά δεν δίνεται τόση πολλή προσοχή από τους γονείς με αποτέλεσμα να έχουν μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας και λιγότερους περιορισμούς στις δυνατότητες ατομικής εξέλιξης απ' ότι έχουν τα άλλα αδέλφια τους»(ό.π., σελ.15).

Όσον αφορά στην απόκτηση κοινωνικής γνώσης, η ίδια θεωρεί πως τα μεσαία παιδιά «μαθαίνουν από νωρίς να διαχειρίζονται μια κατάσταση στην οποία υπάρχει τουλάχιστον ένας μεγαλύτερος που είναι καλύτερος σε όλα, ενώ παράλληλα υπάρχει και κάποιος μικρότερος που χρειάζεται συνεχώς βοήθεια και τον υποστηρίζουν όλοι

αδιαμαρτύρητα»(όπ.π., σελ.14). Τέλος, η συγγραφέας καταλήγει υποστηρίζοντας ότι «η μεγαλύτερη πρόκληση των μεσαίων παιδιών είναι αυτή ακριβώς, να ισορροπούν πάντα αυτή την ένταση, έτσι ώστε να μη δείχνουν στα μικρότερα αδέρφια τα αισθήματα κατωτερότητας που έχουν απέναντι των μεγαλύτερων»(όπ.π., σελ.14-15).

Ακόμα σε σχέση με το μεσαίο παιδί, η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003, σελ.129) υποστηρίζει πως η χειρότερη περίπτωση είναι όταν «αναγκάζεται να επωμιστεί ταυτόχρονα τα μειονεκτήματα του πρωτότοκου και του μικρότερου παιδιού». Ωστόσο, πολλές φορές, «επειδή του είναι δύσκολο να τοποθετηθεί στο εσωτερικό της οικογένειας, στρέφεται συνήθως στα εξωτερικό περιβάλλον, γίνεται πιο αυτόνομο, αποζητά την επιβεβαίωση στο σχολείο, στον αθλητισμό και στις φίλιες»(όπ.π., σελ.129). Τέλος, η ίδια συνεχίζει να παραθέτει τα χαρακτηριστικά του μεσαίου παιδιού, αναφέροντας αποτελέσματα μελετών που διεξήγαγε ο Winnicott. Οι μελέτες αυτές δείχνουν ότι το μεσαίο παιδί, «ακριβώς επειδή είναι υποχρεωμένο να ισορροπεί ανάμεσα στα δυο άκρα, αναπτύσσει ευκολότερα το χάρισμα της διπλωματίας, συμπάθεια, κοινωνικότητα και εξισορρόπηση. Για να επιβιώσει, πρέπει να ελίσσεται ανάμεσα σε συμμαχίες και αποκλεισμούς και να εκμεταλλεύεται πότε τα προνόμια του “μεγάλου” και πότε του “μικρού” για να βρει τη θέση του μέσα στην οικογένεια»(όπ.π., σελ.129).

III.3.1.4. Το τελευταίο παιδί

Σύμφωνα με τον Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.63), «το μικρότερο παιδί έχει έναν χαρακτηριστικό ρόλο να παίζει. Δεν υπάρχει μόνο ένα παιδί πριν από

αυτό, αλλά όλα τα άλλα παιδιά. Όλα τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας το παραχαϊδεύουν και το βλέπουν σαν το “μικρό”. Το παιδί αυτό αναπτύσσει γενικά χαρακτηριστικά που δείχνουν ότι πιθανόν άλλοι άνθρωποι θα το βοηθήσουν να δώσει ένα σχήμα στην ζωή του. Τα χαρακτηριστικά αυτά μπορεί να είναι αμηχανία, γοητευτική φύση και ιδιοτροπία».

Πράγματι, η Baum (*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003) περιγράφει αυτήν την επικρατούσα θέση σύμφωνα με την οποία όλα τα άτομα της οικογένειας είναι διαθέσιμα να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του, γι’ αυτό και το παιδί έχει απαιτήσεις και γίνεται κακομαθημένο και παραχαϊδεμένο. Ωστόσο, φαίνεται η συγγραφέας να μη συμφωνεί απόλυτα με αυτή την εκδοχή, γιατί αναφέρει πως πολλές φορές το μικρότερο παιδί παίζει το ρόλο της «κούκλας» μέσα στην οικογένεια κατά τον οποίο ικανοποιεί τις ανάγκες των άλλων, «σε βαθμό που να παραμελούνται οι ανάγκες και οι επιθυμίες του ίδιου του παιδιού»(ό.π., σελ.16). Μπορεί, επομένως, να μην πρόκειται για ένα κακομαθημένο παιδί, αλλά ένα παρεξηγημένο συναισθηματικά παιδί.

Σύμφωνα με τον Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), τα πρωτότοκα και υστερότοκα παιδιά παρουσιάζουν τις περισσότερες δυσκολίες στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και τη διαμόρφωση ενός ορθού σχεδίου ζωής.

Αντίθετα, ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.42) θεωρεί ότι το μικρότερο παιδί, συχνά παραχαϊδεμένο, «φαίνεται να συναντά λιγότερες δυσκολίες από τους άλλους(...). Είτε παραμένει το μωρό για την υπόλοιπη ζωή του, είτε ξεπερνά όλους τους άλλους».

Ομοίως ο Αλεξάνδρου(*Διαταραχές της συμπεριφοράς στην προσχολική, σχολική και εφηβική ηλικία*) θεωρεί πως τα υστερότοκα

παρουσιάζουν τα λιγότερα προβλήματα και σπάνια καταλήγουν νευρωτικά. Αυτό το αιτιολογεί με το γεγονός ότι το τελευταίο παιδί δεν παραμερίζεται από κάποιον άλλο αδελφό ώστε «να επεξεργαστεί νοσηρά την πτώση του»(όπ.π., σελ.50).

Εκείνο που είναι βέβαιο, όπως υποστηρίζει και ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), είναι πως, συνήθως το τελευταίο παιδί γίνεται το πιο σημαντικό πρόσωπο, είτε για τα καλύτερα, είτε για τα χειρότερα και πολλές φορές πρόκειται για ένα πολύ άξιο και ισχυρό άτομο. «Το τελευταίο παιδί μεγαλώνει σε διαφορετική ατμόσφαιρα απ' ότι τα άλλα παιδιά, διότι είναι το μόνο που δεν έχει ακόλουθο. Και έτσι βρίσκεται σε μια σχετικά προνομιακή κατάσταση. Όσον αφορά στους άλλους, έχουν όλοι περάσει την τραγωδία να βλέπουν τη θέση τους να την παίρνει κάποιος άλλος. Το τελευταίο παιδί δεν ζει αυτή την εμπειρία και έτσι δεν επηρεάζεται η στάση του. Δεν απειλείται από κάποιον μικρότερο»(όπ.π., σελ.86).

Ωστόσο δηλώνει επίσης πως, από τα παιδιά μιας οικογένειας, το μικρότερο είναι εκείνο που αποτελεί το κέντρο της προσοχής. Αν αργότερα κάποιο άλλο παιδί πάρει τη θέση του και το ίδιο γίνει ένα μεσαίο παιδί, πολύ πιθανό να αρχίσει να προβάλλει τον εαυτό του έντονα, προκειμένου να συγκεντρώσει και πάλι την προσοχή των γονιών πάνω του.

Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί πως τα υστερότοκα παιδιά μπορούν να προσαρμόζονται μόνο όταν είναι αρχηγοί ή όταν βρίσκονται σε ευνοϊκές γι' αυτά συνθήκες, οπότε και οι προσπάθειές τους είναι αποτελεσματικές. Όταν όμως οι καταστάσεις αλλάζουν, συχνά παρατηρείται ότι τα παιδιά αυτά δεν είναι κατάλληλα προετοιμασμένα. Γενικότερα, «το τελευταίο παιδί δεν μπορεί να ανεχθεί να το περάσει

κάποιος άλλος. Έκανε πολύ δρόμο με σκοπό να ξεπεράσει τους άλλους, και πάλεψε με πολλές δυσκολίες»(όπ.π., σελ.124).

Σύμφωνα πάντα με τον Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), αν ειδικά το παιδί είναι παραχαϊδεμένο, είναι βέβαιο ότι έχει μια ορισμένη δύναμη. Θέλει να είναι σαν τα μεγαλύτερα αδέρφια του, αλλά δεν θέλει να έχουν αυτά περισσότερη δύναμη απ' όση έχει το ίδιο. Θέλει να βρίσκεται στην πρώτη γραμμή, στην αρχηγία, να φτάσει στην κορυφή.

Σχετικά με τα χαρακτηριστικά του υστερότοκου παιδιού, ο ίδιος αναφέρει: «Εξ αιτίας της θέσης του στην οικογένεια, το τελευταίο παιδί παλεύει αδιάκοπα για να συμβαδίσει με τα μεγαλύτερα παιδιά και, αν είναι δυνατό, να τα ξεπεράσει. Από την αρχή το τελευταίο παιδί έχει ένα έντονο συναίσθημα κατωτερότητας και εξ αιτίας αυτού, θα του είναι πιο δύσκολο ν' αναπτύξει κοινωνικές τάσεις. Το παιδί αυτό έχει μεγαλύτερη τάση ν' αδιαφορεί για την κοινωνία προς όφελος της προσωπικής του ανωτερότητας»(όπ.π., σελ.72).

Εξαιτίας του εμφύτου αυτού αισθήματος κατωτερότητας των τελευταίων παιδιών, υπάρχει φόβος, αν χάσουν κάθε ελπίδα αναγνώρισης, να γίνουν αντίπαλοι των άλλων. «Θα αναζητήσει τον πιο εύκολο δρόμο και θα προσπαθήσει να βρει πλάγιους τρόπους»(όπ.π., σελ.72). Ωστόσο, ο συγγραφέας συμπληρώνει σχετικά πως «αυτό δεν σημαίνει ότι το παιδί θα αποτύχει οπωσδήποτε στο κοινωνικό πεδίο. Εάν δεν χαθούν οι ελπίδες του, το παιδί μπορεί να μείνει στη σωστή πορεία»(όπ.π.,σελ.72).

Κατά τον Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975), τα μικρότερα αδέρφια παρουσιάζουν την τάση να αναπτύσσονται σε πεδία όπου τα μεγαλύτερα αδέρφια τους δεν έχουν επιτυχίες να επιδείξουν. Συγκεκριμένα παρατηρεί πως «ιδιαίτερα, το μικρότερο παιδί, αναπτύσσει μια μυστηριώδη δύναμη να ανιχνεύει τα

αδύνατα σημεία του μεγαλύτερου και προχωρεί με σκοπό να κερδίσει τους επαίνους των γονέων και των διδασκάλων του, πετυχαίνοντας θαυμάσια πράγματα που το άλλο παιδί έχει αποτύχει»(όπ.π., σελ.60).

Σε σχέση με τα παραπάνω, ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), χαρακτηριστικά αναφέρει ότι, συχνά, η έντονη τάση ενός παιδιού προς την αυτοεπιβεβαίωση εξηγείται από το ότι η θέση του στον οικογενειακό αστερισμό είναι αυτή του τελευταίου παιδιού.

Επιπλέον χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του υστερότοκου, μας δίνει η Preakor(*Τα πρωτότοκα*, 2002) μέσω αναφοράς στις θεωρίες του Sulloway, ο οποίος κάνει επίσης λόγο για αίσθημα κατωτερότητας: «...λόγω της κατώτερης θέσης τους στο σύστημα της οικογένειας, ρέπουν προς την αμφισβήτηση του κατεστημένου και, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αναπτύσσουν μια “επαναστατική προσωπικότητα”. Στο όνομα της επανάστασης, τα μικρότερα παιδιά επανειλημμένως αντιτάσσονται στα παλαιωμένα δόγματα της εποχής τους»(όπ.π., σελ.67). Αλλά η συγγραφέας συμπληρώνει ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των αδελφών, «τόσο μειώνονται οι ριζοσπαστικές τάσεις των δευτερότοκων, αφού έπονται και άλλοι που αναζητούν επίσης μια νέα φωλιά»(όπ.π., σελ.67).

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως υποστηρίζει και ο Χασάπης (*Ψυχολογία της προσωπικότητας*, 1980), είναι σπάνιο τα μικρότερα παιδιά να ζηλέψουν τα μεγαλύτερα αδέρφια τους. Κάτι τέτοιο θα συμβεί αν οι γονείς, επικεντρώνοντας την προσοχή τους στα μεγαλύτερα παιδιά τους, παραμερίσουν την ανάγκη για «αυτοεπίδειξη και συγκέντρωση προσοχής των άλλων στο μικρότερο παιδί, όταν αυτό βρίσκεται στην κρίσιμη ηλικία των 2,5 έως 3,5 χρόνων»(όπ.π., σελ.196).

III.3.1.5. Το μοναχοπαίδι

Σύμφωνα με τον Winnicott(*Το παιδί, η οικογένεια κι ο εξωτερικός κόσμος*, 1988), υπάρχουν αρκετά πλεονεκτήματα που απολαμβάνει το μοναχοπαίδι. Και μόνο το γεγονός ότι είναι το μοναδικό παιδί στην οικογένεια δίνει τη δυνατότητα στους γονείς να του προσφέρουν ιδιαίτερη φροντίδα.

Σε αυτό συμφωνεί και ο Dreikurs(*Το παιδί, μια νέα αντιμετώπιση*, 1978, σελ.56): «Το μοναχοπαίδι έχει την δεξιότητα να προσελκύει το ενδιαφέρον και τη φροντίδα των ενηλίκων, είτε με την προσωπική χάρη και γοητεία του, την τρυφερότητα και την περιποιητικότητα ή με τις τυπικές εκδηλώσεις αδυναμίας: αμηχανία, δειλία, ταπεινότητα».

Ωστόσο, ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.57) συνεχίζει αναφέροντας πως «το μοναχοπαίδι είναι το μόνο μέλος της οικογένειας που είναι παραχαϊδεμένο, πράγμα που του επιτρέπει να επιβάλλει τις απόψεις του στα άλλα μέλη της οικογένειας και να κανονίζει τη ζωή τους με τέτοιο τρόπο που λες ότι ζουν μόνο και μόνο για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του». Ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.15) συμπληρώνει σχετικά: «Το μοναχοπαίδι έχει την αίσθηση πως είναι ο μόνος άνθρωπος που διατηρεί στενή σχέση με τους γονείς του». Έτσι, λοιπόν, ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975) καταλήγει πως, όταν το μοναχοπαίδι αναγκαστεί να συμβιώσει με άτομα τα οποία δεν θα έχει την πρόθεση να συμφωνούν συνεχώς μαζί του, θα αξιολογήσει την παιδική του ηλικία, κατά την οποία παραχαϊδεύτηκε, με τρόπο εντελώς διαφορετικό από αυτόν που έχει συνηθίσει.

III.3.1.5.1. Χαρακτηριστικά μοναχοπαιδιού

Η Χουρδάκη(*Οικογενειακή Ψυχολογία*, 1992) παραθέτει πως το μοναχοπαιδί μεγαλώνοντας χωρίς τη συντροφιά άλλων παιδιών, αποκτά «ορισμένες ιδιομορφίες που δεν υπάρχουν στα άλλα παιδιά»(ό.π., σελ.126). Με το να είναι συνέχεια με μεγάλους ενήλικες, καταλήγει στο να είναι ταυτόχρονα μικρό και μεγάλο.

Σε σχέση με τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει το μοναχοπαιδί, η ίδια αναφέρει ότι είναι υπερλεκτικό και αδέξιο. Συνήθως τα μοναχοπαιδιά μπορούν να διατυπώνουν άνετα τις απόψεις τους, χρησιμοποιώντας πλούσιο λεξιλόγιο. «Παράλληλα, όμως, με αυτήν την επιδεξιότητα που έχει το μοναχοπαιδί, είναι ασταθές στην κίνηση και συχνά αδέξιο στα χέρια, σπρώχνει τα άλλα παιδιά, δεν μπορεί να κινηθεί με άνεση, δεν αγαπά τα σπορ»(ό.π., σελ.126). Όλα αυτά συχνά οφείλονται και στην υπερπροστασία των γονέων.

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, ένα ακόμα στοιχείο που χαρακτηρίζει το μοναχοπαιδί, «είναι πως δυσκολεύεται στις ανθρώπινες σχέσεις»(ό.π., σελ.126). Τα μοναχοπαιδιά έχουν την τάση να νιώθουν άνετα και οικεία μέσα στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής, ενώ όταν είναι εκτός σπιτιού, σε ένα ξένο περιβάλλον, συνήθως τα χάνουν και γίνονται δειλά. Συνήθως δεν απομακρύνονται από τους γονείς τους και δεν καταβάλλουν καμία προσπάθεια να προσαρμοστούν στο νέο περιβάλλον.

Τέλος, ένα χαρακτηριστικό της ψυχολογίας του μοναχοπαιδιού, σύμφωνα πάντα με την Χουρδάκη(*Οικογενειακή Ψυχολογία*, 1992), είναι μια ιδιότητα που δεν είναι συνειδητή, αλλά λανθάνουσα, η «εκδικητική τάση προς τους γονείς. Δεν μπορούμε να πούμε πως εκδικείται τους γονείς του συνειδητά, αλλά υποπτεύεται πως οι γονείς

του είναι υπαίτιοι που δεν έκαναν άλλα παιδιά για συντροφιά»(όπ.π., σελ.127).

Ο Winnicott(*Το παιδί, η οικογένεια κι ο εξωτερικός κόσμος*, 1988, σελ.154), επισημαίνει ως ένα από τα σημαντικότερα μειονεκτήματα του μοναχοπαιδιού την «έλλειψη συντρόφου και την έλλειψη εκείνης της πλούσιας εμπειρίας που δημιουργείται από τις σχέσεις του παιδιού με τα μεγαλύτερα η μικρότερα αδέρφια».

Ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974) εδώ συμπληρώνει πως, επηρεασμένο από την υπερβολική προσοχή που τους έχουν δώσει οι γονείς, αδυνατεί να σχετίζεται με άλλα παιδιά, γεγονός που εμποδίζει το κοινωνικό του αίσθημα να αναπτυχθεί.

Τέλος, ο Winnicott(*Το παιδί, η οικογένεια κι ο εξωτερικός κόσμος*, 1988, σελ.154-155) καταλήγει: «Τα μοναχοπαίδια καθώς μεγαλώνουν, ιδιαίτερα αν δεν έχουν αρκετά ξαδέλφια δυσκολεύονται να κάνουν προσωρινές σχέσεις με αγόρια ή κορίτσια. Τα μοναχοπαίδια αναζητούν πάντα σταθερές σχέσεις πράγμα που διώχνει τις προσωρινές γνωριμίες , ενώ τα μέλη των μεγάλων οικογενειών συνηθίζουν να γνωρίζονται με τους φίλους των αδελφών τους και όταν φτάσουν στην ηλικία των ραντεβού έχουν αποκτήσει ήδη αρκετή εμπειρία πάνω στις ανθρώπινες σχέσεις».

III.3.1.5.2. Σύγκριση του μοναχοπαιδιού με το πρωτότοκο

Συγκρίνοντας τα μοναχοπαίδια με τα πρωτότοκα, η Ptekor(*Τα πρωτότοκα*, 2002) αναφέρει πως αυτά που κατακτούν τα μοναχοπαίδια, παραμένουν δικά τους, αφού δεν υπάρχει κάποιος να τα διαδεχθεί. Κάποιες φορές, κατακτώντας, κερδίζουν περισσότερα απ' όσα πρέπει. Ενδέχεται, έτσι, «να παρεμποδιστεί η ανάπτυξη της αυτονομίας και των

ικανοτήτων του χαρακτήρα τους»(όπ.π., σελ.95). Μπορεί το μοναχοπαίδι να γλιτώνει την εμπειρία της απώλειας, αλλά χάνει την απόλαυση του πρωτότοκου ως μεγαλύτερου.

Ο Αλεξάνδρου(*Διαταραχές της συμπεριφοράς στην προσχολική, σχολική και εφηβική ηλικία*, σελ.50) υποστηρίζει σχετικά ότι το μοναχοπαίδι «έχει αυξημένες πιθανότητες να παρουσιάσει αποκλίσεις συμπεριφοράς», αλλά όχι τόσες όσες το πρώτο.

III.3.1.6. Ο Οικογενειακός Αστερισμός στις ιδιαίτερες αδελφικές σχέσεις

III.3.1.6.1. Τα δίδυμα

Όπως αναφέρει ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.147) είναι πολύ συχνό φαινόμενο «γονείς διδύμων να τα διαχωρίζουν σε πρωτότοκα και δευτερότοκα, κυρίως ανάλογα με την σειρά γέννησης τους. Η απόδοση του τίτλου ποικίλει. Για ορισμένους το πρωτότοκο είναι το παιδί που γεννιέται πρώτο , για άλλους το δίδυμο που γεννιέται πρώτο είναι αυτό που συνελήφθη τελευταίο, άρα είναι το δευτερότοκο».

Ωστόσο, όσον αφορά στον αδελφικό ανταγωνισμό που δημιουργείται εξ αιτίας της σειράς γέννησης, ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει πως ανάμεσα στα δίδυμα αδέρφια οι μόνοι ανταγωνισμοί που δεν δημιουργούνται είναι αυτοί που οφείλονται στην διαφορά ηλικίας. Σε σχέση με το φύλο στο οποίο ανήκουν τα δίδυμα, ο αδελφικός δεσμός επηρεάζεται από περίπλοκους και αστάθμητους παράγοντες.

«Τα ζεύγη των διδύμων του ίδιου φύλου είτε είναι μονοζυγωτικά είτε είναι διζυγωτικά πλέκουν κλασικούς αδελφικούς δεσμούς που ταλαντεύονται ανάμεσα στο μίσος και την αγάπη»(όπ.π., σελ.151).

III.3.1.6.2. Τα ετεροθαλή αδέρφια

Σύμφωνα με τον Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003) στα ετεροθαλή αδέρφια είναι δύσκολο να μην υπάρξει ανταγωνισμός. «Είναι πολύ δύσκολο το παιδί να συνειδητοποιήσει πως ο πατέρας του ή η μητέρα του ανατρέφει ένα άλλο παιδί, τι οποίο το βλέπει καθημερινά ενώ το ίδιο το βλέπει τόσο λίγο»(όπ.π., σελ.230).

III.3.1.6.3. Παιδιά με άρρωστο ή ανάπηρο αδελφό

Σ' αυτό σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ο ανταγωνισμός που δημιουργείται στην περίπτωση που στην οικογένεια υπάρχει ένα ανάπηρο ή άρρωστο παιδί. Ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.187) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ένας άρρωστος αδελφός ή μια ανάπηρη αδελφή, μεταμορφώνει ριζικά τις αδελφικές σχέσεις».

Συχνό είναι το φαινόμενο οι γονείς να εξιδανικεύουν το ανάπηρο ή άρρωστο παιδί. Όταν όμως η διάκριση είναι φανερή τότε μοιραία δημιουργούνται δυσάρεστες καταστάσεις και γεννιέται η ζήλια.

«Οι ανταγωνισμοί είναι πολύ διαφορετικοί ανάλογα με το τύπο της ασθένειας του αδελφού ή της αδελφής, ενώ η σειρά γέννησης δεν παίζει κανένα ρόλο»(όπ.π., σελ.192).

Πιο συγκεκριμένα, «η ζήλια που εκφράζουν οι αδελφές και οι αδελφοί, η υποσυνείδητη επιθυμία τους να αρρωστήσουν και αυτοί,

εμφανίζονται ως κεντρικά θέματα της ψυχικής τους οργάνωσης αργότερα»(όπ.π., σελ.192).

Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003) καταγράφει πως όταν ένα από τα παιδιά μιας οικογένειας έχει κάποια σοβαρή ασθένεια ή εκ γενετής αναπηρία, είναι δύσκολο για τους γονείς να βρουν τον απαραίτητο χρόνο, την ηρεμία ή την διαύγεια πνεύματος που χρειάζεται για να ασχοληθούν με τη ζήλια που βιώνει το άλλο τους παιδί. «Το φυσιολογικό παιδί νιώθει παραμελημένο και οι ενήλικοι το θεωρούν δεδομένο ότι αν πρέπει να κάνει κάποιος θυσίες, αυτός είναι το υγιές παιδί»(όπ.π., σελ.140).

Ωστόσο, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι κάτι τέτοιο αποτελεί μεγάλο σφάλμα απέναντι και στα δυο παιδιά. Το υγιές παιδί επιβαρύνεται ολοένα και περισσότερο από συνεχείς προτροπές να βοηθά τον αδελφό του, υποδεικνύει να είναι καλός μαζί του κ.τ.λ., ώστε ενδεχομένως θα καταλήξει να τρέφει θυμό γι' αυτόν. «Κατά συνέπεια» καταλήγει, «θα αντιμετωπίσει αργότερα τύψεις, από τις οποίες θα δυσκολεύεται για χρόνια να ξεφύγει»(όπ.π. ,σελ.140)

III.3.1.7. Ο Οικογενειακός Αστερισμός σε σχέση με τα φύλα

Όσον αφορά στα ξεχωριστά χαρακτηριστικά που έχουν τα δυο φύλα, η Preakop(*Τα πρωτότοκα* ,2002, σελ.25) θεωρεί πως «η επίδραση της σειράς γέννησης στα ειδικά χαρακτηριστικά του φύλου είναι κατά δυο τρίτα ισχυρότερη απ' ότι η επίδραση της ίδιας της ένταξης στο φύλο». Κάτι που ισχύει τόσο για τα πρωτότοκα αγόρια όσο και για τα πρωτότοκα κορίτσια, είναι πως διαθέτουν πιο «αρρενωπό» χαρακτήρα, με την έννοια της κυριαρχίας, της φιλοδοξίας και της επιθετικότητας.

«Αντίθετα, τα μικρότερα αδέρφια –αγόρια και κορίτσια- είναι περισσότερο θηλυπρεπή στη συμπεριφορά τους»(όπ.π., σελ.25).

Ωστόσο, σύμφωνα με την ίδια, «επιστημονικά τεκμηριωμένες πηγές, αναφέρουν ότι τα πρωτότοκα επιδεικνύουν παρόμοιους τρόπους συμπεριφοράς μέσα στην αδελφική ομάδα. Τα πρωτότοκα αγόρια συνηθίζουν να αποσκοπούν σε καλή θέση και σε απόκτηση δύναμης, γεγονός που τα καθιστά κυριαρχικά, επιθετικά, φιλόδοξα και ζηλόφθονα. Απ' την άλλη, κάτω από αυτήν την πίεση, τα επόμενα αγόρια είτε αποκτούν αντιδραστική είτε συγκαταβατική συμπεριφορά»(όπ.π., σελ.149).

Το φύλο ωστόσο, διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται οι διαμάχες ανάμεσα στα αδέρφια. Κατά την Preakor(*Τα πρωτότοκα*, 2002, σελ.149), «συνήθως η κατάσταση μεταξύ ενός αδελφού και μιας αδελφής είναι πολύ λιγότερο φορτισμένη απ' ό,τι ανάμεσα σε δυο αδελφούς ή ανάμεσα σε δυο αδελφές. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται μάλλον για δυο αντίθετα στοιχεία τα οποία αλληλοσυμπληρώνονται. Αυτό ισχύει ανεξάρτητα από το ποιος από τους δυο είναι μεγαλύτερος».

III.3.1.8. Η διαφορά ηλικίας

Σχετικά με την απορία πολλών γονιών κατά πόσο η διαφορά ηλικίας παίζει ρόλο στην δημιουργία του αδελφικού ανταγωνισμού μεταξύ των παιδιών τους, η απάντηση που δίνει η Preakor(*Τα πρωτότοκα*, 2002), έχει να κάνει με τον νόμο της διπολικότητας κατά τον οποίο κάθε πλεονέκτημα μπορεί να εμπεριέχει κι ένα μειονέκτημα και το αντίστροφο. Για παράδειγμα, όταν η διαφορά ηλικίας είναι μεγάλη, όντως οι καβγάδες περιορίζονται, αλλά παράλληλα μειώνεται και η

απόλαυση του παιχνιδιού. Ομοίως, όταν η σχέση του παιδιού με τον αδελφό του είναι πολύ ζεστή και δεμένη, είναι πολύ δύσκολο να αποδεσμευτεί από αυτόν.

Κατά την ίδια συγγραφέα, η ιδανική ηλικιακή διαφορά είναι τα έξι με επτά χρόνια, αιτιολογώντας το ως εξής: «Η οργάνωση που προσφέρει στο μεγαλύτερο παιδί η οιδιπόδεια περίοδος του επιτρέπει να ταυτιστεί με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση με το ρόλο του γονέα. Τότε οι επιθετικές παρορμήσεις δίνουν τη θέση τους στην τρυφερότητα. Επιπλέον, ένα παιδί έξι ή επτά ετών, έχει ήδη δημιουργήσει προσωπικές οικογενειακές αναμνήσεις. Ίσως βέβαια λυπάται που η μαμά του δεν του διαθέτει τόσο χρόνο να ευχαριστηθεί τη θέση του ως μοναχοπαιδί. Και παράλληλα εκείνη την περίοδο του δίνεται η ευκαιρία να κερδίσει την αυτονομία του. Έτσι, απολαμβάνει τις χαρές της άφιξης του δεύτερου παιδιού»(ό.π., σελ.42).

III.3.1.9. Η διαφορά του φύλου σε συνδυασμό με την διαφορά ηλικίας

Κατά την Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.16), «η διαφορά ηλικίας μεταξύ των αδελφών, καθορίζει συχνά πόσο στενή είναι η σχέση ανάμεσα στα αδέλφια. Όταν υπάρχει μικρή διαφορά ηλικίας μοιράζονται συχνά πολύ χρόνο και χώρο, αλλά μαλώνουν περισσότερο μεταξύ τους και είναι ουσιαστικά περισσότερο αναγκασμένοι λόγω του ισχυρότερου δεσμού τους να καθορίζουν και να τονίζουν τις ατομικές διαφορές τους. Κι όσο συχνότερα κατά τη διάρκεια του κοινού τους παιχνιδιού αποδεικνύουν ότι “έχουμε τα ίδια ενδιαφέροντα”, τόσο περισσότερο πρέπει να δείχνουν ο ένας στον άλλο

“...αλλά σ’ αυτό είμαστε διαφορετικοί”. Αυτό ισχύει κυρίως για παιδιά του ίδιου φύλου κι ακόμα περισσότερο για δίδυμα».

Όσον αφορά στα αδέλφια τα οποία ανήκουν στο ίδιο φύλο, ακόμα κι αν η ηλικιακή διαφορά τους είναι μικρή, η Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.16-17) θεωρεί πως «έχουν τεράστιο πλεονέκτημα σε αυτόν τον τομέα, συγκριτικά με τα αδέλφια του ίδιου φύλου, αφού από μόνο του το διαφορετικό φύλο αποτελεί παράγοντα καθορισμού της ατομικότητάς του για το καθένα από αυτά. Όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά ηλικίας μεταξύ των αδελφών, τόσο λιγότερα κοινά έχουν μεταξύ τους και τόσο μικρότερο ανταγωνισμό-αλλά προσφέρουν και μικρότερη υποστήριξη. Ιδιαίτερα τα μεγαλύτερα κορίτσια, αντιμετωπίζονται από τα μικρότερα αδέλφια τους περισσότερο σαν δεύτερες μητέρες παρά σαν αδελφές». Σχετικά με την τελευταία διαπίστωση, η ίδια συγγραφέας αναφέρει τα αποτελέσματα ορισμένων ερευνών, «που δείχνουν ότι τα μεγαλύτερα αδέλφια είναι συχνά και οι πιο αυστηροί σύζυγοι. Ένα δεύτερο αποτέλεσμα της επιστημονικής έρευνας είναι ότι τα κορίτσια δείχνουν ουσιαστικά περισσότερη φροντίδα για τα μικρότερα αδέλφια απ’ ό,τι τα αγόρια. Τα μεγαλύτερα αγόρια πάλι, ασχολούνται συχνότερα με την υποστήριξη των μικρότερων με πρακτικές δεξιότητες, όπως η οδήγηση του ποδηλάτου ή να δίνουν επιστημονικές εξηγήσεις στα μικρότερα για τον κόσμο»(ό.π., σελ.17).

III.3.1.10. Συμμαχίες

Η Prekop(*Τα πρωτόκοκα*, 2002) παρατηρεί πως όταν η αδελφική ομάδα αποτελείται από περισσότερα από δυο παιδιά, η κατανομή των ρόλων και των καθηκόντων μεταβάλλεται και η ένταση κατανέμεται

και παύει να επικεντρώνεται ανάμεσα στους αρχικούς αντιπάλους. Συχνά θα δούμε, λοιπόν, ότι με τον ερχομό ενός τρίτου αδελφού, τα δυο πρώτα, από εχθροί, θα γίνουν οι καλύτεροι σύμμαχοι.

Όπως αναφέρει και ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.42), «στις μεγάλες οικογένειες, οι ξεκάθαρες διαφορές στη θέση παρουσιάζονται όχι μόνο στο μεγαλύτερο, το δεύτερο και το μικρότερο παιδί, αλλά στην ομάδα των μεγάλων, των μικρών κ.τ.λ. Οι ομάδες διαμορφώνονται κυρίως με βάση την ηλικία, χωρίς να αποκλείεται να επηρεάσουν και άλλοι παράγοντες. Στις πολυμελείς οικογένειες είναι δυνατό να δει κανείς το σχήμα πρώτος-δεύτερος να επαναλαμβάνεται πολλές φορές». Σε κάθε επανάληψη του σχήματος, μειώνεται η ένταση και η σύγκρουση είναι όλο και λιγότερο σκληρή. «Κατά συνέπεια», συνεχίζει ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.62), «τα παιδιά που έρχονται στον κόσμο, μέσα σε μια ήδη σχηματισμένη οικογένεια, συνήθως διαμορφώνουν περισσότερο ισορροπημένους χαρακτήρες. Το τρίτο παιδί συχνά πάει με το μέρος του ενός από τα πρώτα. Συχνά τα δυο τελευταία παιδιά μιας πολυάριθμης οικογένειας, συμπεριφέρονται σαν ανταγωνιστές, ακριβώς όπως το πρώτο με το δεύτερο παιδί».

Πράγματι, ο Dreikurs(*Το παιδί, μια νέα αντιμετώπιση*, 1978) αναφέρει πως το πρώτο παιδί συμμαχεί με το τρίτο, ενώ το δεύτερο με το τέταρτο. Η συμμαχία μεταξύ των αδελφών εκφράζεται με την ομοιότητα του χαρακτήρα, τη διάθεση και τα συμφέροντα. Τονίζει, ωστόσο, πως «δεν μπορεί να εφαρμοστεί κανένας γενικός κανόνας, γιατί η δημιουργία συμμαχίας και ανταγωνισμού εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά της κάθε οικογένειας αποκαθιστούν τις σχέσεις και την μεταξύ τους ισορροπία»(ό.π., σελ.56).

Τέλος, οι χαρακτηριστικές θέσεις που υπάρχουν σε κάθε υποομάδα, «είναι σημαντικά στοιχεία για τους γονείς και τους δασκάλους, γιατί εξηγούν την κατεύθυνση προς την οποία αναπτύσσεται το κάθε παιδί και τους δίνουν τη δυνατότητα να βοηθήσουν το παιδί να αναπτυχθεί με ένα πιο θετικό τρόπο. Η βασική αρχή ότι κάθε παιδί αναπτύσσεται μέσα σε έναν ορισμένο οικογενειακό αστερισμό, αποτελεί το θεμέλιο για την προσωπική στάση ζωής»(όπ.π., σελ.43).

III.3.2. Οι γονείς ως παράγοντας δημιουργίας του αδελφικού ανταγωνισμού

Στην προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκε ο οικογενειακός αστερισμός ως παράγοντας δημιουργίας του αδελφικού ανταγωνισμού. Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά που αποδίδει στο παιδί η σειρά γέννησής του και οι σχετικές δυναμικές που δημιουργούνται, δεν αρκούν για να προκληθεί η ζηλότυπη αδελφική διαμάχη. Οι μελετητές επισημαίνουν τη σημασία των γονεϊκών χειρισμών. Ακολουθεί η παρουσίασή τους ως παράγοντα δημιουργίας της αδελφικής ζήλιας.

Σύμφωνα με την Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003), οι αιτίες δημιουργίας της ζήλιας μεταξύ αδελφών είναι δυο. Πρόκειται κατ' αρχήν για την ανάγκη του κάθε παιδιού να νιώθει ότι έχει την αποκλειστική αγάπη των γονιών του, αποκλειστικότητα η οποία απειλείται από την έλευση ενός νέου αδελφού. Δεύτερον, πρόκειται για τον φόβο του πρωτότοκου ότι οι γονείς του θα αγαπήσουν περισσότερο από αυτό, τον νεοφερμένο αδελφό του, ο οποίος θα κλέψει τη θέση του στην καρδιά τους. Εξετάζοντας τις δυο αυτές αιτίες, συμπεραίνουμε ότι ένα είναι το βέβαιο: Ο ρόλος των γονιών στην δημιουργία του αδελφικού ανταγωνισμού είναι καθοριστικός.

Ακόμα και στη Βίβλο, υπάρχουν περιστατικά σύμφωνα με τα οποία, η ζήλια μεταξύ των αδελφών πυροδοτείται από τους γονείς. Για παράδειγμα, τα αδέλφια του Ιωσήφ, του μικρότερου παιδιού της οικογένειας, τον ζηλεύουν τόσο, ώστε φθάνουν στο σημείο να τον πουλήσουν. Αιτία γι' αυτά, ήταν πως ο Ιακώβ, ο πατέρας τους, αγαπούσε περισσότερο τον Ιωσήφ, γιατί γεννήθηκε όταν ο Ιωσήφ ήταν πολύ γέρος. Επίσης, ο Ησαύ, ο πρωτότοκος, εγκαταλείπει το σπίτι του

γιατί η μητέρα του, Ρεβέκκα, είχε αδυναμία στον μικρότερο αδελφό του Ησαύ, Ιακώβ.

Η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002) παρατηρεί ότι η αντιπαλότητα που αφορά στη θέση των παιδιών ανάμεσα στους γονείς, εκφράζεται στα πλαίσια του αδελφικού ανταγωνισμού, κατά κύριο λόγο. Έτσι, καταλήγει ότι «Δεν είναι εύκολο να εκτιμήσει κανείς, σε ποιο βαθμό η επιθυμία εξόντωσης του αντιπάλου έχει καθαρά “αδελφικά” κίνητρα»(όπ.π. ,σελ.68).

III.3.2.1. Το οικογενειακό παρελθόν των γονιών

«Το οικογενειακό παρελθόν είναι μια γόνιμη γη που γεννά πολλά φαντάσματα», σχολιάζει ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.24). «Έτσι, μόλις μια μέλλουσα μαμά μάθει πως περιμένει κοριτσάκι, ελπίζει-ή φοβάται- πως θα μοιάζει με την αδελφή της. Ο μέλλοντας πατέρας, εάν είναι μοναχοπαιδί, φαντάζεται πόσες χαρές προσφέρει η απόκτηση ενός αδελφού ή μιας αδελφής, αφού αυτός δεν είχε ανάλογη εμπειρία. Προβάλλει στο παιδί που θα γεννηθεί όλες τις αρετές τις οποίες είχε αποδώσει στον φανταστικό αδελφό ή την φανταστική αδελφή του που τον συνόδευαν όσο ήταν παιδί. Αισθάνεται συγχρόνως πατέρας και αδελφός του μελλοντικού του παιδιού»(όπ.π., σελ.25).

Οι Ζαφείρης, Ζαφείρη και Μουζακίτης(*Οικογενειακή θεραπεία*, 1999), προκειμένου να τονίσουν επίσης την σημασία των επιδράσεων καταγωγής στο άτομο, παραθέτουν την άποψη του Framo ότι, όταν, από ψυχολογική άποψη, οι πρώτες εμπειρίες της ζωής υπήρξαν οδυνηρές, το άτομο επενδύει στα εσωτερικά αντικείμενα, «με αποτέλεσμα ο ενήλικος να εμπλέκεται έντομα σε μια ασυνείδητη

προσπάθεια να ταιριάζει όλες του τις κοντινές σχέσεις με τα εσωτερικά πρότυπα που διαθέτει για τους ρόλους»(όπ.π., σελ.84). Οι ίδιοι συγγραφείς συνεχίζουν υποστηρίζοντας πως «εάν εξετάσουμε το θέμα στα πλαίσια του ζευγαριού, κάθε σύντροφος τρέφει κάποιες προσδοκίες για τους άλλους, οι οποίες ως ένα βαθμό είναι διαστρεβλωμένες. Ασυνείδητα θα προσπαθήσει να ωθήσει τον σύντρόφό του να εναρμονιστεί με αυτές τις προσδοκίες, μια διαδικασία που προκαλεί δυσφορία. Στα πλαίσια της οικογένειας, ο ένας από τους γονείς μπορεί να προβάλλει στα άλλα μέλη διάφορες ενδοβολές³ ή τμήματα ενδοβολών, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να αναπληρώσει τις ανεπαρκείς αντικειμενότητες σχέσεις⁴ που είχε βιώσει κατά την παιδικά του ηλικία στην οικογένεια καταγωγής του»(όπ.π., σελ.84).

Για να υπογραμμίσει την επίδραση των χαρακτηριστικών της πατρικής οικογένειας των γονέων στις μετέπειτα σχέσεις τους, ο Αλεξάνδρου(*Διαταραχές της συμπεριφοράς στην προσχολική, σχολική και εφηβική ηλικία*) αναφέρει τα αποτελέσματα ορισμένων ερευνών, οι οποίες δείχνουν ότι «εάν ένας άνδρας που είχε στην οικογένειά του πολλά αδέρφια, παντρευτεί μια γυναίκα που είχε στην οικογένειά της λίγα αδέρφια και αντιστρόφως, τότε η πιθανότητα ενός διαζυγίου είναι μεγάλη. Η ερμηνεία, σύμφωνα με τον συγγραφέα, «είναι ότι στις οικογένειες αυτές εμφανίζονται ισχυρές τριβές και εντάσεις που επιβαρύνουν τα παιδιά»(όπ.π., σελ.51).Ο ίδιος συνεχίζει: «εάν ο πατέρας προέρχεται από οικογένεια που είχε μόνο αγόρια και η μητέρα

³ «Μια ενδοβολή είναι η εσωτερική αναπαράσταση, με την ψυχολογική σημασία του όρου, των γονεϊκών αντικειμένων τα οποία συνιστούν πανίσχυρα εμπόδια απέναντι στην αλλαγή εφόσον το άτομο παραμένει προσκολλημένο σε αυτά(Ζαφείρης, Ζαφείρη, Μουζακίτης, *Οικογενειακή θεραπεία*, 1999, σελ.83-84).

⁴ Η θεωρία των αντικειμενότητων σχέσεων διατυπώθηκε από τον Otto Kernberg. Πρόκειται για την ψυχαναλυτική μελέτη της φύσης και της καταγωγής των ενδοψυχικών δομών η οποία απορρέει από την καθήλωση, την τροποποίηση και την επανενεργοποίηση παρελθουσών εσωτερικευμένων σχέσεων του ατόμου με άλλες στο πλαίσιο των σημερινών διαπροσωπικών του σχέσεων»(Ζαφείρης, Ζαφείρη, Μουζακίτης, *Οικογενειακή θεραπεία*, 1999, σελ.83).

προέρχεται από οικογένεια που είχε μόνο κορίτσια, τότε μέσα στην οικογένεια είναι πιο συχνές οι συγκρούσεις και φυσικά, η πιθανότητα ενός διαζυγίου είναι μεγαλύτερη. (Τα παιδιά τέτοιων γονέων υποφέρουν από τις συνεχείς οικογενειακές συγκρούσεις και εμφανίζουν συχνότερα εκτροπές συμπεριφοράς) »(όπ.π., σελ.51).

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί σχετικά, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο συγγραφέα, ότι «ακόμα χειρότερη είναι η κατάσταση όταν, τόσο ο πατέρας, όσο και η μητέρα ήταν τα πρώτα παιδιά της οικογένειάς τους. Τότε, αρχίζει ένας αγώνας μεταξύ των συζύγων, που στην πραγματικότητα είχε αρχίσει όταν ήταν παιδιά και αφορά τον απειλούμενο παραμερισμό από την πρώτη θέση μέσα στην οικογένεια»(όπ.π., σελ.51).

Μάλιστα, σύμφωνα με τη Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003), η οικογένεια καταγωγής των γονιών, μπορεί ακόμα και να τους επηρεάσει στην απόφαση για το πόσα παιδιά θα αποκτήσουν. Ορισμένοι γονείς αναβάλλουν συνεχώς το να κάνουν ένα δεύτερο παιδί, διότι είναι οι ίδιοι «στιγματισμένοι» από τις διακρίσεις εις βάρος τους από τους γονείς τους. Ακόμα κι όταν έχουν ήδη δυο παιδιά, παρατηρώντας τα να φιλονικούν, αναρωτιούνται αν τελικά έπρεπε να χαρίσουν αδελφάκι στο πρωτότοκο παιδί τους.

Από την άλλη ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.39), αναφερόμενος στους γονείς που επιλέγουν να κάνουν παιδιά με μικρή διαφορά ηλικίας, θεωρεί πως είναι πιθανό να μην έχουν ξεπεράσει ακόμα οι ίδιοι καταστάσεις αδελφικού ανταγωνισμού. Για το λόγο αυτό συμπληρώνει: «Είναι πάντα διαφωτιστικό να λαμβάνει κανείς υπ' όψιν την ιστορία των γονιών όταν ψάχνει να εξηγήσει τις δυσκολίες στις σχέσεις των παιδιών. Χάρη στο παιδί τους, οι γονείς μπορούν να γυρίσουν πίσω, να σκεφτούν και να αισθανθούν

μέχρι ποιο σημείο έχουν ξεπεράσει τον ανταγωνισμό με τα αδέρφια τους»(όπ.π., σελ.39). Τέλος, ο συγγραφέας συμπληρώνει: «Συχνά προκαλεί έκπληξη η διαπίστωση πως το παιδί τους γνωρίζει τις ίδιες δυσκολίες, στο ίδιο στάδιο ανάπτυξης και σε παρόμοιες περιστάσεις»(όπ.π., σελ.39).

III.3.2.2. Η άνιση μεταχείριση

Η Χουτουμάδη(*Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*, 1994, σελ.234) αναφέρει πως «υπάρχουν ενδείξεις ότι η διαφορετική μεταχείριση αδελφών από την μητέρα ή τον πατέρα, συμβάλλουν ουσιαστικά στο πόσο ικανά και άξια αισθάνονται. Τα παιδιά των οποίων τα αδέρφια ήταν δέκτες περισσότερης τρυφερότητας από τη μητέρα, αναφέρουν μειωμένο αίσθημα αξίας και ικανοτήτων σε σύγκριση με τα παιδιά που ήταν δέκτες έκφρασης μεγαλύτερης τρυφερότητας».

Συμπληρώνει πως, αν και έχουν τους ίδιους γονείς τα αδέρφια, βιώνουν πολλές εμπειρίες μέσα στην οικογένεια με διαφορετικό τρόπο. Αιτία γι' αυτό είναι ότι οι γονείς τυχαίνει να βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια της προσωπικής τους εξέλιξης όταν αποκτούν το κάθε τους παιδί. «Ακόμα και στην περίπτωση που ασκούν την ίδια μεταχείριση, τα παιδιά την βιώνουν διαφορετικά»(όπ.π., σελ.231).

Ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντιλεριανής ψυχολογίας*, 1975) υποστηρίζει πως οι γονείς ποτέ δεν μεταχειρίζονται με τον ίδιο τρόπο όλα τα παιδιά τους. «Μπορεί να υπάρχει μια διαφορά στην αγάπη που αισθάνονται για τα παιδιά και σίγουρα, υπάρχει διαφορά στη γνώμη που έχουνε για το κάθε παιδί»(όπ.π., σελ.57). Επίσης η Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.16) πιστεύει πως όταν οι

γονείς μπαίνουν στην διαδικασία να κάνουν παιδιά, θα πρέπει να έχουν «αρκετά συναισθηματικά αποθέματα και υλικές δυνάμεις για όλα τα παιδιά.». Ακόμα και οι γονείς που είναι πολύ υπεύθυνα άτομα, όσο περισσότερα παιδιά έχουν, τόσο λιγότερο χρόνο και ενέργεια διαθέτουν για να τους μοιράσουν.

Αναφερόμενη στους γονείς που ισχυρίζονται ότι αγαπούν όλα τα παιδιά τους εξίσου, η Preakor(*Τα πρωτότοκα*, 2002) παραθέτει χαρακτηριστικά ότι ορισμένοι άνθρωποι προτιμούν να ζουν μέσα σε ψευδαισθήσεις, αντί να παραδεχτούν την σκληρή αλήθεια. Στην περίπτωση αυτή οι γονείς έχουν την τάση «να απαλύνουν τις ενοχές τους απέναντι στο πιο αγαπητό παιδί, παραπέμποντάς το σε μια συγκεκριμένη περίοδο που αυτό απολάμβανε μια ιδιαίτερη «προτίμηση» εκ μέρους τους»(όπ.π., σελ.61).

Σύμφωνα με τον Ματσανιώτη(*Εμείς και το παιδί μας*, 1995), κάθε παιδί έχει ανάγκη από ξεχωριστή αντιμετώπιση, προσαρμοσμένη στην ατομικότητά του η οποία δεν είναι σε καμία περίπτωση ίδια με του αδελφού του, ακόμα και αν μοιάζουν πολύ μεταξύ τους. «Το παιδί», υποστηρίζει, «βρίσκει την ισορροπία του και αναπτύσσεται κανονικά, όταν ενθαρρύνεται να είναι και να δείχνει ακριβώς αυτό που είναι(...). Δεν πρέπει ποτέ να νιώθει άλλο από εκείνο που είναι, δεν πρέπει να νιώθει ανώτερο ή κατώτερο από οποιοδήποτε μέλος της οικογένειάς του» (όπ.π., σελ.48).

Ο συγγραφέας συνεχίζει αναφέροντας ότι οι πιο πολλοί γονείς δηλώνουν πως αγαπούν εξίσου όλα τα παιδιά τους, αλλά σπεύδει να απαντήσει ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβαίνει, εφόσον «κάθε παιδί αγαπιέται με τον δικό του τρόπο που είναι ανεπανάληπτος»(όπ.π., σελ.48). Ωστόσο, τονίζει ότι είναι απολύτως αναγκαίο τα παιδιά να είναι δέκτες ίσης μεταχείρισης από τους γονείς. Χαρακτηριστικά

παραθέτει πως «η έννοια της εύνοιας πρέπει να είναι ανύπαρκτη στο χώρο της οικογένειας. Το παιδί που νιώθει ότι αδικείται, συγκριτικά με το αδελφάκι του, από τους γονείς του, που τόσο αγαπά και σέβεται, είναι το πιο δυστυχημένο πλάσμα στον κόσμο. Όχι μόνο δυστυχημένο, αλλά συγχρόνως γεμάτο μίσος κι εκδικητικότητα εναντίον των πάντων» (όπ.π., σελ.48).Εξίσου πληγώνει το παιδί και η «συγκριτική υποτίμηση» με μέτρο σύγκρισης τον αδελφό ή την αδελφή του. Πρόκειται, σύμφωνα με τον συγγραφέα για ένα από τα μεγαλύτερα λάθη που κάνουν οι γονείς στην ανατροφή του παιδιού τους.

Επίσης η Ρεκορ(*Τα πρωτόδικα*, 2002) συμφωνεί ότι όλοι οι γονείς είναι πεπεισμένοι ότι οφείλουν να προσφέρουν την ίδια ακριβώς αγάπη σε όλα τους τα παιδιά. Ωστόσο αυτό δεν ευσταθεί, σύμφωνα με την συγγραφέα. Πιστεύει πως η ιδανικότερη περίπτωση είναι οι γονείς να αγαπούν μεν όλα τα παιδιά, αλλά όχι στον ίδιο βαθμό. Μια ερμηνεία γι' αυτό είναι πως «ο κάθε γονιός βλέπει να καθρεφτίζεται στο παιδί του ή προβάλλει, μέσω αυτού, δικούς του ανεκπλήρωτους στόχους. Αν π.χ. κάποιος επιθυμούσε να ανήκει στο άλλο φύλο, επιθυμία που κανείς δεν μπορεί να πραγματοποιήσει, ικανοποιεί πλέον αυτή την προτίμηση με το παιδί του άλλου φύλου που αποκτά. Ή, πάλι, είναι πιθανό, κάποιο από τα παιδιά μας να μας θυμίζει έναν άνθρωπο που έχουμε στην καρδιά μας. Γενικά ένα από τα παιδιά δέχεται μεγαλύτερη αγάπη μέσα στην οικογένεια- απλά οι γονείς δεν τολμούν να το παραδεχτούν»(όπ.π., σελ.60).

Ο Βαρμα(1997) στο βιβλίο του «Τα δύσκολα παιδιά» παραθέτει αρκετά παραδείγματα μέσα στα οποία αναφέρει έντονα την τάση που παρουσιάζουν πολλές φορές οι γονείς, να προβάλλουν στα παιδιά τους την επιθυμία τους αυτά να γίνουν τα άτομα που ποτέ δεν κατόρθωσαν οι ίδιοι να είναι. Ακόμα, κάνει λόγο για γονείς με φιλοδοξίες που δεν

ανταποκρίνονται στις επιθυμίες ή τις δυνατότητες των παιδιών τους. Τέλος, αναφέρεται σε γονείς οι οποίοι ταυτίζονται με το παιδί τους που κατέχει την ίδια θέση στον οικογενειακό αστερισμό, που κατείχαν και οι ίδιοι στην οικογένεια καταγωγής τους.

«Οι σχέσεις γονέων και παιδιών», σύμφωνα με την Χουτουμάδη(*Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*, 1994, σελ.233), «καθορίζονται από τις διαφορετικές ανάγκες που καλύπτουν. Έτσι, για παράδειγμα τα πρώτα παιδιά καλύπτουν συνήθως τις φιλοδοξίες των γονιών, ενώ τα μικρότερα τις συναισθηματικές τους ανάγκες, όπως αυτή της εξάρτησης»

III.3.2.3. Οι προτιμήσεις των γονιών

Ο Gordon(*Ο αποτελεσματικός γονέας*, 1994) υποστηρίζει πως υπάρχουν γονείς που εκδηλώνουν συμπάθεια προς ορισμένες μόνο κατηγορίες παιδιών. Για παράδειγμα, οι πατέρες που εκτιμούν τους αθλητές, συχνά απορρίπτουν έναν γιο που δεν τα καταφέρνει στον αθλητισμό ή οι μητέρες που εκτιμούν την ομορφιά μπορεί να απορρίψουν την κόρη τους αν δεν είναι ευπαρουσίαστη. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι οι γονείς θα πάψουν να κρίνουν κατ' αυτόν τον τρόπο τα παιδιά τους αν καταλάβουν πως κάθε παιδί είναι ξεχωριστό. «Με μια τέτοια στάση, αναπόφευκτα οι γονείς θα πιάσουν τον εαυτό τους να νιώθει όλο και περισσότερο αποδεκτικός με κάθε παιδί και να αισθάνεται χαρά και συγκίνηση βλέποντας το κάθε παιδί να γίνεται κάτι»(όπ.π., σελ.339).

Η Χουτουμάδη(*Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*, 1994, σελ.232) πιστεύει πως «οι γονείς διαφοροποιούν σημαντικά τη συμπεριφορά τους από το ένα παιδί στο άλλο. Υπάρχουν στοιχεία ότι η

μητέρα διαφοροποιεί την συμπεριφορά της προς τα παιδιά, καθώς αυτά μεγαλώνουν. Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι η παρουσία αυτή καθεαυτή ενός αδελφού οδηγεί το παιδί στην ανάπτυξη χαρακτηριστικών που βρίσκονται σε αντιδιαστολή με εκείνα του αδελφού του».

Για να στηρίξει την άποψή της αυτή, αναφέρει τα αποτελέσματα μελετών που έγιναν από τους Dunn και Plomin, σύμφωνα με τα οποία «μόνο ένα τρίτο των μητέρων υποστήριξαν ότι αισθάνονται τρυφερότητα στην ίδια ένταση και έκταση για τα παιδιά τους. Επίσης, μόλις το ένα τρίτο περίπου των μητέρων αποδέχτηκαν ότι δείχνουν την ίδια προσοχή προς αυτά. Τα μικρότερα παιδιά είναι αυτά που δέχονται την έκφραση περισσότερης φροντίδας και προσοχής από τους γονείς. Τόσο τα παιδιά όσο και οι ίδιοι οι γονείς εντόπισαν διαφορές στην συμπεριφορά τους προς τα αδέρφια που μαλώνουν»(όπ.π. ,σελ.232).

Ο Herbert(*Οι καβγάδες των παιδιών*, 2000, σελ.39) αναφέρεται επίσης σε μελέτες του Dunn, οι οποίες έδειξαν ότι, παρ' όλο που τα δευτερότοκα παιδιά είναι εξ ίσου πιθανό να ξεκινήσουν καβγά με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, «οι μητέρες μάλωναν τα μεγαλύτερα παιδιά και τους ζητούσαν να σταματήσουν δυο φορές περισσότερο απ' όσο το ζητούσαν από τα μικρότερα παιδιά. Μάλιστα δεν συνήθιζαν να μαλώνουν τα μικρότερα παιδιά, αλλά να αποσπούν την προσοχή τους και να προσπαθούν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον τους με κάτι άλλο, διαφορετικό από την πηγή σύγκρουσης». Η Χουτουμάδη(*Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*, 1994) συνεχίζει παρατηρώντας πως οι μητέρες προσαρμόζουν την συμπεριφορά τους ανάλογα με τα στάδια ανάπτυξης των παιδιών τους. Ωστόσο, τα μεγαλύτερα παιδιά αντιλαμβάνονται τη διαφορά στην συμπεριφορά των γονιών τους απέναντι στα ίδια και στα μικρότερά τους αδέρφια. «Η διαπίστωση αυτή μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις πάνω τους, παρ' όλο που

μπορεί να μη διέφερε η στάση των γονιών προς τα παιδιά τους, όσο αυτά διένυαν το ίδιο στάδιο ανάπτυξης»(όπ.π., σελ.233).

Ομοίως αναφέρει πως «τα μικρά παιδιά άμεσα και επίμονα αντιδρούν στις επαφές που έχουν οι γονείς με τα αδέλφια τους. Αντιλαμβάνονται τη διαφορά στην μεταχείριση των αδελφών τους και ενοχλούνται πολύ από αυτή. Συνήθων σε μια οικογένεια ο λόγος δεν απευθύνεται στα μικρότερα παιδιά. Έτσι, αυτά προσπαθούν να διακόψουν τη συζήτηση που έχουν τα μεγαλύτερα αδέλφια με τον γονέα, θέλοντας να συγκεντρώσουν την προσοχή πάνω τους»(όπ.π., σελ.233).

III.3.2.4. Διακρίσεις όσον αφορά στο φύλο

Σύμφωνα με τον Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.79), «οι γονείς θέλουν να έχουν την τύχη να απολαύσουν δυο διαφορετικές εμπειρίες, και την ευκαιρία να μοιραστούν την εγγύτητα του δικού τους φύλου. Το αγόρι ή το κορίτσι που τόσο επιθυμούν, συχνά είναι φορέας των αναμνήσεων του παιδιού που υπήρξαν. Γι' αυτό και, γενικά, η γυναίκα επιθυμεί κορίτσι και ο άνδρας αγόρι. Οι μητέρες περιμένουν τις κόρες τους για να “παίζουν” στ' αλήθεια με τις κούκλες, οι μπαμπάδες ονειρεύονται αγόρια για να τα μυήσουν στα δυναμικά παιχνίδια και τα σπορ».

Μάλιστα, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, οι γονείς βιώνουν την απογοήτευση όταν τελικά δεν αποκτούν το παιδί που επιθυμούσαν όσον αφορά στο φύλο. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Οι περισσότεροι γονείς μιας οικογένειας που αποτελείται από παιδιά του ίδιου φύλου, θρηνούν τελικά το αγόρι ή το κορίτσι που τόσο περίμεναν»(όπ.π., σελ.80). Επιπλέον, είναι πεποίθηση του συγγραφέα ότι οι γονείς

«προετοιμάζονται γι' αυτήν την απογοήτευση από τη γέννηση του τρίτου παιδιού. Ορισμένοι γονείς, μάλιστα, τυφλωμένοι από την επιθυμία τους, έχουν την τάση να απορρίπτουν το παιδί ή επιμένουν να το μεγαλώνουν σαν να ανήκει στο αντίθετο φύλο»(όπ.π. ,σελ.80).

Πράγματι, η διάκριση των φύλων είναι μια από τις συνηθέστερες διακρίσεις που κάνουν οι γονείς. Σε αυτό συμφωνεί και η Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.17), η οποία αναφέρει πως οι γονείς μερικές φορές «απαιτούν από τα παιδιά τους-συνειδητά ή ασυνειδητά – μια συμπεριφορά που συνδέεται με έναν συγκεκριμένο ρόλο φύλου και όσο τα ενθαρρύνουν προς αυτή την κατεύθυνση, τόσο περισσότερο εδραιώνεται στο υποσυνείδητο των παιδιών η παραδοσιακή διάκριση των φύλων». Η συγγραφέας δηλώνει με σιγουριά ότι η διάκριση αυτή αντανακλάται στην αδελφική σχέση. Έτσι, συχνά βλέπουμε πως τα πρωτότοκα αγόρια κάνουν συνήθως ό,τι θέλουν, ενώ τα κορίτσια είναι συγκρατημένα από τη γέννησή τους, σαν να ξέρουν ότι αυτά θα κατηγορηθούν για πράγματα για τα οποία κανείς ποτέ δεν θα κατηγορούσε τους αδελφούς τους.

Ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.83-84), φαίνεται να συμφωνεί απόλυτα: «Όταν τους ρωτώ πώς αντέδρασαν σε τούτη ή την άλλη αταξία του παιδιού τους, οι απαντήσεις τις περισσότερες φορές διαφέρουν ανάλογα με το αν το παιδί είναι αγόρι ή κορίτσι. Τα αγόρια πιο συχνά τα μαλώνουν προφορικά με αρκετή βιαιότητα, ή ακόμα και με σωματική τιμωρία, ενώ το κορίτσι το “επαναφέρουν στην τάξη”, προσπαθώντας να το συνετίσουν με ήπιο τρόπο και αφελείς εξηγήσεις».

Γενικότερα ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003) αναφέρει ότι ανάλογα με το φύλο στο οποίο ανήκουν, τα παιδιά ζουν εντελώς πρωτότυπες και διαφορετικές εμπειρίες. Σύμφωνα με τον

συγγραφέα, έχει πράγματι διαπιστωθεί ότι ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς κρατούν το μωρό διαφέρει ανάλογα με το φύλο. Ακόμα και η ερμηνεία του κλάματος, κατά τους γονείς, διαφέρει για τα αγόρια και τα κορίτσια: Υποστηρίζουν ότι τα μωρά πρώτα κλαίνε από θυμό, τα δεύτερα από φόβο.

III.3.2.5. Παραμέληση του πρωτότοκου κατά τον εκθρονισμό

Η Baum(*Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2002), ανάμεσα στους παράγοντες που επηρεάζουν τις σχέσεις μεταξύ των παιδιών μιας οικογένειας, επισημαίνει την συμπεριφορά των γονιών προς το πρωτότοκο παιδί τους μετά τη γέννηση του δεύτερου. Αναφέρει πως μελέτες απέδειξαν ότι κατά την περίοδο αυτή «οι γονείς περιορίζουν τη σωματική επαφή τους με το πρωτότοκο»(ό.π.,σελ.10). Κάτι τέτοιο προκαλεί μεγάλη στέρηση στο παιδί, η οποία μπορεί να επηρεάσει την εξέλιξη του παιδιού. Αν, όμως, αντίθετα, οι γονείς «συνεχίσουν να του δείχνουν την αγάπη και το ενδιαφέρον τους κι αν ασχολούνται μαζί του και το υποστηρίζουν»(ό.π., σελ.16), τότε το παιδί δεν θα συνδυάσει τη γέννηση του αδελφού του με το αίσθημα της δικής του παραμέλησης από τους γονείς.

Η Prekop(*Τα πρωτότικα* ,2002) επίσης συμφωνεί ότι είναι καθήκον των γονιών να προστατεύσουν το πρωτότοκο παιδί τους από τις νέες καταστάσεις στις οποίες θα υποβληθεί εξ αιτίας της γέννησης ενός αδελφού. Ομοίως και αυτή η συγγραφέας υποστηρίζει ότι οφείλουν να το κάνουν να νιώθει την ασφάλεια ότι οι γονείς του εξακολουθούν να το αγαπούν το ίδιο, έτσι ώστε να καταφέρει να συνυπάρξει αρμονικά με το αδελφάκι του. Σε άλλο σημείο, η ίδια

αναφέρει ότι ο παραμικρός τραυματισμός του αισθήματος της ασφάλειας, μπορεί να δημιουργήσει υπαρξιακούς φόβους ή προβλήματα στην μετέπειτα διαμόρφωση της προσωπικότητας. «Αν η μητέρα μπορέσει και διαισθανθεί αυτήν την ανάγκη του παιδιού και πράξει αναλόγως, μπορεί να προλάβει αρκετές προβληματικές καταστάσεις μεταξύ των αδελφών»(όπ.π., σελ.109).

Ο Dreikurs(Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας, 1975, σελ.58) συμφωνεί και μάλιστα, πριν από όλους τους παραπάνω, διατύπωσε την άποψη ότι αν η μητέρα «κάνει το μεγαλύτερο παιδί να καταλάβει, ότι η αξία του δεν έχει μειωθεί, υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητά του σαν μεγαλύτερο, περισσότερο ανεπτυγμένο παιδί που είναι και να επιστρατεύσει την επιθυμία του να συνεργαστεί». Τότε θα καταφέρει να προσαρμοστεί σχετικά εύκολα. Ωστόσο, το πιο πιθανό είναι οι γονείς να μην ασχοληθούν με το πώς μπορεί να νιώθει το παιδί τους. Έτσι, θα πάρουν το μωρό υπό την προστασία τους, προκειμένου να το προφυλάξουν από την «απαράδεκτη συμπεριφορά» του αδελφού του. Τότε το παιδί, θα χάσει κάθε ελπίδα να κερδίσει την καλή γνώμη των γονιών του, γι' αυτό θα συμπεριφέρεται με πείσμα και τεχνάσματα.

Ο ίδιος, σε άλλο σημείο δηλώνει με βεβαιότητα ότι η ζήλια μεταξύ των δυο πρώτων παιδιών, «εξαρτάται κυρίως από την υποστήριξη που το κάθε παιδί έχει από τους άλλους. Το παιδί που έχει στο πλευρό του τους γονείς του, βρίσκεται φυσικά σε πολύ πλεονεκτική θέση»(όπ.π., σελ.59).

III.3.2.6. Το παραχαϊδεμένο παιδί

Ένας παράγοντας που αυξάνει τις πιθανότητες να εμφανιστεί ζήλια με τον ερχομό ενός δεύτερου παιδιού, είναι να έχουν παραχαϊδέψει οι γονείς το πρωτότοκο.

Ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.31) εξηγεί ότι το παραχαϊδεμένο παιδί «δεν μαθαίνει να υπομένει κάτι που δεν του αρέσει», λόγω της αδικαιολόγητης ανησυχίας των γονιών να το προφυλάξουν από οτιδήποτε δυσάρεστο. Ιδιαίτερα όταν το παιδί είναι μοναχοπαιδί και αποτελεί το κέντρο της προσοχής όλων, θεωρεί ότι όλοι υπάρχουν μόνο και μόνο για να το υπηρετούν. Ωστόσο, κάποια στιγμή, το παιδί αυτό θα χρειαστεί να συμβιβαστεί σε μια διαφορετική πραγματικότητα από αυτήν στην οποία οι γονείς το έχουν συνηθίσει.

Για παράδειγμα, «ένα παραχαϊδεμένο πρωτότοκο παιδί αισθάνεται ότι το αντιπαθούν επειδή το καινούριο μωρό απαιτεί την προσοχή της μητέρας και έτσι υποχρεώνεται να τη μοιραστεί με το νεοφερμένο»(όπ.π., σελ.35). Τότε το παιδί, το οποίο οι ίδιοι οι γονείς το έχουν παραχαϊδέψει, θα προκαλέσει ίσως την αποδοκιμασία ή και την περιφρόνησή τους, γιατί θα επιχειρήσει να χρησιμοποιήσει άτοπα μέσα για να τραβήξει την προσοχή. Η ίδια τάση που οδηγεί τους γονείς στο να παραχαϊδεύουν τα παιδιά τους είναι που τους οδηγεί αναπόφευκτα στο θυμό και την τιμωρία. Ωστόσο, ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975) σπεύδει να συμπληρώσει ότι λίγοι είναι οι γονείς που απορρίπτουν στην πραγματικότητα το παιδί τους. Απλώς κάποιες φορές αισθάνονται «απογοητευμένοι μετά από τις καλύτερες προσπάθειες που έχουν κάνει, (...)νικημένοι και ταπεινωμένοι από το ίδιο τους το παιδί, παρ' όλη την αγάπη που του έχουν»(όπ.π., σελ.35).

III.3.2.7. Διάφορες άστοχες ενέργειες των γονιών

Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992, σελ.69) παραθέτουν πως πολλές φορές συμβαίνει «οι άστοχες ενέργειες ή η απροσεξία των

γονιών μπορούν να συνδυαστούν για να προκαλέσουν την αντιζηλία». Επισημαίνουν ακόμα, πως τα πιο πολλά αδέλφια με ζηλότυπο ανταγωνισμό μεταξύ τους, έχουν γονείς που επιθυμούν ειλικρινά να αποφευχθεί η ζήλια ανάμεσα στα παιδιά τους. Αυτή ακριβώς η επιθυμία τους να είναι τα παιδιά τους αγαπημένα, είναι που προκαλεί τα αντίθετα ακριβώς αποτελέσματα. Μέσα στην αγωνία τους να πετύχουν αυτό που επιθυμούν, «συχνά ανατρέπουν τους ίδιους τους σκοπούς τους και οι προσπάθειές τους λειτουργούν επανειλημμένα και ασυνείδητα ενάντια στο στόχο τους»(όπ.π., σελ.70).

Οι ίδιοι συγγραφείς αναφέρουν κατηγορηματικά πως η ανάπτυξη των παιδιών, εξαρτάται από την αντιμετώπιση των γονιών απέναντι στον αδελφικό ανταγωνισμό. Συγκεκριμένα παρατηρούν σχετικά, ότι οι γονείς δεν είναι ικανοί «να αρκεστούν στη φυσική και αυτόματη αντίδραση που έχει ένα βρέφος»(όπ.π., σελ.75), δηλαδή το πρώτο τους παιδί που έρχεται στον κόσμο. «Αντίθετα, προσπαθούν εγωιστικά να το εξωθήσουν πέρα από τις ανάγκες του» (όπ.π., σελ.75).

Έτσι, όταν το παιδί μεγαλώσει λίγο θα «δίνει ήδη δείγματα τυράννου»(όπ.π., σελ.75). Αποκτά επίγνωση της εξουσίας που έχει πάνω στους γονείς του και όπως είναι λογικό, «αρχίζει να απαιτεί την προσοχή τους, συνήθως όταν έχουν άλλα πράγματα να κάνουν» (όπ.π., σελ.75), όπως το να ασχοληθούν αργότερα με τα άλλα τους παιδιά.

III.3.2.8. Γονείς που αγνοούν την αντιζηλία

Επίσης, οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992) αναφέρουν ότι οι γονείς πάρα πολύ συχνά αγνοούν την αντιζηλία που εκδηλώνεται ανάμεσα στα παιδιά τους. «Ακόμα χειρότερα, δέχονται την αντιζηλία σαν μια φυσιολογική συμπεριφορά που τελικά θα ξεπεραστεί»(όπ.π.,

σελ.20). Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, γιατί συχνά η αντιζηλία παγιώνεται και εμφανίζεται σε όλες τις σχέσεις που δημιουργεί το άτομο.

Όσον αφορά στο γεγονός ότι οι γονείς αγνοούν τον ανταγωνισμό που υπάρχει μεταξύ των παιδιών τους, η Preakor (*Τα πρωτότοκα*, 2002) αναφέρει ότι μόνο όταν το παιδί συμπεριφέρεται βίαια κι επιθετικά αρχίζουν να υποψιάζονται ότι κάτι συμβαίνει. Όταν το παιδί είναι ήσυχο και εσωστρεφές, αυτά ερμηνεύονται απλά ως στοιχεία της προσωπικότητας του. Όταν τα πρωτότοκα, συνήθως, παιδιά, παρουσιάζονται ως μεγαλύτερα απ' ότι είναι, ως ένα είδος «εφεδρικής ασφάλειας», οι γονείς χαίρονται, χωρίς να αναρωτιούνται τι προκάλεσε αυτή την αλλαγή συμπεριφοράς.

III.3.2.9. Ανοχή ή και προτροπή των συγκρούσεων μέσα στο σπίτι

Ο Herbert (*Οι καβγάδες των παιδιών*, 2000) αναφέρει τη θεωρία του ψυχολόγου Gerald Patterson κατά την οποία υπάρχουν ορισμένοι γονείς οι οποίοι επιτρέπουν στα παιδιά τους να πειράζουν και να εκφοβίζουν το αδελφάκι τους. Αυτό με τη σειρά του απαντά με μορφές εξαναγκασμού, αποτυγχάνοντας να αντικαταστήσει αυτές, με άλλες, πιο ώριμες συμπεριφορές.

Ακόμη αναφέρει ότι, σύμφωνα με κοινωνιολογικές μελέτες πάνω στην επιθετικότητα ανάμεσα στα αδέρφια, «οι γονείς θεωρούν σημαντικό να μάθουν τα παιδιά τους τρόπους να χειρίζονται μόνα τους καταστάσεις βίας. Μάλιστα, πολλές φορές δεν τα αποθαρρύνουν όταν αυτά τσακώνονται με τα αδέρφια τους. Στην πραγματικότητα, οι γονείς ίσως προσπαθούν να αγνοήσουν αυτές τις επιθετικές συμπεριφορές και

παρεμβαίνουν μόνο όταν έχουν ενδείξεις ότι οι μικρές συμπλοκές θα κλιμακωθούν σε μεγαλύτερες αντιπαραθέσεις»(όπ.π., σελ.36).

III.3.2.10. Συγκρίσεις

Ο Herbert(*Οι καβγάδες των παιδιών*, 2000, σελ.39) τονίζει ότι δεν πρέπει σε καμία περίπτωση οι γονείς να «συγκρίνουν ευθέως τις επιδόσεις των παιδιών τους, αλλά να δέχονται ότι το κάθε παιδί είναι ένα άτομο με τα δικά του ιδιαίτερα χαρίσματα». Επίσης, ότι δεν πρέπει να έχουν φιλοδοξίες υψηλότερες από τις δυνατότητες του παιδιού, γιατί έτσι θα επηρεάσουν αρνητικά την αυτοεκτίμησή του. Τότε το παιδί θα γίνει «ευάλωτο στην αποτυχία και θα αποφεύγει, όπου οι συνθήκες το επιτρέπουν, τις δραστηριότητες που το δυσκολεύουν(όπ.π., σελ.39). Για κάποια παιδιά, η αποτυχία αποτελεί κίνητρο για προσπάθεια, ενώ για άλλα αποτελεί την επιβεβαίωση της αποτυχημένης τους φύσης. «Ο φόβος τους για την αποτυχία είναι τόσο διάχυτος ώστε εγκαταλείπουν την προσπάθεια προτού αντιμετωπίσουν την πρόκληση»(όπ.π., σελ.39). Αυτά όλα, βέβαια, προσθέτει ο Herbert(*Οι καβγάδες των παιδιών*, 2000, σελ.39) δεν σημαίνουν πως «οι γονείς πρέπει να πάψουν να ενθαρρύνουν το έξυπνο παιδί τους». Αυτό που πρέπει, είναι να το επικρίνουν κιόλας, όταν χρειάζεται. «Από την άλλη πλευρά, μια εμπειρία επαίνου ή ανταμοιβής γεννά θετικά συναισθήματα και παρακινεί το παιδί να καταβάλει πρόσθετη προσπάθεια για να λάβει ξανά στο μέλλον την ίδια ανταμοιβή»(όπ.π., σελ.40).

Όσον αφορά στις συγκρίσεις, η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003, σελ.88) επίσης περιγράφει πως προκαλούν τον φθόνο και οδηγούν «στην αποθάρρυνση και την κατάπτωση, όταν το παιδί

αντιλαμβάνεται πως δεν μπορεί να εξομοιωθεί με το πρότυπο που του προτείνουν οι γονείς».

Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992), λοιπόν, καταλήγουν ότι οι γονείς πρέπει να μπορούν να επιβάλλουν την γαλήνη μέσα στο σπίτι, που δεν μπορεί να διαταράσσεται από τη ζήλια του ενός παιδιού για το άλλο. «Αν τα παιδιά θεωρούνται ισότιμα ένοχα και αντιλαμβάνονται πως οι γονείς τους δεν πρόκειται να υποστηρίξουν το ένα ενάντια στο άλλο ή να δείξουν οποιαδήποτε μονομερή εύνοια, μαθαίνουν να ζουν μαζί πάνω στη βάση μεγαλύτερης ανεκτικότητας(όπ.π.,σελ.70).

Ο Rufo(*Αδελφός και Αδελφή, Μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.71) προτρέπει τους γονείς «να ενθαρρύνουν την καλλιέργεια των χαρακτηριστικών που διαχωρίζουν τα παιδιά τους, να πιέζουν τον εαυτό τους να αναγνωρίσουν σε όλα την αξία τους και να φέρονται στον καθένα ανάλογα με την ηλικία και την προσωπικότητά του». Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να κάνουν συγκρίσεις, γιατί έτσι δημιουργείται αίσθημα κατωτερότητας στο παιδί. Είναι καθήκον τους να συνδράμουν ώστε να βρει το κάθε παιδί τη θέση που του ταιριάζει μέσα στην οικογένεια. Επισημαίνει, τέλος, τις καταστροφικές συνέπειες που έχουν οι συγκρίσεις μεταξύ των αδελφών, ιδιαίτερα στα πλαίσια του σχολείου.

ΠΙ.3.2.11. Το κοινωνικό ενδιαφέρον

Ο όρος «κοινωνικό ενδιαφέρον» απαντάται στην θεωρία της αντλεριανής ψυχολογίας. Κατά τον Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974, σελ.8), λοιπόν, πρόκειται για το αίσθημα του ατόμου «για, και τη συνεργασία με τους άλλους ανθρώπους και το αίσθημα ότι ανήκει και συμμετέχει μαζί με τους άλλους στην προσπάθεια για το κοινό καλό».

Πιο συγκεκριμένα και όσον αφορά στο παιδί, ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.108) παραθέτει πως πρόκειται για την ικανότητα που αποκτά το παιδί μέσω της διαπαιδαγώγησης «να πάρει μέρος στη ζωή μαζί με τους άλλους ανθρώπους, που θα το βοηθήσει να κερδίσει και να κρατήσει μια θέση στην κοινωνία».

Επομένως, η διαπαιδαγώγηση του παιδιού αποτελεί τον βασικό παράγοντα που καθορίζει το κοινωνικό του ενδιαφέρον. Κύριος υπεύθυνος για την διαπαιδαγώγηση και την ανατροφή του παιδιού, είναι φυσικά η μητέρα.

Πράγματι, ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974, σελ.9) εξηγεί: «Τα κοινωνικά αισθήματα αναπτύσσονται στο παιδί από την πρώτη νηπιακή ηλικία, μέσα από τη σχέση με τη μητέρα. Το πιο σημαντικό καθήκον της μητέρας είναι να δυναμώσει την ανάπτυξη αυτών των αισθημάτων με μια πηγαία σχέση αγάπης με το παιδί. Στη συνέχεια, η μητέρα πρέπει να ενθαρρύνει το άπλωμα αυτών των αισθημάτων και προς τους άλλους. Αν η μητέρα αποτύχει σε οποιοδήποτε από τα καθήκοντα αυτά, το παιδί θα δυσκολευτεί πάρα πολύ να αναπτύξει τα κοινωνικά του αισθήματα».

Το σημαντικό αυτό καθήκον της μητέρας, να αναπτύξει δηλαδή το κοινωνικό ενδιαφέρον του παιδιού της, βρίσκει, όπως υποστηρίζει και ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, 1975, σελ.109), «τη δικαίωσή του αυτόματα όταν η οικογένεια στο σύνολό της είναι ενωμένη και το κάθε μέλος είναι πρόθυμο, σαν να είναι κάτι το αυτονόητο, να θέσει τον εαυτό του στην υπηρεσία του συνόλου. Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας ανατροφής είναι ότι από την αρχή-αρχή το παιδί ανταποκρίνεται πρόθυμα στην ομάδα, έχει μια δική του θέση και εκπληρώνει μια λειτουργία, που βέβαια διαφέρει από τις λειτουργίες

των μεγάλων, αλλά δεν είναι για το λόγο αυτό λιγότερο αξιόλογη ή σημαντική».

Προκύπτει, λοιπόν, πως, για να είναι το παιδί σε θέση να συμβιώσει αρμονικά με τους ανθρώπους της ζωής του, πρέπει να έχει καλλιεργήσει το κοινωνικό του ενδιαφέρον, εφόσον, βέβαια κινηθεί η μητέρα έγκαιρα προς αυτήν την κατεύθυνση. Επομένως, ο βαθμός του κοινωνικού του ενδιαφέροντος, θα επηρεάσει τις σχέσεις του με τα άτομα του περιβάλλοντός του, πόσο μάλλον τις σχέσεις με τα αδέρφια του, που είναι από τις στενότερες που θα δημιουργήσει ποτέ.

III.3.2.12. Γονείς και ψυχολογική ωριμότητα

Η ψυχολογική ωριμότητα ορίζεται ως μια δια βίου εξελικτική διαδικασία, μέσα από την οποία οι άνθρωποι αποχωρίζονται συναισθηματικά από την οικογένεια τους, διατηρώντας ταυτόχρονα μια στενή συναισθηματική επαφή μαζί της. Έτσι επιτυγχάνεται μια κατάσταση σχετικής αυτονομίας ή αυθύπαρκτης ατομικότητας.

Οι γονείς χρειάζεται να διαθέτουν ψυχολογική ωριμότητα για να είναι ευέλικτη και άνετη στις προσωπικές τους σχέσεις και στην προκειμένη περίπτωση, με τα παιδιά. Οι γονείς που νιώθουν άνετα με τον εαυτό τους, είναι σε θέση να προσαρμόζονται σε καταστάσεις μέσα στο σπίτι, ακόμη και όταν αυτές συνεπάγονται αμφιθυμία και σύγκρουση, και να δείχνουν ανθεκτικότητα και ευελιξία.

Η ψυχολογική ωριμότητα είναι μια διαδικασία, που ακολουθεί τον άνθρωπο σε όλη του τη ζωή. Έτσι και οι γονείς έχουν το περιθώριο να αναπτύξουν τη ψυχολογική τους ωριμότητα προκειμένου να κατανοήσουν τα συναισθήματα των παιδιών, να χειριστούν τις μεταξύ

τους συγκρούσεις και γενικότερα να βελτιώσουν τις οικογενειακές καταστάσεις.

Έτσι, λοιπόν, πολλές φορές οι γονείς, μη μπορώντας να λειτουργήσουν ανεπηρέαστοι από τα προσωπικά τους βιώματα, προβάλλουν στα παιδιά τους τις δικές τους ανάγκες, έχουν υπερβολικές απαιτήσεις και φιλοδοξίες που δεν συμβαδίζουν με αυτές των παιδιών. Σε άλλες περιπτώσεις, οι γονείς ταυτίζονται με το παιδί τους που κατέχει την ίδια θέση στη σειρά γέννησης που κατείχαν και οι ίδιοι στην οικογένεια προέλευσης τους. Τέλος, συχνά οι γονείς προβάλλουν στα παιδιά τους τις δικές τους εξιδανικευμένες αδελφικές σχέσεις, και δεν τους αφήνουν περιθώρια να αναπτύξουν τον υγιή ανταγωνισμό και να επιδοθούν σε φυσιολογικές συγκρούσεις. Οπότε, ο κάθε γονιός θα πρέπει να επιδιώκει συνεχώς την επίτευξη της προσωπικής τους ψυχολογικής ωριμότητας, προκειμένου να αποφεύγουν στάσεις και συμπεριφορές που δυσχεραίνουν τις σχέσεις των παιδιών τους.

III.3.3. Μορφές εκδήλωσης ζήλιας

Στην προηγούμενη ενότητα εξετάστηκαν οι παράγοντες που δημιουργούν την αδελφική ζήλια, η οποία εμφανίζεται με διάφορους τρόπους ανάλογα με την προσωπικότητα του παιδιού και τις συνθήκες που επικρατούν στην οικογένεια.

Σύμφωνα με την άποψη των Mozziconacci και Girard(*Το παιδί μας*, 1991) το κάθε παιδί εκδηλώνει με διαφορετικό τρόπο την ζήλια απέναντι στο νεογέννητο αδερφάκι του. Στην ουσία, η ζήλια μπορεί να εμφανιστεί (όπ.π. σελ.256)«όταν το νεογέννητο πρωτοέρχεται στο σπίτι και όταν αρχίζει να περπατάει και να εκφράζεται». Οι Beecher(*Το*

σημάδι του Κάιν, 1992, σελ.96) αναφέρουν πως το παιδί που ζηλεύει φαίνεται «ανίκανο να βοηθήσει τον εαυτό του με οποιονδήποτε εποικοδομητικό τρόπο».

Τα τυπικά χαρακτηριστικά της ζήλιας σύμφωνα με την άποψη της Ptekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002), είναι είτε η επιθετική και βίαιη συμπεριφορά, είτε η ήσυχη και εσωστρεφής συμπεριφορά, η ισχυρή τάση κυριαρχίας καθώς και η νευρικότητα στις σχολικές επιδόσεις. Όλα αυτά δίνουν στα πρωτότοκα ένα αίσθημα εφεδρικής ασφάλειας. Πολλές φορές τα παιδιά «χάνουν την αυτοπεποίθησή τους και δυσκολεύονται να διεκπεραιώσουν τα συνηθισμένα καθήκοντά τους: δείχνουν να μην έχουν όρεξη στον παιδικό σταθμό, ενώ τα μεγαλύτερα παρουσιάζουν μειωμένες σχολικές επιδόσεις»(όπ.π. σελ.61). Σε άλλες πάλι περιπτώσεις υποδεικνύουν «υποδειγματική συμπεριφορά: είναι υπάκουα, βοηθούν στο σπίτι, είναι στοργικά με τους γονείς τους και όλα αυτά σε μία προσπάθεια να επανακτήσουν την αγάπη»(όπ.π. σελ.62).

Για να συνειδητοποιήσει ένα παιδί την αλλαγή που συμβαίνει με τον ερχομό ενός νέου παιδιού στην οικογένεια πρέπει να έχει μια ορισμένη ηλικία. Όπως υποστηρίζει η Ptekop(όπ.π.), ένα παιδί δώδεκα έως δεκαοχτώ μηνών δεν διαθέτει ακόμη λογική σκέψη. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας δεν αισθάνονται αισθήματα ζήλιας αλλά ωστόσο αντιλαμβάνονται ότι οι γονείς δεν ασχολούνται τόσο μαζί τους και γι' αυτό νιώθουν παραμελημένα.

Είναι πολύ δύσκολο για ένα παιδί να καταλάβει πως πρέπει πλέον να μοιραστεί τη φροντίδα και την αγάπη των γονιών του με κάποιον άλλον. Χαρακτηριστικά η ίδια συγγραφέας αναφέρει ότι πολλά πρωτότοκα εκφράζουν την επιθυμία τους να ξαναγίνουν μοναχοπαιδιά παρακαλώντας τον Θεό να πάρει το μωρό πίσω, αλλά και

μόνο η σκέψη αυτή πολλές φορές δημιουργεί αισθήματα ενοχής στα μεγαλύτερα αδέρφια που σκέφτηκαν κάτι τόσο άσχημο για το μικρότερο αδελφό τους.

Με τον ερχομό ενός νέου παιδιού στην οικογένεια το πρωτότοκο νιώθει σχεδόν πάντα παραμερισμένο. Είναι πολύ δύσκολο για ένα μικρό παιδί να αποδεχτεί ότι η προσοχή, η φροντίδα και ο χρόνος της μητέρας του δεν ανήκει αποκλειστικά στο ίδιο κι έτσι αναπόφευκτα γεννιέται η ζήλια, η οποία εκφράζεται με διάφορους τρόπους.

III.3.3.1. Παλινδρόμηση

Κατά τη Baum(*Μαμά αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.28), «μια συνηθισμένη αντίδραση των πρωτότοκων είναι η λεγόμενη “παλινδρόμηση”- η οπισθοχώρηση, δηλαδή σ’ ένα προηγούμενο στάδιο παιδικής συμπεριφοράς». Έτσι είναι πολύ συχνό

φαινόμενο τα μεγαλύτερα παιδιά να θέλουν να θηλάσουν ή ενώ έχουν καθαρίσει να επιζητούν πάλι τις πάνες. Γενικά σ’ αυτή την περίπτωση είναι έντονη η επιθυμία του παιδιού από μεγάλο να ξαναγίνει μωρό, προκειμένου να ξανακερδίσει την αφοσίωση και την προσοχή με την οποία αντιμετωπίζουν το μικρότερο νέο μέλος της οικογένειας. Ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974) τόνισε πως τα παιδιά προκειμένου να αποκτήσουν και πάλι την αποκλειστική φροντίδα της μητέρας τους καταφεύγουν στην ενούρηση. Άλλες πάλι φορές τα μεγαλύτερα παιδιά, σύμφωνα με την άποψη του Rifo(*Αδελφός και αδελφή μια δύσκολη*, 2003), προσπαθούν να ξαναγίνουν μωρά προκειμένου να αποκτήσουν τα ίδια όπλα γοητείας ώστε να είναι πιο δίκαιη η μάχη για την αποκλειστικότητα στην καρδιά των γονέων.

Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992, σελ.19-20) υποστηρίζουν πως τα παιδιά «συχνά έχουν τα συμπτώματα της ενούρησης στον ύπνο, της αποβολής της τροφής, του θηλασμού των δαχτύλων, του τραντάγματος του κεφαλιού, της ένρινης ομιλίας, του μαζοχισμού, να τρώνε διαρκώς τα νύχια τους ή τις αρθρώσεις των δαχτύλων τους ή του συχνού ξεσπάσματος σε κλάματα, της κατήφειας, των παροξυσμών θυμού και πολλών άλλων». Όλα αυτά είναι εκδηλώσεις της ζήλιας.

Συμπερασματικά η Baum(*Μαμά αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003, σελ.28) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «τα παιδιά ανυπομονούν να μεγαλώσουν και γεμίζουν υπερηφάνεια όταν τα αποκαλούν μεγάλους αλλά καμιά φορά υπάρχει η επιθυμία να ξαναγίνουν μωρά, (...) γιατί φοβούνται μήπως οι γονείς δεν τα προσέχουν και δεν τα υποστηρίζουν πια». Γενικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πως η υπερβολική ζήλια σύμφωνα με τους Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992, σελ.69) «κάνει πάντα έναν άνθρωπο να αισθανθεί χαμένος και τον οδηγεί να κάνει βήματα προς τα πίσω».

III.3.3.2. Προβλήματα στη συμπεριφορά

Σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας, η Prekop(*Τα πρωτότοκα*, 2002) υποστηρίζει πως η ζήλια εκδηλώνεται με το κλάμα και με την ανήσυχη συμπεριφορά καθώς τα παιδιά διαπιστώνουν ότι με αυτόν τον τρόπο αποκτούν την προσοχή των γονιών τους. Σε άλλες περιπτώσεις παιδιών ο Rufo(*Αδελφός και αδελφή μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.45) παρατήρησε πως τα παιδιά «θάβουν κάθε ίχνος επιθετικότητας και κλείνονται στον εαυτό τους : είναι τελείως απαθή και δεν ενδιαφέρονται για τίποτα».

Η διάθεση των μεγαλύτερων παιδιών συχνά είναι αμφιθυμική. Όπως υποστηρίζουν οι Mozziconacci και Girard(*Το παιδί μας*, 1991) μπορεί το παιδί την μία στιγμή να είναι χαρούμενο και δραστήριο και την άλλη να γίνεται νωθρό, θλιμμένο και να κλαίει.

Επίσης, συχνό είναι το φαινόμενο κατά την άποψη της Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2002), το μεγαλύτερο παιδί να εμφανίσει προκλητική και άσχημη συμπεριφορά απέναντι στο μικρότερο. Επειδή ακριβώς «ζηλεύει την προσοχή που επικεντρώνει πάνω του το μικρότερο παιδί, προσπαθεί να παρηγορηθεί προσβάλλοντας το και υποτιμώντας το»(όπ.π. σελ.55).

Τέλος, όπως αναφέρουν οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 2002) υπάρχουν περιπτώσεις παιδιών που, στην προσπάθεια τους να τραβήξουν την προσοχή των γονέων τους, κλέβουν αντικείμενα. Χαρακτηριστικά οι συγγραφείς αναφέρουν πως εάν το παιδί παρακινείται από ζήλια, τότε δεν θα χρειαστεί μεγάλο χρονικό διάστημα να καταλάβει γιατί δεν πρέπει να παίρνει αυτό που δεν του ανήκει. Αυτό γίνεται συνήθως στην ηλικία των τριών ή τεσσάρων χρονών. «Αν όμως το παιδί επαναλάβει την πράξη αυτή μετά από αυτή την ηλικία θα πρέπει να αρχίσουμε να αναρωτιόμαστε μήπως το παιδί έχει πιαστεί στην παγίδα της ζήλιας»(όπ.π. σελ.195).

III.3.3.3. Επιθετική συμπεριφορά

Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2002, σελ.47) υποστηρίζει πως «η άμεση επιθετικότητα είναι ο απλούστερος τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται η ζήλια. Το παιδί όμως δεν είναι πάντοτε σε θέση να εκφράσει με τρόπο τόσο ευθύ τις σκέψεις που το βασανίζουν. Γι' αυτό κυρίως όταν είναι μεγάλο καταλαμβάνεται από τύψεις. Ξέρει ότι δεν

είναι σωστό να μισεί το αδελφάκι του, ντρέπεται για τα συναισθήματά και τις πράξεις του και ψάχνει πιο απόκρυφες οδούς για να εκφράσει την απέχθεια του». Έτσι συχνά το μεγαλύτερο παιδί, σύμφωνα με την άποψη του Rufo (*Αδελφός και αδελφή μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.36) μπορεί να γίνει «ένα πλάσμα ασταθές, νευρικό, ευερέθιστο και υπερκινητικό». Στην ουσία όμως η επιθετική συμπεριφορά εκφράζει μία πραγματική εξιδανίκευση του μωρού.

Τα παιδιά που έχουν παρεκτραπεί σε ζηλότυπη επαγρύπνηση των γύρων τους, σύμφωνα με τους Beecher (όπ.π.) εμφανίζουν συνήθως δείγματα έντονου εκνευρισμένου, εριστικότητας και επιθετικής συμπεριφοράς. «Η εσωτερική τους ζωή δεν αφυπνίζεται, αντίθετα παραμερίζεται για χάρη των αδιάκοπων μαχών που έχουν μάθει να κάνουν με τα πιο κοντινά τους πρόσωπα» (όπ.π. σελ.74-75).

Ο Herbert (*Οι καβγάδες των παιδιών*, 2002, σελ.41), αναφέρει την θεωρία του Frude (1991) ότι «εκτός από το σπρώξιμο, τα χτυπήματα και το τράβηγμα των μαλλιών, τα οποία παρατηρούνται πολύ συχνά στις επιθέσεις ενός παιδιού στο άλλο, έχουν καταγραφεί ποικίλες περιπτώσεις ακραίας επιθετικότητας, όπως το χτύπημα του μωρού και η επίθεση με μαχαίρια και ψαλίδια».

Τα μεγαλύτερα αδέρφια κάνουν αισθητή την παρουσία τους και τα αισθήματα της ζήλιας με διάφορους τρόπους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Mozziconacci και Girard (*Το παιδί μας*, 1991, σελ.257) «ο μεγάλος κάνει θόρυβο για να ξυπνήσει το μωρό, φωνάζει στα αυτιά του, κουνάει την κούνια, μερικές φορές μάλιστα χτυπάει ή γρατζουνάει το μωρό, το δαγκώνει ή προσπαθεί να βάλει τα δάχτυλα στα μάτια του».

Σε ορισμένες περιπτώσεις το παιδί μπορεί να στραφεί και προς τον ίδιο του τον εαυτό, γιατί του φαίνεται επικίνδυνο να διατηρήσει τις

επιθετικές του ορμές. Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2002) αναφέρει πως το παιδί ασυνείδητα βλάπτει τον εαυτό του και φτάνει σε σημείο να αυτοτραυματιστεί. Είναι σαν σκέφτεται «είμαι ο αδερφός μου, να τι θα ήθελα να του κάνω»(όπ.π. σελ.61).

Επιπρόσθετα η ίδια(όπ.π. σελ.58) υποστηρίζει πως το πρωτότοκο παιδί, προσπαθώντας να ελέγξει την επιθετικότητα και την ζήλια του, «αγνοεί την παρουσία του “εισβολέα”». Φέρεται σαν μην υπήρχε αδελφάκι, ελπίζοντας ότι αυτό θα συμβεί και στην πραγματικότητα. Αυτή η κατάσταση όμως έχει περιορισμένη διάρκεια γιατί «η ζήλια αργά ή γρήγορα αποκαλύπτεται και ξεσπά»(όπ.π. σελ.58).

Ο Χασάπης(*Ψυχολογία της προσωπικότητας*, 1980, σελ.198) υποστηρίζει πως ένας από τους τρόπους που τα παιδιά εκδηλώνουν την ζήλια τους είναι και η «ανοιχτή εχθρότητα προς την μητέρα που συνήθως την χτυπά όταν εκείνη ταΐζει το μωρό, ή η φανερή εχθρότητα προς το νεογέννητο(...) ή η συγκεκαλυμμένη εχθρότητα». Έτσι το παιδί εκφράζει ανοιχτά τα εχθρικά του αισθήματα, στην προσπάθεια του να επανακτήσει την προηγούμενη θέση στην οικογένεια ή εκδηλώνει έμμεσα την ζηλοτυπία του, κλαίγοντας ή καταστρέφοντας διάφορα αντικείμενα. Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε πως η ζήλια μπορεί να εκδηλωθεί με «άγνοια και αδιαφορία για την παρουσία του νεογέννητου(...), όπου το παιδί υποκρίνεται ότι αγνοεί την ύπαρξη του αδελφού του και αδιαφορεί για την παρουσία του. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να εκδηλωθεί ανοιχτή εχθρότητα όταν απουσιάζουν οι γονείς»(όπ.π. σελ.198).

III.3.3.4. Διαταραχές στη λήψη τροφής

Ένας άλλος τρόπος εκδήλωσης της ζήλιας σχετίζεται με τη διατροφή του παιδιού. Όπως αναφέρουν οι Beecher(*Το σημάδι το Κάιν*, 2002, σελ.40) συχνά τα παιδιά χρησιμοποιούν «την υπερτροφία ή τον υποσιτισμό» προκειμένου να κερδίσουν την προσοχή και τη φροντίδα των γονέων τους.

Ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της Αντλεριανής θεωρίας*, 1975, σελ.87) επίσης αναφέρει πως με τη γέννηση ενός δεύτερου παιδιού στην οικογένεια, το πρωτότοκο «βρίσκεται ξαφνικά αντιμέτωπο με καθήκοντα για τα οποία δεν είναι καθόλου προετοιμασμένο». Γι' αυτό τα πρωτότοκα παιδιά ίσως παρουσιάσουν «διαταραχές των οργανικών λειτουργιών -δυσκολίες που παρουσιάζονται στα όργανα της πέψης»(ό.π. σελ.88).

III.3.3.5. Διαταραχές στην ομιλία

Ο Rufo(*Αδελφός και αδελφή μια δύσκολη αγάπη*, 2003) αναφέρει πως ένας από τους πιο συνηθισμένους τρόπους εκδήλωσης της ζήλιας είναι μέσω της ομιλίας. Έτσι πολλά παιδιά αρχίζουν να μιλάνε πάλι σαν μωρά ή τραυλίζουν προκειμένου να κερδίσουν την προσοχή των γονιών τους. Πιο σπάνια μπορεί να εμφανιστεί αφασία, όπου σε αυτήν την περίπτωση το παιδί δεν θέλει να μιλάει με κανέναν.

III.3.3.6. Προβολή

Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2002, σελ.53) αναφέρει πως συχνά τα παιδιά χρησιμοποιούν μηχανισμούς άμυνας όπως είναι η «προβολή» που είναι «ένα μέσο με το οποίο τα παιδιά προστατεύονται από την ανησυχία που τους προκαλούν τα συναισθήματα και οι αρνητικές σκέψεις τους, αποδίδοντας τα σε άλλους(...)Έτσι το παιδί μισεί το αδελφάκι του, νιώθει τύψεις και για να απελευθερωθεί από αυτές βρίσκει τρόπο να κατηγορήσει εκείνο για τις πράξεις που θα δικαιολογούσαν τα εχθρικά συναισθήματα».

III.3.3.7. Υπερβολικό ενδιαφέρον

Σε πολλές περιπτώσεις(όπ.π σελ.53.), η ζήλια μπορεί να παραμείνει για μήνες «υπολανθάνουσα και εκδηλώνεται απότομα και με σφοδρότητα όταν το μωρό κινείται αυτόνομα ή κάνει τα πρώτα του βήματα». Άλλες φορές πάλι η ζήλια του μεγαλύτερου «καλύπτεται πίσω από την μάσκα της υπερβολικής ανησυχίας για τον αντίπαλο(...)για παράδειγμα αγκαλιάζει το αδελφάκι του με υπερβολικό ενθουσιασμό, σφίγγοντας το με τόση δύναμη που μας κάνει να υποπτευόμαστε ότι κατά βάθος θέλει να το πνίξει»(όπ.π. σελ.54).

Ο Sroc(*Το παιδί και η φροντίδα του*, 1987) παραθέτει πως το μεγαλύτερο παιδί μπορεί να ασχολείται υπερβολικά με το μικρό του αδελφάκι. Αυτό συμβαίνει γιατί ενώ το παιδί ζηλεύει δεν θέλει να το παραδεχτεί ούτε στον ίδιο του τον εαυτό. Η ζήλια, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, είναι ένα συναίσθημα που συνυπάρχει με την αγάπη και γι' αυτό τα συναισθήματα των παιδιών για το μικρότερο αδελφάκι τους

μπορεί να είναι μπερδεμένα. Συχνό είναι το φαινόμενο τα μεγαλύτερα παιδιά να δείχνουν υπερβολική αγάπη στα μικρότερα, ο τρόπος όμως που την εκδηλώνουν ίσως να προκαλεί δυσφορία στο μωρό.

III.3.3.8. Ψυχοσωματικές διαταραχές

Ο Rufo(*Αδελφός και αδελφή μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.45) αναφέρει ότι συχνά τα παιδιά εκδηλώνουν την ζήλια με το να «γκρινιάζουν και να παραπονιούνται για πόνους στην κοιλιά ή το κεφάλι». Με αυτό τον τρόπο αισθάνονται πως έστω και για λίγο μπορεί να αποκτήσουν την αποκλειστική φροντίδα των γονέων τους.

Ωστόσο, οι παραπάνω τρόποι εκδήλωσης της αδελφικής ζήλιας, εκδηλώνονται αναλόγως με το εκάστοτε παιδί, καθώς και σύμφωνα με τις δεδομένες συνθήκες. Σύμφωνα με τον Χασάπη(*Ψυχολογία της προσωπικότητας*, 1980 σελ.194), «οι αντιδράσεις του παιδιού, θετικές ή αρνητικές απέναντι στην παρουσία ενός νέου παιδιού στην οικογένεια, θα εξαρτηθούν από πολλούς παράγοντες. Οι κυριότεροι από αυτούς τους παράγοντες είναι: η ηλικία του παιδιού ή το στάδιο που διατρέχει όταν γεννηθεί το δεύτερο παιδί, η τακτική διαπαιδαγώγησης, που ακολουθήθηκε από τους γονείς απέναντι στο πρώτο παιδί μέχρι την στιγμή που γεννήθηκε το δεύτερο, η προετοιμασία του παιδιού για την παρουσία του νεογέννητου, καθώς και οι αντιδράσεις των γονιών και των άλλων ενηλίκων στην οικογένεια, απέναντι στο νεογέννητο».

III.4. Οι επιδράσεις του αδελφικού ανταγωνισμού στην προσωπικότητα του παιδιού

Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003), αναφέρει ότι τα αποτελέσματα της ζήλιας ανάμεσα στα αδέρφια μπορεί να είναι είτε θετικά, είτε αρνητικά. Η θετική πλευρά είναι πως το παιδί, στα πλαίσια της διαμάχης, μαθαίνει να επιβάλλεται, να υπερασπίζει τον εαυτό του και να συμβιβάζεται. Επίσης, μέσα από τον ανταγωνισμό, συχνά προκύπτουν κίνητρα για δράση.

Για να έχει η ζήλια των παιδιών εποικοδομητικά αποτελέσματα, πρέπει να γίνουν οι σωστοί χειρισμοί. Για να γίνει κάτι τέτοιο, το παιδί πρέπει να πειστεί ότι «η αγάπη των γονιών του παραμένει αναλλοίωτη»(ό.π., σελ.38). Η ίδια, αναφέρει την κατηγορηματική γνώμη της ψυχολόγου Ραφαέλα Σκαλίζι, κατά την οποία «Αν το παιδί δεν βιώσει προσωπικά μια τόσο άμεση επιβεβαίωση, οι οπτασίες πιθανών αντιπάλων μπορεί και να μείνουν ζωντανές επ' άπειρον και να φέρουν το παιδί σε μια κατάσταση άγχους και αβεβαιότητας»(ό.π., σελ.38). Ωστόσο, η ίδια συμπληρώνει καθησυχάζοντας τους γονείς ότι η ζήλια μπορεί να αποτελέσει το πολυτιμότερο δώρο που μπορεί να κάνει ένα ζευγάρι στο πρωτότοκο παιδί τους.

Στο παραπάνω συμφωνεί και ο Ψυχολόγος Samuel Isaacs, την άποψη του οποίου παραθέτει η Laniado(ό.π.). Για να δείξει, λοιπόν ο Isaacs τα οφέλη που μπορεί να προσφέρει ο αδελφικός ανταγωνισμός στα παιδιά, παρουσιάζει σε αντιδιαστολή την εμπειρία ενός μοναδικού παιδιού. Αυτό, ακριβώς επειδή δεν απέκτησε ποτέ αδέρφια, «δεν αναγκάζεται να υπερνικήσει τις δυσκολίες που δημιουργεί η γέννηση ενός αδελφού», οπότε, «χάνει την τεράστια βοήθεια που θα του

πρόσφερε μια τέτοια εμπειρία»(όπ.π., σελ.38). Η προσωπικότητα του στιγματίζεται, αφού, όπως αναφέρει και ο Isaacs, «η φαντασία του δεν αντικαθίσταται από την πραγματικότητα, οι παιδικοί του φόβοι διατηρούν την επιρροή τους και υπάρχει ο κίνδυνος να γίνει εχθρικό προς τους ξένους και τυραννικό προς τη μητέρα του»(όπ.π., σελ.39).

Σύμφωνα με τον Herbert(*Οι καβγάδες των παιδιών*, 2002) ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα αδέλφια αποτελεί μια σημαντική προετοιμασία του παιδιού ώστε να είναι σε θέση στην μετέπειτα ζωή του να χειρίζεται την επιθετική συμπεριφορά των άλλων.

Ωστόσο, η Laniado(όπ.π.) δέχεται και την αντίθετη πλευρά, κατά την οποία αποθαρρύνονται εντελώς μπροστά σε έναν «άριστο» αδελφό, χάνουν την ελπίδα τους και παραιτούνται από κάθε προσπάθεια. Μερικές φορές δεν καταφέρνουν ποτέ να ξεπεράσουν τα αισθήματα κατωτερότητας που τους δημιούργησε η ύπαρξη του αδελφού τους. Ειδικά αν τα παιδιά έχουν εμπειρίες φανεράς διάκρισης εις βάρος τους από μέρους των γονέων, αναπόφευκτα σχηματίζουν την εντύπωση ότι είναι ανεπιθύμητα και αρχίζουν να νιώθουν μίσος.

Κάτι ακόμα πολύ σημαντικό που πρέπει να προσέξουν οι γονείς(όπ.π.), είναι κάποιες αναπόφευκτες, αυθόρμητες, αλλά και άστοχες ενέργειες τους, όπως οι επιπλήξεις τους απέναντι στις εκδηλώσεις της ζήλιας του πρωτότοκου παιδιού τους. Όταν είναι πολύ επικριτικές, το παιδί μπορεί να μείνει με την εντύπωση ότι είναι κακό ή ανίκανο. Έτσι, βλέπουμε ορισμένες φορές παιδιά που φτάνουν ακόμα και μέχρι την εφηβική ηλικία μη μπορώντας «να δεχτούν μια επίπληξη χωρίς να πάρουν μια αμυντική στάση ή και να περάσουν στην αντεπίθεση»(όπ.π. σελ.44). Στην ηλικία αυτή δύσκολα αποστασιοποιούνται από τις πράξεις τους, άρα εύκολα καταλήγουν

στο συμπέρασμα ότι είναι κακά και ανίκανα, χάνοντας κάθε κίνητρο για βελτίωση των ελαττωμάτων τους.

Ο Herbert(όπ.π.), ήταν ένας ακόμη από αυτούς που υποστήριξαν πως το παιδί που δέχεται επικρίσεις, από τους γονείς του και τα άλλα μέλη της οικογένειας του, για την συμπεριφορά του αποκτά μία αρνητική εικόνα για τον εαυτό του και αυτό τον οδηγεί στο να εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά.

Ο Winnicott(*Το παιδί, η οικογένεια και ο εξωτερικός κόσμος*, 1995) αναφέρει πως για ορισμένα παιδιά οι συγκρούσεις με τα αδέρφια τους είναι μια τόσο οδυνηρή εμπειρία ώστε αναπτύσσουν ψυχολογικούς αμυντικούς μηχανισμούς. Η ζήλια όταν συνεχίζει να υπάρχει για αρκετό χρονικό διάστημα είτε «εκδηλώνεται ανοιχτά(...) είτε μεταμφιέζεται και κρύβεται»(όπ.π. σελ.79), τότε διαστρεβλώνει την προσωπικότητα του παιδιού.

Το παιδί που έχει βιώσει τη ζήλια για τον αδελφό του, μπορεί να μεταφέρει τη ζήλια του μέσα του, να γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της προσωπικότητάς του, ακόμα και μετά την πάροδο των χρόνων. Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η εμπειρία που βίωσε η παιδοψυχολόγος και συγγραφέας Jirina Prekor. Η Prekor(*Τα πρωτότοκα*, 2002), δηλώνει ότι μέχρι και που έφτασε στην συνταξιοδότηση της, δεν είχε καταφέρει να ξεπεράσει την έντονη ζήλια που ένιωθε για τη μεγάλη της αδελφή.

Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003), αναφέρεται και σε περιπτώσεις που ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα αδέρφια μπορεί να αφήσει ανεξίτηλα ψυχικά τραύματα. Τότε είναι που ο «ηττημένος αδελφός χάνει το ηθικό του, ταπεινώνεται, εγκαταλείπει την προσπάθεια, κλείνεται στον εαυτό του, νιώθει συντετριμμένος απέναντι στην ασυγκράτητη άνοδο του αδελφού του»(όπ.π. σελ.77).

Γενικότερα πιστεύει ότι «όταν η ζήλια είναι δυνατή, φωλιάζει στα ενδότερα στρώματα της ψυχής μας και μπορεί να μας διακατέχει μέχρι την ενηλικίωση μας. Δηλητηριάζει τη σχέση με τα αδέρφια μας. Διαλύει την αγάπη που θα έπρεπε να τρέφουμε για τους γονείς μας(...). Γεννά πόνο και θυμό, συναισθήματα που μένουν για χρόνια καταπιεσμένα και ξεσπούν ξαφνικά όταν κάποια στιγμή βρεθούμε πρόσωπο με πρόσωπο με τον αντίπαλο και εξηγηθούμε μαζί του»(όπ.π. σελ.122).

Μια πολύ αισιόδοξη οπτική των αποτελεσμάτων της ζήλιας πάνω στο άτομο, περιγράφει ο Rufo(*Αδελφός και αδελφή μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.43): «Μέσα από τη ζήλια χτίζουμε τον εαυτό μας». Αυτό που εννοεί, είναι ότι μέσα από την προσπάθεια να ξεπεράσει ο ένας αδελφός τον άλλο η ζήλια μετατρέπεται σε κινητήριο δύναμη για τα αδέρφια. Κεντρίζει την επιθυμία τους για γνώση, για έρευνα του εαυτού τους και για τη δημιουργία κάποιας αυτοεικόνας.

Ωστόσο, ο Rufo(όπ.π.) βλέπει και την άλλη όψη που υπάρχει στον αδελφικό ανταγωνισμό. Τα πράγματα μπορεί να μην είναι τόσο απλά για το παιδί, όταν ο ανταγωνισμός είναι υπερβολικά έντονος και ενθαρρύνεται από άστοχες ενέργειες των γονέων, αλλά και των εκπαιδευτικών. Τότε το παιδί που είναι αδύναμο και ευαίσθητο «έχει το αίσθημα πως αποτυγχάνει διαρκώς, πως είναι αβοήθητο έναντι του πεπρωμένου του και πως είναι ανίκανο να ικανοποιήσει τα όνειρα των γονιών του. Αμφιβάλλει για τα πάντα και ιδιαίτερα για τον εαυτό του»(όπ.π. σελ.73). Και είναι απαραίτητο να εκτιμά τον εαυτό του, καθώς επίσης και να είναι σίγουρο ότι η επιτυχία των άλλων δεν συνεπάγεται γι αυτό τη στέρηση της αγάπης των γονιών του.

Ο Χασάπης(*Ψυχολογία της προσωπικότητας*, 1980) παραδέχεται πως η ζήλια ανάμεσα στα αδέρφια πολλές φορές έχει συνέπειες στην

προσωπικότητα του παιδιού. Μάλιστα αναφέρει πως σε οικογένειες με χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο έχουν παρατηρηθεί ακόμα και φαινόμενα αδελφοκτονιών εξαιτίας της παιδικής ζήλιας η οποία συντηρήθηκε ως την ενηλικίωση των αδελφών.

Ο Herbert(*Οι καβγάδες των παιδιών*, 2002) αναφέρει πως η ζήλια ανάμεσα στα αδέλφια είναι μια μορφή εκδίκησης. Όταν όμως τα άτομα αυτά συνεχίζουν να διακατέχονται από την ζήλια και την ενήλικη ζωή τους, ίσως εμφανίσουν αισθήματα ζήλιας και ανταγωνισμό απέναντι στους συναδέλφους τους και τους «αντιπάλους» τους ως απόρροια της μισοξεχασμένης παιδικής αντιζηλίας.

Οι Beecher(*Το σημάδι του Κάιν*, 1992) υποστηρίζουν ότι η ζήλια κάνει τον άνθρωπο να είναι πάντα θυμωμένος. Το παιδί στην αρχή και αργότερα ο ενήλικας, ενώ ζηλεύει, θεωρεί τον εαυτό του παρατεταμένο και αποστερημένο. Η ματαιώση που βιώνει από την αδελφική ζήλια δεν του επιτρέπει να θυμηθεί καμία ευτυχία ή ευτυχισμένες στιγμές που ίσως έχει ζήσει στο παρελθόν. Παραμένει πάντα σε εμπόλεμη κατάσταση με τον εαυτό του και τους άλλους.

Επίσης, αναφέρουν πως τα παιδιά που ζηλεύουν εμφανίζουν συμπτώματα έντονου εκνευρισμού και εριστικότητας και γενικά δεν ασχολούνται με την ανάπτυξη του εσωτερικού τους κόσμου και παραμερίζουν τα πάντα εξαιτίας των συνεχιζόμενων μαχών που κάνουν με τα πρόσωπα που βρίσκονται κοντά τους. Προσθέτουν ότι όσο ο ζηλότυπος ανταγωνισμός υπάρχει σε φυσιολογικά επίπεδα τα παιδιά νιώθουν ασφαλή με τον εαυτό τους και με τους γύρω τους.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο μπορούν να εμφανιστούν τα αποτελέσματα της ζήλιας στη ζωή του ατόμου, είναι σύμφωνα με τους Beecher(όπ.π.) η υπερευαισθησία. Ο υπερευαίσθητος άνθρωπος όχι μόνο εμπλέκεται σε ζηλότυπες συγκρίσεις, αλλά και η υπερευαισθησία

δεν είναι παρά μια μορφή ευθιξίας που μόλις και μετά βίας καλύπτει την εχθρική απαίτηση για ιδιαίτερα προνόμια και προσοχή από την πλευρά των άλλων. Επίσης, έχοντας δουλέψει κοντά σε αλκοολικούς κατέληξαν στο ότι κάθε αλκοολικός είναι δέσμιος του ζηλότυπου ανταγωνισμού. Κατά τον ίδιο τρόπο υποστηρίζουν πως άλλοι άνθρωποι εκφράζουν τη ζήλια τους με την βουλιμία, τα ναρκωτικά, τις νευρώσεις, ή σε παρόμοιες διεξόδους από τον πόνο του ματαιωμένου ζηλότυπου ανταγωνισμού.

Ακόμη αναγνωρίζουν (όπ.π.), όπως και άλλοι θεωρητικοί, πως ο ανταγωνισμός αυτός έχει τις ρίζες του στην παιδική ηλικία. Υποστηρίζουν πως η ζήλια «ριζώνει μέσα στον άνθρωπο και τον ακολουθεί σε όλες τις καταστάσεις της ζωής του χωρίς να έχει επίγνωση πως αποτελεί την πηγή της δυστυχίας του»(όπ.π. σελ.127). Έτσι ερμηνεύουν το γιατί στις περιπτώσεις των αλκοολικών δεν υπάρχει η δύναμη της θέλησης. Όπως επίσης, για την περίπτωση των χρηστών ναρκωτικών ουσιών, καταλήγουν, ότι αυτοκαταστρέφονται για να αποσπάσουν τον οίκτο και να γίνουν το κέντρο της προσοχής.

Σύμφωνα με τον Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της Αντλεριανής θεωρίας*, 1975, σελ.45),«κάθε ελαττωματική συμπεριφορά, τόσο στην παιδική ηλικία, όσο και στην ενήλικη ζωή, είναι το αποτέλεσμα ανεπιτυχών προσπαθειών για το ξεπέραςμα των συναισθημάτων μειονεξίας χρησιμοποιώντας λανθασμένες μεθόδους».

Ομοίως ο Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974, σελ.25), τονίζει σχετικά πως «αυτή είναι η πηγή όλων των ελαττωμάτων στις ψυχές μας- το υπερβολικό αίσθημα αδυναμίας, η έλλειψη πεποίθησης στη δύναμη μας».

Ο Dreikurs(1975) στο βιβλίο του «Οι αρχές της Αντλεριανής ψυχολογίας», κάνει αναφορά στο «κοινωνικό αίσθημα μειονεξίας», το

οποίο επηρεάζει το κάθε άτομο ξεχωριστά και το στρέφει εναντίον των συνανθρώπων του. Πιο συγκεκριμένα, το παιδί αντιλαμβάνεται τη μικρότητα του σε αντίθεση με το μέγεθος, τη δύναμη και τις ικανότητες των γονέων του, των άλλων ενήλικων που βρίσκονται γύρω του, καθώς και των μεγαλύτερων του αδελφών. Οι λανθασμένες μέθοδοι ανατροφής εντείνουν αυτό το αίσθημα μειονεξίας που έχει.

Επίσης, σχετικά με τη θεωρία του Adler, αναφέρει και ο Χαραλαμπίδης(*Η ανάπτυξη της προσωπικότητας*, 1987) το συναίσθημα της μειονεξίας σε συνδυασμό με δυσάρεστα γεγονότα, και απογοητεύσεις οδηγεί στο σύμπλεγμα της κατωτερότητας. Έτσι το άτομο δεν αποκτά τις δυνάμεις εκείνες που του είναι απαραίτητες για να ξεπεράσει τα εμπόδια που προκύπτουν στη ζωή του και γι αυτό καταφεύγει στην χρησιμοποίηση άλλων τρόπων ώστε να ικανοποιήσει την επιθυμία του για επιβεβαίωση.

Σύμφωνα με τον Adler(*Τα προβληματικά παιδιά*, 1974), από πολύ δυνατό αίσθημα κατωτερότητας χαρακτηρίζεται η ομάδα των παιδιών που έχουν χάσει την ελπίδα να φτάσουν τον πρωτότοκο αδελφό τους. Επομένως μεγαλώνουν κάτω από δύσκολες συνθήκες και έχουν το συναίσθημα ότι δεν είναι ίσα με τους άλλους. Το παιδί που μεγαλώνει ανάμεσα σε ένα μεγαλύτερο και ένα μικρότερο, και δε βιώνει την ίδια ζεστή ατμόσφαιρα όπως αυτά, αναπτύσσεται σα μισημένο παιδί και νιώθει απελπισμένο. Το παιδί αυτό θα αισθάνεται παραμέληση και το αίσθημα αυτό θα το ακολουθεί σε όλη του τη ζωή. Αν πάλι ακολουθήσει ένα τρίτο παιδί, που θα τους φανεί σαν ένας καινούριος εχθρός, τα παιδιά αυτά σύντομα θα νιώθουν χαμένα. Θα αρχίσουν να απελπίζονται, ιδιαίτερα με τα πράγματα που δεν πετυχαίνουν γρήγορα. Ο αγώνας αυτός, η προσπάθεια αυτή για ανωτερότητα δεν χάνεται ποτέ. Κατά κάποιο τρόπο αυτή αποτελεί το χαρακτηριστικό του

δεύτερου παιδιού. Όλα τα ανθρώπινα όντα δεν μπορούν να ζουν παρά μονάχα όσο ελπίζουν ότι έχουν κάποια σπουδαιότητα σαν άτομα, σαν πρόσωπα. Ωστόσο, πραγματική ανωτερότητα υπάρχει μόνο στο χώρο του κοινωνικού αισθήματος, στην περιοχή δηλαδή της κοινής λογικής.

Εξαιτίας της θέσης του στην οικογένεια, το τελευταίο παιδί παλεύει αδιάκοπα για να συμβαδίσει με τα μεγαλύτερα παιδιά και, αν είναι δυνατό, να τα ξεπεράσει. Από την αρχή, το τελευταίο παιδί έχει ένα έντονο συναίσθημα κατωτερότητας και εξαιτίας αυτού θα του είναι πιο δύσκολο να αναπτύξει κοινωνικές τάσεις. Το παιδί αυτό έχει μεγαλύτερη τάση να αδιαφορεί για την κοινωνία προς όφελος της προσωπικής του ανωτερότητας. Αυτό δε σημαίνει ότι το παιδί θα αποτύχει οπωσδήποτε στο κοινωνικό πεδίο. Εάν δε χαθούν οι ελπίδες του, το παιδί μπορεί να μείνει στη σωστή πορεία. Όμως αν χάσει κάθε ελπίδα, θα γίνει αντίπαλος των άλλων. Θα αναζητήσει τον πιο εύκολο δρόμο και θα προσπαθήσει να βρει πλάγιους τρόπους. Στη ζωή του θα υποφέρει πάντα από το φθόνο των αποστερημένων(απόκληρων). Θα παρουσιάζει όλα τα χαρακτηριστικά αυτής της περίπτωσης όπου λείπει η αυτοκριτική, καθώς και η καθαρή και βαθιά επίγνωση της σπουδαιότητας της ανθρώπινης κοινότητας. Αν θυμηθούμε την ιστορία του Ιωσήφ από τη Βίβλο και ανάλογες ιστορίες παραμυθιών που έχουν σαν ήρωα το τελευταίο παιδί, θα καταλάβουμε ότι πρόκειται για μια πολύ παλιά εμπειρία, ότι το σχέδιο της ζωής του και η δομή του χαρακτήρα του επηρεάζονται από το γεγονός ότι το παιδί αυτό είναι το πιο αδύνατο. Τίποτα άλλο δεν παίζει τόσο σημαντικό ρόλο.

Σχετικά η Baum(*Μαμά αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003) πιστεύει ότι το αίσθημα κατωτερότητας που βιώνουν τα μικρότερα παιδιά όταν οι γονείς τους δείχνουν προτίμηση στα μεγαλύτερα, μπορεί να τα ακολουθεί σε όλη την μετέπειτα ζωή τους.

III.5. Αντιμετώπιση της ζήλιας

III.5.1. Το νέο μέλος της οικογένειας

III.5.1.1. Προετοιμασία για τον ερχομό του νέου αδελφού

Οι Stone και Church(*Childhood and adolescence*, 1975) αναφέρουν πως η ζήλια ενός νηπίου απέναντι σε ένα νέο μωρό μπορεί να προληφθεί ή και να ελαχιστοποιηθεί, με την προετοιμασία του παιδιού για την επερχόμενη αλλαγή στη οικογένεια.

Την ίδια άποψη διατυπώνει και η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003), και προσθέτει ότι ο χρόνος που θα πληροφορηθεί το παιδί την είδηση, εξαρτάται από την ηλικία του. Συγκεκριμένα, το παιδί σε ηλικία δύο ετών δεν είναι σε θέση να κατανοήσει τον ερχομό του μωρού. Πέρα από αυτό, οι πρώτες εβδομάδες της εγκυμοσύνης είναι οι πιο επικίνδυνες, και γι' αυτό είναι καλύτερα το παιδί να πληροφορηθεί την είδηση αφού περάσουν οι τρεις πρώτοι μήνες, ώστε να μην προκληθεί σύγχυση στο παιδί, αν χαθεί το μωρό. Αντίθετα, για παιδιά ηλικίας τεσσάρων ετών και πάνω, δε χρειάζεται να περάσουν τρεις μήνες για να γίνει αυτό, αλλά η κατάλληλη στιγμή είναι όταν πιστέψουν οι γονείς ότι μπορούν να το πουν.

Πολλοί γονείς θεωρούν σκόπιμο να μοιραστούν με το πρώτο τους παιδί την εμπειρία του υπερηχογραφήματος. Ο Rufo(*Αδελφός και αδελφή μια δύσκολη αγάπη*, 2003, σελ.26) πιστεύει πως: «η εγκυμοσύνη ανήκει στη μητέρα, και η παρουσία του παιδιού κατά τη διάρκεια αυτής της ιατρικής πράξης μπορεί να θεωρηθεί ως αιμομικτική». Ο συγγραφέας θεωρεί ότι το υπερηχογράφημα είναι επαρκής πηγή

σύγχυσης για το μεγαλύτερο παιδί. Σε περίπτωση που οι γονείς προβάλουν το υπερηχογράφημα, (όπ.π.) προτείνει, να υπάρχει δίπλα μια φωτογραφία του παιδιού όταν ήταν μοναχοπαιδί. Η επιβεβαίωση αυτή θα το βοηθήσει να αντέξει την άφιξη του «εισβολέα».

Με τη γέννηση του παιδιού, η Baum(*Μαμά αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003) θεωρεί, ότι οι γονείς θα πρέπει να θεμελιώσουν μια υγιή σχέση ανάμεσα στα αδέρφια. «Είναι πολύ βοηθητικό για το πρωτότοκο να του επιτραπεί να επισκέπτεται τη μητέρα συχνά, ώστε να μη νιώθει αποκομμένο, και να έρθει σε επαφή με το νεογέννητο αδελφάκι του»(όπ.π. σελ.11). Με αυτό τον τρόπο θα γνωριστούν και το πρωτότοκο που θα ζηλεύει, θα πάψει να νιώθει ενοχές γι' αυτά που νιώθει.

III.5.1.2.Ο ερχομός του βρέφους

Οι Stone και Church(*Childhood and adolescence*, 1975, σελ.249) υπογραμμίζουν ότι, όταν πια το παιδί έρθει στο σπίτι, «Οι γονείς δεν πρέπει να 'ναι τόσο απορροφημένοι με την φροντίδα και την εκτίμηση του νέου μωρού για να μη χάσουν επαφή με τα νήπια που συνεχώς χρειάζονται στοργή και προσοχή- φίλοι και συγγενείς που έρχονται να θαυμάσουν το νέο μωρό μπορούν να κάνουν επίσης το ίδιο».

Ωστόσο η Baum(όπ.π.) αναφέρει ότι, μελέτες έχουν δείξει ότι πολλοί γονείς περιορίζουν τη σωματική επαφή με το μεγαλύτερο παιδί με τον ερχομό του νέου μωρού. Αυτό προκαλεί μεγάλη στέρηση στο παιδί, η οποία είναι σημαντική για την μετέπειτα πνευματική του εξέλιξη.

Καθώς η εξέλιξη των παιδιών είναι πολύ σημαντική, η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003) παραθέτει την άποψη της

Ραφαέλα Σκαλίτζι, η οποία προτείνει στους γονείς να χαρίσουν στα παιδιά ιδιαίτερες στιγμές. Ο ερχομός του νέου μωρού, δεσμεύει τη μητέρα που πρέπει να ασχολείται πολλές ώρες μαζί του και έτσι ο πατέρας καλείται να καλύψει το κενό τονίζοντας τη σχέση του με το παιδί. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μητέρα πρέπει να ασχολείται με τα παιδιά ξεχωριστά και να μη παραμελεί το μεγαλύτερο παιδί, ειδικά τον πρώτο καιρό.

III.5.1.3. Η αντιμετώπιση των αντιδράσεων του πρωτότοκου

Το νήπιο συνήθως, εκφράζει τη ζήλια του με το να προσπαθεί να βλάψει ή να ξεφορτωθεί το νέο μέλος της οικογένειας. Όπως υποστηρίζουν οι Stone και Church(Childhood and adolescence, 1975), το νήπιο πρέπει σε κάθε περίπτωση, να συγκρατείται από το να τραυματίζει το μωρό. Σε καμία περίπτωση, αναφέρουν οι ίδιοι, δε πρέπει να υπάρξουν υπόνοιες ότι το νήπιο είναι κακό ή διεφθαρμένο. Όσο άκαμπτη και θυμωμένη είναι μια απαγόρευση, μπορεί να επιβληθεί με την κατανόηση των δικαιολογημένων συναισθημάτων που βιώνει το παιδί, «όπως ακριβώς κάποιος μπορεί να αγαπήσει ένα νήπιο ή κάποιο άλλο πρόσωπο και παρ' όλα αυτά να μην αποδέχεται ό,τι κάνει, έτσι μπορεί κάποιος να μην εγκρίνει κάτι που το νήπιο κάνει χωρίς να παύει να το αγαπά»(όπ.π. σελ.250).

Οι ίδιοι συγγραφείς(όπ.π. σελ. 251), επισημαίνουν: «στο θέμα της ζήλιας μια υπερβολική ηθική προσέγγιση μπορεί να ενισχύσει την καταδίκη του νηπίου που έχει εκθρονιστεί. Μοιραία θα υπάρξουν στιγμές που το νέο μωρό μπορεί να δεχθεί μια δυσανάλογη μοιρασιά

προσοχής, όπως όταν είναι άρρωστο και όταν το νήπιο αναπόφευκτα θα νιώσει ότι έχει περάσει σε δεύτερη μοίρα σχετικά με τη στοργή των γονιών του». Στο σημείο αυτό το παιδί παραμένει σε δεύτερη μοίρα, και οδηγείται στο συμπέρασμα ότι: «η αγάπη είναι κάτι που πρέπει να κερδηθεί ή να κλαπεί ή να παλέψει γι' αυτό- ή να παλινδρομήσει γι' αυτό – παρά σαν αποτέλεσμα ελεύθερης συναλλαγής»(όπ.π. σελ.251).

Η Laniado(*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003) αναφέρει πως οι γονείς, όταν παρατηρούν το παιδί να παλινδρομεί, χρειάζεται να αφήνουν ελεύθερο το μεγάλο παιδί να συμπεριφέρεται όπως το αδελφάκι του: να πίνει από το μπιμπερό , να δίνει αγκαλιές. «Αν το νήπιο παρουσιάζει σημάδια παλινδρόμησης, ίσως είναι απαραίτητο να του δώσετε μια ιδιαίτερα γενναιόδωρη δόση αγάπης, μαζί με οτιδήποτε νύξεις είναι πιθανές, ότι μπορεί με ασφάλεια να δράσει στην ηλικία του»(όπ.π. σελ.249). Με αυτόν τον τρόπο του δείχνουν ότι η αυτονομία είναι προνόμιο και επιτρέπει την ελεύθερη λήψη αποφάσεων. Έτσι το παιδί θα αρχίσει και πάλι να συμπεριφέρεται φυσιολογικά. Οι γονείς μπορούν να περιορίσουν το θυμό που νιώθουν τα παιδιά που ζηλεύουν με το να γίνουν οπαδοί τους, να τους δείξουν ότι είναι με το μέρος τους, εμποδίζοντας τους να κάνουν κακό στον εαυτό τους και τους άλλους.

III.5.2.Οι χαρακτηρισμοί και οι συγκρίσεις που κάνουν οι γονείς

Οι γονείς συχνά αποδίδουν χαρακτηρισμούς στα παιδιά τους, χωρίς να σκεφτούν ότι έτσι επηρεάζονται. Από τους συνήθεις χαρακτηρισμούς είναι και τα «μικρός» και «μεγάλος». Η Laniado(όπ.π. σελ.128) γράφει: «είναι δυο ρόλοι που τα παιδιά υποχρεώνονται να

ενσαρκώνουν για ευνόητους λόγους: το ένα παιδί γεννιέται πριν από το άλλο, ούτε καν τα δίδυμα δε γεννιούνται την ίδια στιγμή! Αυτό το αδιαμφισβήτητο γεγονός διαμορφώνει σχεδόν αναπόφευκτα δυο ρόλους».

Οι δύο αυτοί ρόλοι κρύβουν υπευθυνότητα και υπομονή για τον «μεγάλο» και προνόμια για τον «μικρό». Αδιαμφισβήτητα προκαλείται η σύγκριση εκ μέρους των γονέων, αλλά και μεταξύ των παιδιών που εξετάζουν τους ρόλους για να δουν ποιος έχει την πλεονεκτική θέση. Είναι προτιμότερο να μη χρησιμοποιούνται οι όροι αυτοί και οι γονείς να αποκαλούν τα παιδιά με τα ονόματα τους. Όσον αφορά τις συγκρίσεις ανάμεσα στα αδέλφια, αυτές καταφέρνουν μόνο να θεωρεί το ένα παιδί πως το άλλο μονοπωλεί την αγάπη των γονιών τους.

III.5.3. Η ανάπτυξη των χαρακτηριστικών του κάθε παιδιού

Ο Ματσανιώτης (*Εμείς και το παιδί μας*, 1995) υποστηρίζει ότι πολλοί γονείς ισχυρίζονται ότι αγαπούν όλα τους τα παιδιά, το ίδιο. Όπως γράφει, «αυτό είναι αδύνατο, γιατί κάθε παιδί αγαπιέται με το δικό του τρόπο, που είναι ανεπανάληπτος (...)» (όπ.π. σελ.48).

Είναι φυσιολογικό κατά την Laniado (*Παιδιά που ζηλεύουν*, 2003), οι γονείς να νιώθουν πιο κοντά σε ένα από τα παιδιά τους είτε λόγω χαρακτήρα είτε από κοινά ενδιαφέροντα. Ωστόσο όταν δεν είναι κοντά σε κάποιο παιδί είναι καλό να αναγνωρίσουν οι ίδιοι τη διάκριση που κάνουν και να εξηγούν στο κάθε παιδί πως το προτιμούν για τα ξεχωριστά του χαρακτηριστικά. Η ενίσχυση των χαρακτηριστικών κάθε παιδιού είναι καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη του αλλά και για την αυτοεκτίμησή του.

Ο αμερικανός παιδίατρος Barry T. Braselton παρατηρεί: «Υοχρέωση του γονιού δεν είναι να αφιερώνει τον ίδιο χρόνο και την ίδια φροντίδα στα παιδιά του, αλλά να καταφέρνει να διαφοροποιεί το χρόνο και τη φροντίδα του ανάλογα με τις ανάγκες του κάθε παιδιού και να αποδεχτεί το γεγονός ότι το παιδί εκείνο που δε συμμετέχει σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή μπορεί και να νιώσει απομονωμένο»(όπ.π. σελ.125).

Το κοινωνικό πλαίσιο, αναφέρει η Baum(*Μαμά αυτός όλο με κάνει και θυμώνω*, 2003), στο οποίο ζουν και αναπτύσσονται τα αδέρφια παίζει σημαντικό ρόλο για την ξεχωριστή ανάπτυξη κάθε αδελφού. Όταν οι γονείς αναγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες στα παιδιά τους, τότε το κάθε παιδί της οικογένειας, μπορεί να αναπτύξει τη δική του προσωπικότητα.

III.5.4. Η έκφραση των συναισθημάτων

Οι γονείς(όπ.π.) είναι καλό να συμπεριφέρονται ανάλογα με τα συναισθήματα τους γιατί τα παιδιά καταλαβαίνουν την ατμόσφαιρα που υπάρχει στο σπίτι. Η εγκυμοσύνη ή κάποια τυχόν επιπλοκή κουράζει και ταραάζει τους γονείς. Όταν αυτοί εκφράζουν τα συναισθήματα τους, το παιδί κατανοεί ότι ο ερχομός ενός νέου μωρού ναι μεν δίνει μεγάλη χαρά αλλά μπορεί να έχει και δυσκολίες. Έτσι θα νιώσει και εκείνο με τη σειρά του ότι μπορεί να εκφράσει με ειλικρίνεια τις αντιδράσεις του, χωρίς να νιώθει ενοχές γι αυτά που νιώθει.

Η ζήλια είναι απόδειξη ότι το παιδί δε θέλει να χάσει την αγάπη των γονιών του. Η ανάγκη τους για στοργή δεν ικανοποιείται με το μοίρασμα της αγάπης ισότιμα στα δύο παιδιά. Όσο οι γονείς εκφράζουν

τη στοργή, την αγάπη τους ή άλλα συναισθήματα τα παιδιά δε θα νιώθουν την ανάγκη να ζηλέψουν, αφού δεν θα χουν να διεκδικήσουν συναισθήματα από τους γονείς.

III.5.5. Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών

Αναμφισβήτητα, η διαπαιδαγώγηση των παιδιών είναι καθοριστικής σημασίας για την μετέπειτα πορεία τους, κάτι που απασχολεί ιδιαίτερα τους γονείς.

Ο Dreikurs(*Οι βασικές αρχές της Αντλεριανής θεωρίας, 1975, σελ.59*) αναφέρει τη θεωρία του Άντλερ: «Το αποτέλεσμα του ανταγωνισμού ανάμεσα στο πρώτο και στο δεύτερο παιδί εξαρτάται κυρίως από την υποστήριξη που το κάθε παιδί έχει από τους άλλους. Το παιδί που έχει τους γονείς στο πλευρό του βρίσκεται φυσικά σε πλεονεκτική θέση».

Όσον αφορά στον Dreikurs(*όπ.π.*), πιστεύει πως οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γονείς στην ανατροφή των παιδιών είναι λάθη που αφορούν τις ανθρώπινες σχέσεις. Συχνά, συμβαίνει σε γονείς που «αγνοούν ότι υπάρχουν κι άλλες μέθοδοι για την ανατροφή των παιδιών που δε χρειάζεται να τα παραχαϊδεύουν ή να τα καταπιέζουν»(*όπ.π., σελ.103*).

Προσθέτει ότι: «Ο ουσιαστικός σκοπός της διαπαιδαγώγησης είναι να προετοιμάσει το παιδί να πάρει μέρος στη ζωή μαζί με τους άλλους ανθρώπους και να το βοηθήσει να κερδίσει και να κρατήσει μια θέση μέσα στην κοινωνία- με άλλα λόγια, ο σκοπός της ανατροφής είναι να καλλιεργηθεί το κοινωνικό ενδιαφέρον πάνω στο οποίο βασίζεται η επιτυχία και η ευτυχία της ζωής»(*όπ.π. σελ.108*).

Συμπερασματικά, οι γονείς φέρουν την κύρια ευθύνη για το πώς θα δεχτεί το παιδί τον ερχομό ενός καινούριου μέλους της οικογένειας, όπως επίσης και πως θα το αντιμετωπίσει. Η αντιμετώπιση του παιδιού ως ενήλικα, καθώς και η αναγνώριση και αποδοχή από τους γονείς, του συναισθήματος της ζήλιας που βιώνει, αποτελεί κατά κύριο λόγο τη λύση στη δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι γονείς κατά το χειρισμό του αδελφικού ανταγωνισμού.

III.6.Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού

III.6.1. Η Κοινωνική Εργασία

Πριν αναλυθεί ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού, θεωρείται σκόπιμο να καθορισθεί ο όρος «κοινωνική εργασία». Από τους διάφορους ορισμούς που έχουν διατυπωθεί, για τις ανάγκες αυτής της μελέτης επιλέχτηκε ο ορισμός της Richmond που αναφέρει η Καλλινικάκη(*Κοινωνική Εργασία- εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας*, 1998, σελ.45), σύμφωνα με τον οποίο «η Κοινωνική Εργασία αφορά στις διεργασίες οι οποίες οδηγούν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας μέσω προσαρμογών που είναι απόρροια συνειδητών πράξεων από ένα άτομο σε ένα άλλο άτομο, μεταξύ ατόμων και κοινωνικού περιβάλλοντος». Πρόκειται, λοιπόν, για μια ανθρωποκεντρική επιστήμη, που προσεγγίζει το άτομο μέσα στο φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον.

III.6.2. Ο Κοινωνικός Λειτουργός

III.6.2.1. Ο Κοινωνικός Λειτουργός ως άτομο

Ο επαγγελματίας της Κοινωνικής Εργασίας ως άτομο, χρειάζεται να διαθέτει διάφορα χαρακτηριστικά, προκειμένου να διεξάγει την επιστήμη του χωρίς δυσκολίες και προς όφελος του εξυπηρετούμενου.

Αρχικά, πρέπει να διαθέτει ευαισθησία, καθώς και εμπαθητική ικανότητα, η ικανότητα, δηλαδή, να μπορεί να τοποθετεί τον εαυτό του στην θέση ενός άλλου ανθρώπου, διατηρώντας ταυτόχρονα τα

προσωπικά του αισθήματα, που μπορεί να είναι διαφορετικά. Πρέπει, ακόμα, να διαθέτει κριτική ικανότητα και αντικειμενικότητα.

Προκειμένου να είναι δυνατή η αποδοχή και η κατανόηση του προβλήματος ενός άλλου ατόμου, είναι απαραίτητη η αυτογνωσία. Η κατανόηση της δυναμικής του εαυτού, θα βοηθήσει τον Κοινωνικό Λειτουργό να εγκαταλείψει τις άμυνες και οποιοδήποτε άλλο στοιχείο επηρεάζει την κρίση του και την στάση του με τρόπο που αυτές να γίνονται υποκειμενικές. Εφόσον γνωρίζει και κατανοεί τον εαυτό του, τα κίνητρα και τις παρορμήσεις του, μειώνεται το ενδεχόμενο να προβάλλει στην περίπτωση του πελάτη τις προσωπικές του ανάγκες, που συνήθως απορρέουν από τις οικογενειακές εμπειρίες. Αυτού του είδους ο αυτοέλεγχος, οδηγεί στην επίτευξη της ωριμότητας, στοιχείο επίσης απαραίτητο για τον Κοινωνικό Λειτουργό.

Επομένως, ο Κοινωνικός Λειτουργός οφείλει να διαθέτει τον εαυτό του για το συμφέρον του πελάτη, συνδυάζοντας αρμονικά την προσωπικότητά του, την επαγγελματική συμπεριφορά και τις αξίες του. Για να επιτευχθούν αυτά, χρειάζεται διαρκώς να διερευνά την προσωπικότητά του και να την εμπλουτίζει.

III.6.2.2. Ο Κοινωνικός Λειτουργός στον χειρισμό της παιδικής ζήλιας

Ο Κοινωνικός Λειτουργός, προκειμένου να εντοπίσει και να χειριστεί την παιδική ζήλια, πρέπει να κατέχει συγκεκριμένες γνώσεις και ικανότητες, όπως συμβαίνει και με όλες τις περιπτώσεις που καλείται να αντιμετωπίσει. Το συνηθέστερο περιβάλλον στο οποίο μπορεί να συναντήσει τέτοιου είδους περιπτώσεις, είναι το σχολείο.

Αρχικά, θα πρέπει να γνωρίζει το θεωρητικό υπόβαθρο του ίδιου του συναισθήματος της ζήλιας, ώστε να είναι σε θέση να κατανοήσει τη φύση του και τα πλαίσια στα οποία αυτό μπορεί να θεωρηθεί φυσιολογικό ή παθολογικό.

Συγχρόνως, χρειάζεται να γνωρίζει τα χαρακτηριστικά που αναπτύσσει το παιδί σε κάθε στάδιο της ανάπτυξής του και για κάθε φύλο ξεχωριστά ώστε, προληπτικά, να μπορεί να κατανοήσει τη συμπεριφορά του παιδιού, όπως και να εντοπίσει τυχόν αποκλίσεις από τη φυσιολογική συμπεριφορά.

Στη συνέχεια, είναι σημαντικό να γνωρίζει τη θέση που κατέχει το παιδί στην ακολουθία γεννήσεων της οικογένειάς του, καθώς επίσης και τα χαρακτηριστικά που αποδίδει η θέση αυτή. Πρέπει να είναι ενήμερος των σημαντικών καταστάσεων που βιώνει η οικογένεια, όπως επίσης και των δυναμικών που κυριαρχούν μέσα της.

Ακόμα, ο Κοινωνικός Λειτουργός πρέπει να διαθέτει την ικανότητα της επαφής και της επικοινωνίας με τα παιδιά. Είναι πολύ χρήσιμο να παρακολουθεί τις σχολικές τους επιδόσεις, όπως και να τα παρατηρεί στις ομαδικές τους εκδηλώσεις, όπως είναι το παιχνίδι, αλλά και στις μοναχικές, όπως είναι η ζωγραφική. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είναι σε ετοιμότητα να εντοπίσει τυχόν ανταγωνιστικές συμπεριφορές και γενικότερα εκδηλώσεις λανθάνουσας ζήλιας.

Εκτός αυτού, ο επαγγελματίας της Κοινωνικής Εργασίας, χρειάζεται να διαθέτει την ικανότητα της επαφής και της επικοινωνίας και με τους ενήλικους. Συγκεκριμένα, πρέπει να έχει την ικανότητα να τους προσεγγίζει, ακόμα και αν πρόκειται για άτομα που διακρίνονται από συναισθηματική δυσκαμψία και να μπορεί να χειριστεί τα συναισθήματά τους, τα οποία πολλές φορές μπορεί να είναι περίπλοκα, όπως οι ενοχές.

Μια πολύ σημαντική παράμετρος που μπορεί να επηρεάσει καθοριστικά τον τρόπο που θα χειριστεί ο Κοινωνικός Λειτουργός μια περίπτωση παιδικής ζήλιας, είναι τα προσωπικά του σχετικά βιώματα, που σαφέστατα έχουν επηρεάσει τις στάσεις του. Με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να προβάλλει τις αρνητικές ή θετικές εμπειρίες των δικών του αδελφικών σχέσεων στην περίπτωση που καλείται να χειριστεί.

Δυστυχώς όμως, ο Κοινωνικός Λειτουργός, όπως και όλοι οι άνθρωποι, δεν είναι εύκολο να απαλλαγεί από τα προσωπικά του βιώματα . Στην περίπτωση που διατηρούσε ιδανικές σχέσεις με τα αδέρφια του, ενδεχομένως να θεωρεί απαράδεκτες και ακατάληπτες τις αδελφικές συγκρούσεις. Υπάρχει, επίσης, η πιθανότητα να ταυτιστεί με το παιδί που κατέχει την ίδια θέση στον οικογενειακό αστερισμό που κατείχε και ο ίδιος, ή αντίθετα, να είναι αρνητικά προκατειλημμένος απέναντι στο παιδί που κατέχει την ίδια θέση στην σειρά γέννησης, με τον αδελφό του που του προκάλεσε τα μεγαλύτερα προβλήματα.

Συνεπώς, ο Κοινωνικός Λειτουργός πρέπει να ελέγχει τα προσωπικά του βιώματα και να μην τα προβάλλει στις περιπτώσεις που καλείται να χειριστεί. Οφείλει να διακρίνεται από ευελιξία, ούτως ώστε να αποδέχεται ως δεδομένο ότι η φύση της κάθε αδελφικής σχέσης είναι μοναδική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η επιλογή της αδελφικής ζήλιας ως θέματος για τη διπλωματική μας εργασία, προέκυψε από τη μελέτη του βιβλίου των Willard και Marguerite Beecher «Το σημάδι του Κάιν: Μια ανατομία της ζήλιας». Εξ αρχής η πρόθεσή μας ήταν να μελετήσουμε ένα θέμα, όχι τετριμμένο, που να αφορά στις ανθρώπινες σχέσεις και την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Για να διαπιστωθεί κατά πόσον το θέμα ήταν κατάλληλο να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, συμβουλευτήκαμε την εισηγήτρια και αναζητήσαμε σχετικό βιβλιογραφικό υλικό.

Τα βιβλία στα οποία στηρίξαμε την βιβλιογραφική μας μελέτη, εντοπίστηκαν κατά κύριο λόγο στην βιβλιοθήκη του Α.Τ.Ε.Ι. Πάτρας, αλλά και στη Δημοτική βιβλιοθήκη Πάτρας. Σχετική βιβλιογραφία αναζητήθηκε και στο διαδίκτυο, όπως επίσης και στις βιβλιοθήκες του Ιατροπαιδαγωγικού Κέντρου του Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής Θεσσαλονίκης και του Κέντρου Ψυχικής Υγείας Πάτρας. Ακόμα, χρειάστηκε να αγοραστούν ορισμένα βιβλία τελευταίας κυκλοφορίας, που είχαν να κάνουν εξ ολοκλήρου με το θέμα μας. Τέλος, ανατρέξαμε και στη διδακτική ύλη του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας, όπου γνωρίζαμε ότι υπάρχει υλικό που μας ενδιαφέρει.

Όσον αφορά στον τρόπο συγγραφής, αρχικά, διατυπώθηκαν ορισμένοι στόχοι, καθώς και ένα πρώτο πλάνο των περιεχομένων, εν γνώσει μας ότι αυτά θα μεταβάλλονταν διαρκώς κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας, όπως και έγινε. Ο τίτλος της εργασίας, επίσης διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια της συγγραφής, μάλιστα λίγο πριν την ολοκλήρωση, και στηρίζεται στα βιβλιογραφικά δεδομένα που προέκυψαν.

Τα πρώτα μέρη της εργασίας ολοκληρώθηκαν από κοινού, ενώ, στη συνέχεια, αρχίσαμε να αναλαμβάνουμε από μια ενότητα η κάθε μια, η οποία μετά την ολοκλήρωσή της επανεξεταζόταν και πάλι από κοινού. Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι η πληκτρολόγηση, η μορφοποίηση και η εκτύπωση της μελέτης πραγματοποιήθηκε από εμάς τις ίδιες.

Αν και το υλικό που βρέθηκε, εν τέλει κρίθηκε επαρκές για την στήριξη της βιβλιογραφικής μελέτης, πρέπει να σημειωθεί, ότι, όπως προέκυψε από τη μελέτη του υλικού, οι διάφοροι θεωρητικοί, εκτός των Alfred Adler και Rudolf Dreikurs, άρχισαν να καταπιάνονται με την αδελφική ζήλια πολύ πρόσφατα. Το γεγονός αυτό εξηγεί το ότι η χρονολογία έκδοσης σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας δεν είναι πρόσφατη. Κατά τον ίδιο τρόπο εξηγείται και το ότι ορισμένα σημεία της μελέτης δεν αναφέρθηκαν εκτενέστερα, όπως οι επιδράσεις της αδελφικής ζήλιας στην ενήλικη ζωή του ατόμου.

Η αρχική μας σκέψη για τη μελέτη, περιλάμβανε και τη διεξαγωγή σχετικής έρευνας. Ωστόσο, κυρίως λόγω πίεσης χρόνου, η διεξαγωγή της έρευνας υπήρξε αδύνατη για μας. Επομένως, βασιζόμενες στο γεγονός ότι δεν έχει προηγηθεί στο Α.Τ.Ε.Ι. της Πάτρας διπλωματική εργασία με συναφές θέμα, θα επιθυμούσαμε να προτείνουμε την δική μας εργασία ως βάση για επόμενους σπουδαστές που θα θελήσουν να μελετήσουν το θέμα που εμείς ξεκινήσαμε, σε περισσότερο βάθος, με την ταυτόχρονη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την βιβλιογραφική ανασκόπηση που προηγήθηκε, προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Η τριάδα «μητέρα-πατέρας-παιδί» αποτελεί τον πυρήνα της κάθε οικογένειας, σε όποια μορφή κι αν αυτή απαντάται.
2. Η κοινωνικοποίηση, οι διαπροσωπικές σχέσεις και η συναισθηματική ασφάλεια του παιδιού, εξαρτώνται αποκλειστικά από την οικογένεια και ειδικότερα από τους γονείς. Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στη σύγχρονη μορφή της οικογένειας, διότι στην σύγχρονη εποχή οι προσδοκίες των ατόμων για σταθερότητα και συναισθηματική κάλυψη είναι πολύ πιο έντονο απ' ό,τι σε παλαιότερες εποχές.
3. Η σύγχρονη οικογένεια χαρακτηρίζεται έντονα από την παιδικεντρικότητα, η οποία καθιστά το παιδί και ό,τι αφορά σε αυτό ιδιαίτερα σημαντικό.
4. Η αδελφική σχέση αποτελεί έναν πολύ δυνατό δεσμό, του οποίου οι επιδράσεις ακολουθούν το άτομο σε όλη του τη ζωή. Δημιουργείται κατόπιν μακροχρόνιου πειραματισμού και μέσα από επαναλαμβανόμενες εμπειρίες και αποτελεί το πέρασμα του παιδιού από την ατομική σχέση στις κοινωνικές.
5. Η αδελφική σχέση αποτελεί προσωπική εμπειρία για κάθε παιδί, η οποία αποτελεί τη βάση της αυτοπεποίθησής του.
6. Η ζήλια είναι ένα περίπλοκο συναίσθημα, που μπορεί να

εκδηλωθεί με διάφορες μορφές, όπως ο αδελφικός ανταγωνισμός. Η ζήλια που νιώθει το παιδί, προέρχεται από την αγάπη που τρέφει για τη μητέρα του και πιο συγκεκριμένα, από το φόβο ότι θα χάσει την στοργή της. Επομένως, η ζήλια αποτελεί μια συναισθηματική κατάσταση η οποία εμπεριέχει τόσο το μίσος(προς τον αντίπαλο) όσο και την αγάπη(προς το αντικείμενο της ζήλιας).

7. Η σημασία της αδελφικής ζήλιας συνίσταται στο γεγονός ότι σηματοδοτεί την φυσιολογική συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, εφόσον απορρέει από την ικανότητα του παιδιού να αγαπά.
8. Η ζήλια ανάμεσα στα αδέλφια αποτελεί ένα συναίσθημα κατά βάση φυσιολογικό , το οποίο, αν και οδυνηρό, επιφέρει μάλιστα και ευεργετικά αποτελέσματα στην προσωπικότητα του παιδιού. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις που ο αδελφικός ανταγωνισμός αποκτά μεγάλες διαστάσεις και εκδηλώνεται με ακραίους τρόπους. Τότε εξελίσσεται σε παθολογικό συναίσθημα, του οποίου τα αποτελέσματα θα στιγματίσουν την προσωπικότητα του παιδιού.
9. Από τις περιπλοκότερες αντιδράσεις που μπορεί να έχει το παιδί στη ζήλια που αισθάνεται, είναι η περίπτωση της λανθάνουσας ζήλιας, δηλαδή όταν η ζήλια δεν είναι έκδηλη. Τότε, το πρόβλημα δεν είναι ανιχνεύσιμο και το γεγονός αυτό δυσχεραίνει την κατάσταση.
10. Η ωριμότητα με την οποία θα αντιμετωπίσει το πρωτότοκο παιδί την έλευση του αδελφού του, εξαρτάται

απόλυτα από το κατά πόσο έχει βιώσει ικανοποιητικά τον δεσμό του με τη μητέρα και κατά πόσον έχει περάσει με επιτυχία από το κάθε στάδιο της συναισθηματικής ανάπτυξής του.

11. Η ηλικία κατά την οποία ο αδελφικός ανταγωνισμός βρίσκεται στο απόγειό του, εξαρτάται από την αντίληψη που έχει το παιδί για τον εαυτό του και τους άλλους σε κάθε ηλικιακή φάση από την οποία διέρχεται. Πρόκειται για την ηλικία από τρεισήμισι έως πέντε ετών. Μετά από την ηλικία αυτή, υπό φυσιολογικές συνθήκες, ο ανταγωνισμός εξασθενεί, όπως υποστηρίζεται και από τη φροϋδική θεωρία του Οιδιπόδειου συμπλέγματος («περίοδος λανθάνουσας σεξουαλικότητας»).
12. Οι ψυχολογικές θεωρίες που έχουν διατυπωθεί σε σχέση με τον αδελφικό ανταγωνισμό, διακρίνονται από κοινά σημεία. Μέσα από τη μελέτη των θεωριών αυτών, διαφαίνεται η πολυπλοκότητα και το βάθος του συναισθήματος της ζήλιας.
13. Οι ψυχολογικές θεωρίες της αδελφικής ζήλιας επιβεβαιώνουν τον αγώνα του πρωτότοκου για επικράτηση έναντι του δευτερότοκου, το οποίο με τη σειρά του πασχίζει να ξεπεράσει το πρωτότοκο.
14. Η σειρά γέννησης των αδελφών, ή αλλιώς ο Οικογενειακός Αστερισμός, όπως διατυπώθηκε από τον Adler και εν συνεχεία από τον Dreikurs, αποτελεί

καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Προσδίδει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στο κάθε ένα από τα αδέλφια, που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την εκδήλωση του αδελφικού ανταγωνισμού.

15.Επίσης, η θέση του κάθε παιδιού μέσα στο Οικογενειακό Αστερισμό, συνεπάγεται συγκεκριμένες σχέσεις με τα υπόλοιπα αδέλφια. Το οικογενειακό περιβάλλον θα καθορίσει το αν στα πλαίσια των σχέσεων αυτών θα αναπτυχθεί ζηλότυπος ανταγωνισμός.

16.Επομένως, οι γονείς, αποτελούν εξ ίσου καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Η δική τους προσωπικότητα, η σειρά γέννησης που κατείχαν στην οικογένεια καταγωγής τους, τα προσωπικά τους βιώματα, όλα αυτά, έχουν αντίκτυπο στον τρόπο που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους. Επηρεασμένοι από το δικό τους παρελθόν, συχνά επιδίδονται σε διάφορες άστοχες ενέργειες, όπως η έκφραση προτίμησης ανάμεσα στα παιδιά, η πραγματοποίηση συγκρίσεων μεταξύ τους κ.α. Αυτά όλα, επηρεάζουν την αδελφική σχέση και πολύ συχνά, αποτελούν παράγοντα που προκαλεί τον αδελφικό ανταγωνισμό.

17.Συνεπώς, όσο μεγαλύτερα είναι τα ποσοστά ωριμότητας στα οποία κινούνται οι γονείς, τόσο πιο αντικειμενικοί και ανεπηρέαστοι θα είναι στην συμπεριφορά τους απέναντι στα παιδιά.

18.Η αδελφική ζήλια μπορεί να εκδηλωθεί με πάρα πολλές μορφές, συχνά παραπλανητικές, ιδιαίτερα στις μικρές

ηλικίες. Οι εκδηλώσεις αυτές, μπορεί να εμφανίζονται ως προβλήματα στη συμπεριφορά, όπως επιθετικότητα ή υπερβολικό ενδιαφέρον, αλλά και ως οργανικά συμπτώματα, όπως είναι οι διαταραχές στη λήψη τροφής κ.α.

19. Ανάλογα με το κατά πόσον η αδελφική ζήλια θα εκδηλωθεί φυσιολογικά ή παθολογικά, τα αποτελέσματα που θα επιφέρει στην προσωπικότητα του παιδιού και κατοπινού ενήλικα, θα είναι είτε θετικά είτε αρνητικά και θα ποικίλουν σε ένταση.
20. Ωστόσο, το παιδί πρέπει να εκφράζει τη ζήλια του, διότι η λανθάνουσα μορφή της συνήθως συνεπάγεται έντονες επιπτώσεις στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.
21. Η αδελφική ζήλια μπορεί να αντιμετωπιστεί με τους κατάλληλους γονεϊκούς χειρισμούς, καθώς και με την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση. Πιο συγκεκριμένα, οι γονείς οφείλουν να κατανοούν τη δοκιμασία την οποία υφίσταται το πρωτότοκο παιδί τους με την έλευση του δεύτερου και να το στηρίζουν επαρκώς, διαβεβαιώνοντάς το για την αγάπη τους.
22. Ο Κοινωνικός Λειτουργός έχει την δυνατότητα να επέμβει σε περιπτώσεις αδελφικής ζήλιας, εφόσον κατέχει τις απαραίτητες γνώσεις για να την εντοπίσει και πάντα σε συνεργασία με το οικογενειακό περιβάλλον και τους παιδαγωγούς.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Βάσει των συμπερασμάτων που προέκυψαν από την βιβλιογραφική ανασκόπηση, ακολουθεί η διατύπωση των παρακάτω προτάσεων:

A. Σε σχέση με την οικογένεια

1.Ο συνδυασμός σύγχρονης και παιδαγωγικής οικογένειας που θα καλύπτει τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών, προσφέροντας τους μια ασφαλή βάση, απομακρύνοντας το αίσθημα της αμφιβολίας και την ανάγκη για αναγνώριση.

2.Επικοινωνία μέσα στην οικογένεια που θα προάγει την επίλυση των συγκρούσεων. Ενεργητική ακρόαση που θα εδραιώνει συναισθηματικά και όχι μόνο τη ξεχωριστή θέση που έχει το κάθε παιδί.

3.Ενίσχυση της αυτοεικόνας κάθε παιδιού και αποφυγή των συγκρίσεων από την πλευρά των γονέων. Οριοθέτηση στην υπερβολική προτίμηση που μπορεί να δείχνουν σε κάποιο από τα παιδιά και προαγωγή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.

4.Δημοκρατικό περιβάλλον που θα στηρίζει την ελευθερία επιλογών και την ανάπτυξη ενδιαφερόντων κάθε παιδιού, προωθώντας τη δημιουργία ξεχωριστών προσωπικοτήτων.

B. Σε σχέση με το επάγγελμα του Κοινωνικού Λειτουργού

1.Παρουσία Κοινωνικών Λειτουργών στα σχολεία με σκοπό την αναγνώριση συμπεριφορών που οφείλονται στο οικογενειακό περιβάλλον, καθώς επίσης και συνεργασία με τους δασκάλους για την, όσο το δυνατόν, ενισχυτική αντιμετώπιση των παιδιών.

2.Γνώση και ενημέρωση για τα αναπτυξιακά στάδια του παιδιού και τις ιδιαίτερες ψυχολογικές διεργασίες που βιώνει.

3.Εκπαίδευση των επαγγελματιών της Κοινωνικής Εργασίας πάνω στο φαινόμενο της αδελφικής ζήλιας, ώστε να είναι σε θέση να εντοπίσουν σχετικές συμπεριφορές(π.χ. ερμηνεία των παιδικών σχεδίων) και να τις χειριστούν σε συνεργασία με την οικογένεια και τους παιδαγωγούς.

4.Δημιουργία ομάδων γονέων με συντονιστές Κοινωνικούς Λειτουργούς, για απαντήσεις σε θέματα χειρισμού των καταστάσεων στο σπίτι, στην προκειμένη περίπτωση τις συγκρούσεις που προκύπτουν από τον αδελφικό ανταγωνισμό, όπως επίσης και τρόπους που θα διευκολύνουν τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Γ. Σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς(νηπιαγωγοί-δάσκαλοι)

1.Γνώση των αναπτυξιακών σταδίων του παιδιού για την κατανόηση και την ερμηνεία των συμπεριφορών των παιδιών.

Ενημέρωση πάνω στο θέμα της αδελφικής ζήλιας για τον έγκαιρο εντοπισμό των σχετικών συμπτωμάτων, μέσω της παρατήρησης των σχολικών επιδόσεων, καθώς και της γενικότερης εικόνας των μαθητών.

2.Συνεργασία με τους Κοινωνικούς Λειτουργούς ώστε να είναι ενήμεροι της οικογενειακής κατάστασης των παιδιών καθώς και της θέσης στην ακολουθία γεννήσεων, και κατ' επέκταση των χαρακτηριστικών που αυτή επιφέρει σε κάθε παιδί.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ο Κάιν και ο Άβελ

4 Ο Ἄδὰμ συνευρέθηκε με την Ἐύα τη γυναίκα του, κι εκείνη ἔμεινε ἔγκυος και γέννησε τον Κάιν^θ και εἶπε: «Ἀπέκτησα ἄνθρωπο με τη βοήθεια του Κυρίου». ² Ἐπειτα γέννησε τον ἀδερφό του τον Ἄβελ.⁴ Ο Ἄβελ ἔγινε βοσκός προβάτων και ο Κάιν γεωργός.

³ Ὑστερα ἀπὸ καιρό, ο Κάιν πρόσφερε στον Κύριο θυσία ἀπὸ τους καρπούς της γης. ⁴ Ο Ἄβελ πρόσφερε κι αὐτός ἀπὸ τα πρωτότοκα πρόβατα του κοπαδιού του και μάλιστα τα παχύτερα μέρη τους. Ο Κύριος εἶδε με ευμένεια τον Ἄβελ και τη θυσία του. ⁵ Στον Κάιν ὅμως και στη δική του θυσία δεν ἔδειξε ευμένεια. Τότε ἐξοργίστηκε ο Κάιν και σκυθρώπιασε. ⁶ Κι ο Κύριος του εἶπε: «Γιατί οργίστηκες και σκυθρώπιασες; ⁷ Ἀν πράξεις το σωστό, θα ξαναβρεῖς το κέφι σου. Ἀν ὄχι, ἡ ἀμαρτία δεν παύει να παραμονεύει σαν θηρίο στην πόρτα. Ἐσένα ἐπιθυμεί ἐσύ ὅμως πρέπει να

κυριαρχήσεις πάνω της».^α

⁸ Τότε ο Κάιν εἶπε στον Ἄβελ, τον ἀδερφό του: «Πάμε στα χωράφια». Κι ἐκεῖ στα χωράφια, ὄρμησε ο Κάιν ἐναντίον του Ἄβελ και τον σκότωσε.

⁹ Ο Κύριος ρώτησε τον Κάιν: «Πού εἶναι ο ἀδερφός σου ο Ἄβελ;» Ἐκεῖνος ἀπάντησε: «Δεν ξέρω. Μήπως φύλακας του ἀδερφού μου εἶμαι ἐγώ;» ¹⁰ Εἶπε τότε ο Κύριος: «Τι πήγες κι ἔκανες; Ἄκου! Το αἷμα του ἀδερφού σου μου φωνάζει γοερά ἀπὸ τη γη! ¹¹ Ἀπὸ ἔδω και πέρα θα σε καταριέται ἡ ἴδια ἡ γη, που ἀνοιξε για να δεχτεῖ το αἷμα του ἀδερφού σου, που ἐσύ τον σκότωσες. ¹² Ὅταν θα τη καλλιεργεῖς, δεν θα σου δίνει πια τους καρπούς της.^β Ο Φυγὰς Θα εἶσαι και περιπλανώμενος για πάντα πάνω στη γη».

¹³ Τότε ο Κάιν εἶπε στον Κύριο: «Βαριά εἶναι ἡ τιμωρία μου! Δεν μπορῶ να την αντέξω!

¹⁴ Σήμερα με διώχνεις ἀπὸ τη χώρα, και πρέπει να χαθῶ ἀπὸ μπροστά σου και να γίνω φυγὰς,

περιπλανώμενος στη γη. Όποιος με βρει θα με σκοτώσει». ¹⁵ Κι ο Κύριος του αποκρίθηκε: «Δε θα συμβεί αυτό, γιατί οποιοσδήποτε σκοτώσει τον Κάιν, θα αντιμετωπίσει επταπλάσια εκδίκηση». Κι έβαλε σημάδι στον Κάιν, ώστε όποιος θα τον συναντούσε να μην τον σκοτώσει. ¹⁶ Έτσι ο Κάιν έφυγε από τον τόπο όπου του είχε μιλήσει ο Κύριος¹⁷ και πήγε να ζήσει στη χώρα Νωδ, ανατολικά της Εδέμ.

Ο Ησαύ πουλάει τα δικαιώματα του πρωτοτόκου

²⁷ Τα παιδιά μεγάλωσαν. Ο Ησαύ έγινε εξαιρετος κυνηγός, άνθρωπος της υπαίθρου, ενώ ο Ιακώβ ήταν ήσυχος άνθρωπος, που του άρεσε να μένει στη σκηνή. Ο Ισαάκ αγαπούσε τον Ησαύ, γιατί του άρεσαν τα φαγητά του κυνηγιού· η Ρεβέκκα όμως αγαπούσε τον Ιακώβ.

²⁹ Κάποτε που ο Ιακώβ ετοίμαζε ένα φαγητό, έτυχε να γυρίσει ο Ησαύ κατάκοπος από τους αγρούς. ³⁰ Ο Ησαύ είπε στον

Ιακώβ: «Έλα, άσε με να φάω απ' αυτό το κοκκινωπό φαγητό, γιατί είμαι εξαντλημένος». Γι' αυτό και τον Ησαύ τον ονόμασαν *Εδώμ.³⁶

³¹ Ο Ιακώβ του απάντησε: «Πούλησέ μου σήμερα τα δικαιώματα σου του *πρωτοτόκου».

³² Κι ο Ησαύ είπε: «Εγώ πεθαίνω τώρα! Τι να τα κάνω τα δικαιώματα του πρωτοτόκου;»

³³ «Ορκίσου τό μου τώρα!» του είπε ο Ιακώβ. Ο Ησαύ τού το ορκίστηκε και πούλησε στον αδερφό του τα δικαιώματα του πρωτοτόκου. ³⁴ Τότε ο Ιακώβ έδωσε στον Ησαύ ψωμί και φακή. Εκείνος έφαγε, ήπια κι ύστερα σηκώθηκε και έφυγε. Έτσι ο Ησαύ παραιτήθηκε από τα δικαιώματα του πρωτοτόκου.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΙΩΣΗΦ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΔΕΡΦΩΝ ΤΟΥ (37,1-45,28)

Ο Ιωσήφ και τα αδέρφια του

37 Ο Ιακώβ κατοικούσε στη ^{*}Χαναάν, εκεί όπου είχε μείνει και ο πατέρας του ως ξένος. ² Αυτές είναι οι διηγήσεις για την οικογένεια του:

Ο γιος του ο Ιωσήφ, όταν ήταν ακόμη παιδί δεκαεφτά ετών, έβοσκε τα πρόβατα μαζί με τους αδερφούς του, τους γιους της Βαλλάς και της Ζελφάς, γυναικών του πατέρα του. Κι ο Ιωσήφ ανέφερε στον πατέρα τους την κακή τους φήμη.

³ Ο ^{*}Ισραήλ περισσότερο απ' όλα τα παιδιά του αγαπούσε τον Ιωσήφ, γιατί τον είχε αποκτήσει στα γηρατιά του. Γι' αυτό και του έκανε έναν πολύχρωμο χιτώνα. ⁴ Όταν είδαν οι αδερφοί του ότι ο πατέρας του τον αγαπούσε περισσότερο από όλους τους, άρχισαν να τον μισούν δεν μπορούσαν πια να του φέρονται φιλικά.

⁵ Κάποτε ο Ιωσήφ είδε ένα όνειρο και το διηγήθηκε στους αδερφούς του, κι εκείνοι τότε τον μίσησαν ακόμη περισσότερο. ⁶ «Ακούστε ένα όνειρο που είδα!»

τους είπε. ⁷ «Δέναμε, λέει, δεμάτια από άχυρα καταμεσίς στους αγρούς. Ξάφνου, το δικό μου δεμάτι σηκώθηκε και στάθηκε όρθιο, και τα δικά σας δεμάτια περικύκλωσαν και προσκύνησαν το δικό μου». ⁸ Τότε τ' αδέρφια του του είπαν: «Σιγά μη βασιλέψεις κιόλας σ' εμάς και μας γίνεις κι άρχοντας!» Και τον μισούσαν ακόμα περισσότερο για τα όνειρα του και για τα λόγια του.

⁹ Είδε ακόμη ένα όνειρο και το διηγήθηκε στους αδερφούς του: «Είδα κι άλλο όνειρο», τους είπε. «Ο ήλιος, λέει, και το φεγγάρι και έντεκα αστέρια με προσκυνούσαν». ¹⁰ Το όνειρο αυτό, εκτός από τους αδερφούς του, τα διηγήθηκε και στον πατέρα του. Εκείνος τον μάλωσε και του είπε: «Τι σημαίνει αυτό το όνειρο που είδες; Μήπως τάχα θα έρθουμε εγώ, η μητέρα σου και τ' αδέρφια σου να πέσουμε στη γη και να σε προσκυνήσουμε;» ¹¹ Τ' αδέρφια του λοιπόν τον φθόνησαν, ενώ ο πατέρας του

συγκρατούσε στη μνήμη του αυτά τα όνειρα.

Ο Ιωσήφ πουλιέται στην Αίγυπτο

¹² Μια μέρα, τα αδέρφια του Ιωσήφ είχαν πάει να βοσκήσουν τα πρόβατα του πατέρα τους στη Συχέμ. ¹³ Τότε είπε ο Ισραήλ στον Ιωσήφ: «Τ' αδέρφια σου βόσκουν τα πρόβατα στη Συχέμ. Έλα να σε στείλω σ' αυτούς». Κι εκείνος του απάντησε: «Είμαι πρόθυμος». ¹⁴ «Πήγαινε λοιπόν», του είπε, «δες αν είναι καλά τ' αδέρφια σου και τα πρόβατα, και φέρε μου τα νέα».

Τον έστειλε, κι ο Ιωσήφ πήγε απ' την κοιλάδα της Χεβρών στη Συχέμ. ¹⁵ Καθώς περιπλανιόταν στα χωράφια, τον συνάντησε κάποιος και τον ρώτησε: «Τι ψάχνεις;» ¹⁶ Ο Ιωσήφ απάντησε: «Ψάχνω για τ' αδέρφια μου. Μπορείς να μου πεις πού βόσκουν τα κοπάδια;» ¹⁷ Ο άνθρωπος του είπε: «Έφυγαν από 'δω, γιατί τους άκουσα να λένε: "πάμε προς τη Δωθάν"». Ο

Ιωσήφ ακολούθησε τα ίχνη τους και τους βρήκε στη Δωθάν.

¹⁸ Μόλις εκείνοι τον είδαν από μακριά και πριν ακόμα τους πλησιάσει, κατέστρωσαν σχέδιο να τον σκοτώσουν. ¹⁹ «Να, έρχεται αυτός που βλέπει τα όνειρα», είπαν μεταξύ τους. ²⁰ «Μπρος, λοιπόν, να τον σκοτώσουμε και να τον ρίξουμε σ' ένα ξεροπήγαδο. Μετά θα πούμε ότι τον κατασπάραξε ένα άγριο θηρίο. Και να δούμε τότε τι θ' απογίνουν τα όνειρα του!».

²¹ Όταν το άκουσε αυτό ο Ρουβήν, προσπάθησε να τον γλιτώσει απ' τα χέρια τους και τους είπε: «Ας μην του στερήσουμε τη ζωή». ²² Και πρόσθεσε: «Μη χύσετε 'αίμα. Ρίξτε τον σ' αυτό το ξεροπήγαδο, εδώ στην έρημο, αλλά χέρι μη βάλετε πάνω του» – είχε ακοπό να τον ελευθερώσει και να τον πάει πίσω στον πατέρα του.

²³ Όταν ο Ιωσήφ έφτασε κοντά στ' αδέρφια του, του έβγαλαν τον πολύχρωμο χιτώνα που φορούσε, ²⁴ και τον πήραν και τον έριξαν

στ' ένα πηγάδι. Αυτό το πηγάδι ήταν άδειο, δεν είχε νερό.²⁵ Ύστερα κάθησαν να φάνε. Καθώς κοίταζαν τριγύρω, είδαν караβάνια Ισμαηλιτών να έρχονται από τη Γαλαάδ. Μετέφεραν με τις καμήλες τους αρώματα, μαστίχα και λάβδανο, και πήγαιναν να τα πουλήσουν στην Αίγυπτο.²⁶ Τότε είπε ο Ίούδας στους αδερφούς του: «Τι θα κερδίσουμε να σκοτώσουμε τον αδερφό μας και να αποκρύψουμε το θάνατο του;»²⁷ Ας τον πουλήσουμε στ' εκείνους τους Ισμαηλίτες κι ας μη βάλουμε χέρι πάνω του, γιατί είναι αδερφός μας και αίμα μας». Και τον άκουσαν οι αδερφοί του.

²⁸ Καθώς, λοιπόν, περνούσαν οι Μαδιανίτες έμποροι, ανέβασαν τον Ιωσήφ απ' το πηγάδι και τον πούλησαν για είκοσι σίκλους ασήμι στους Ισμαηλίτες· εκείνοι τον μετέφεραν στην Αίγυπτο.

²⁹ Όταν γύρισε ο Ρουβήν πίσω στο πηγάδι κι ο Ιωσήφ δεν ήταν πια εκεί, έσκισε τα ρούχα του.³⁰

Πήγε στ' αδέρφια του και τους είπε: «Το παιδί δεν είν' εκεί! Τι θα κάνω τώρα, που είμαι υπεύθυνος γι' αυτό;»³¹ Εκείνοι πήραν το χιτώνα του Ιωσήφ, έσφαξαν ένα κασίκι και τον έβαψαν με το αίμα.³² Μετά έστειλαν τον πολύχρωμο χιτώνα και τον παρουσίασαν στον πατέρα τους, και του μήνυσαν: «Κοίτα τι βρήκαμε! Μπορείς ν' αναγνωρίσεις αν αυτό είναι ο χιτώνας του γιου σου;»

³³ Ο Ιακώβ τον αναγνώρισε και είπε: «Ο χιτώνας του παιδιού μου! Κάποιο άγριο θηρίο τον έφαγε. Πάει, κατασπαράχτηκε ο Ιωσήφ!»

³⁴ Έσκισε τότε τα ρούχα του,³⁵ φόρεσε στη μέση του ένα πένθιμο τρίχινο ένδυμα και θρηνολογούσε το παιδί του για πολύν καιρό.

³⁵ Ήρθαν κι όλα τα παιδιά του και οι θυγατέρες του να τον παρηγορήσουν. Αλλά αυτός ήταν απαρηγόρητος κι έλεγε: «Πενθώντας θα κατεβώ στο παιδί μου στον *άδη» —και συνέχεια

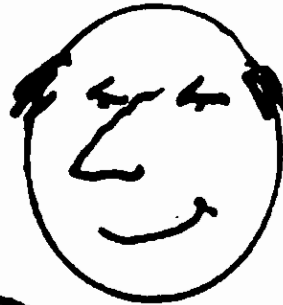
τον έκλαιγε.

³⁶ Οι Μαδιανίτες πούλησαν τον Ιωσήφ στην Αίγυπτο, στον Πετεφρή, τον αυλικό του Φαραώ, που ήταν και αρχηγός της σωματοφυλακής του.

ΠΗΓΗ: «Η Αγία Γραφή»,
Ελληνική Βιβλική Εταιρεία,
Αθήνα 1997

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΛΙΝΤΟΝ ΣΗΜΕΡΑ

ΑΛΙΚΗ
γυναίκα
ηλικίας 38 χρ.

ΤΖΟΝ
άνδρας
ηλικίας 40 χρ.

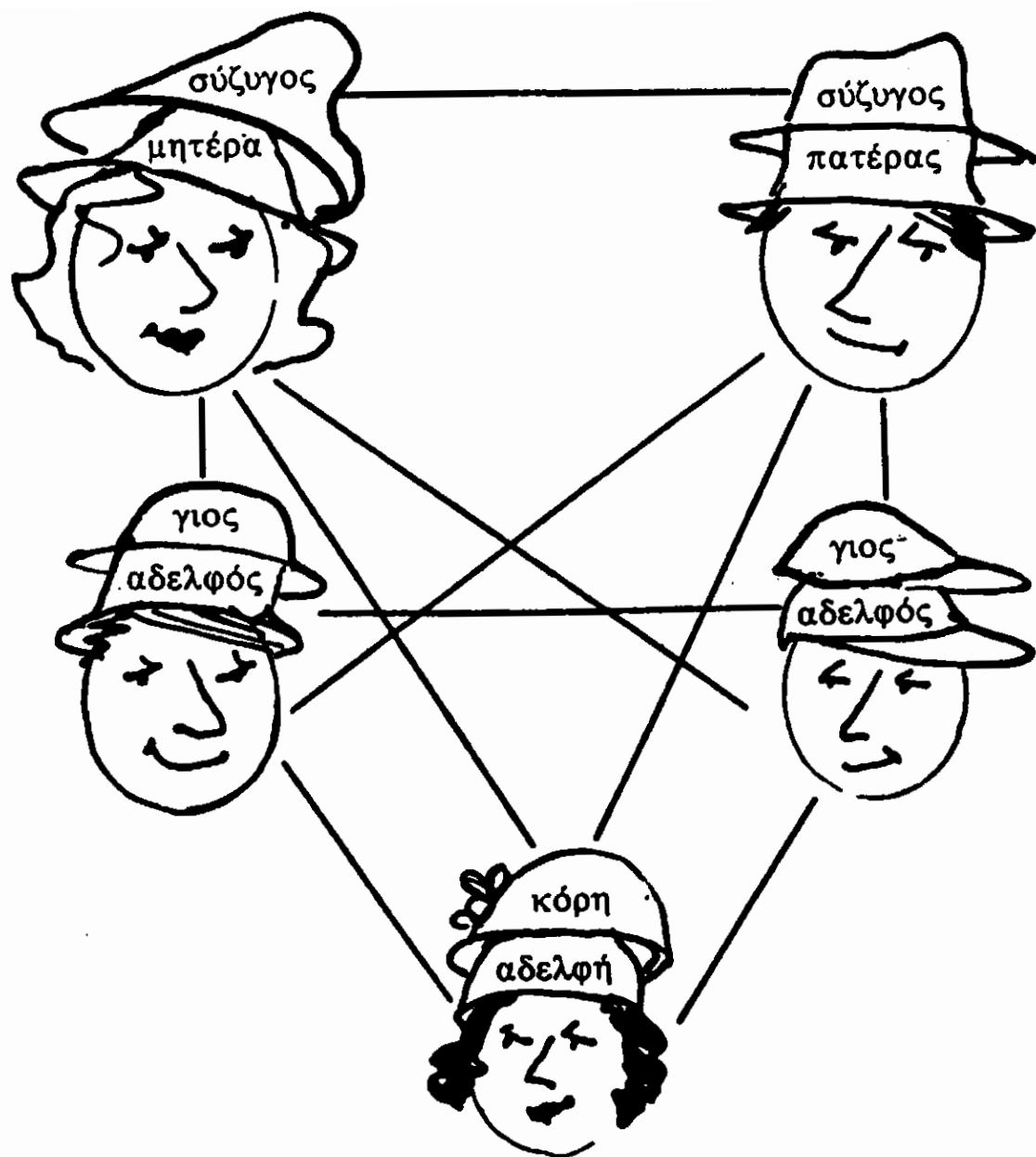
ΤΖΟΥ
αγόρι
ηλικίας 17 χρ.

ΜΠΟΜΠΙ
αγόρι
ηλικίας 16 χρ.

ΤΡΟΥΝΤΙ
κορίτσι
ηλικίας 12 χρ.

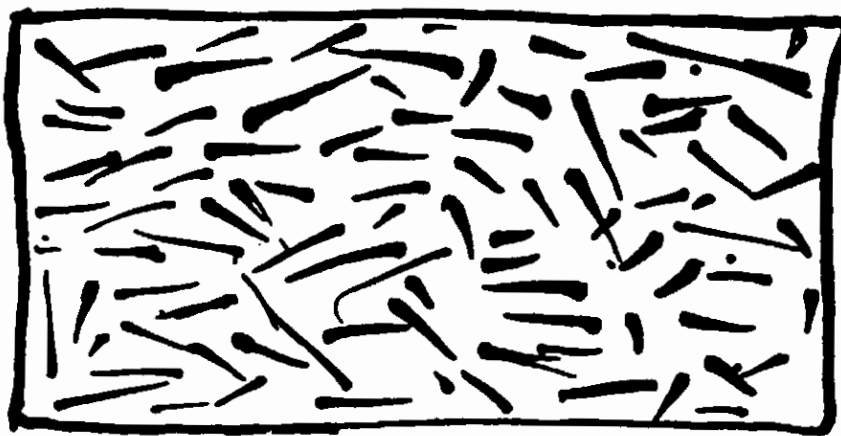
Οι οικογένειες είναι γεμάτες τρίγωνα. Η οικογένεια Λίντον που έχει πέντε μέλη σχηματίζει τριάντα τρίγωνα:

Τζον / η γυναίκα του / ο πρώτος τους γιος
 Τζον / η γυναίκα του / ο δεύτερός τους γιος
 Τζον / η γυναίκα του / η κόρη τους
 Τζον / πρώτος γιος του / δεύτερος γιος του
 Τζον / πρώτος του γιος / κόρη του
 Τζον / δεύτερος γιος του / κόρη του
 Αλίκη / ο σύζυγός της / ο πρώτος της γιος
 και ούτω καθεξής.

ΚΛΕΙΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

ΑΥΤΕΚΤΙΜΗΣΗ	χαμηλής στάθμης
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	έμμεση, ασαφής, απροσδιόριστη, ασυνεπής, παρεμποδίζουσα την ανάπτυξη
Τρόποι	επίκριση, συμβιβασμός, υπολογισμός, παραπλάνηση
ΚΑΝΟΝΕΣ	κρυφοί, ξεπερασμένοι, απάνθρωποι κανόνες που παραμένουν αναλλοίωτοι· τα άτομα αλλάζουν τις ανάγκες τους για να προσαρμόζονται με τους καθιερωμένους κανόνες· περιορισμοί στα σχόλια
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ	τυχαίο, χαοτικό, καταστρεπτικό, ακατάλληλο

Η αυτεκτίμηση γίνεται όλο και πιο αμφίβολη και εξαρτάται όλο και περισσότερο από τη γνώμη των άλλων.

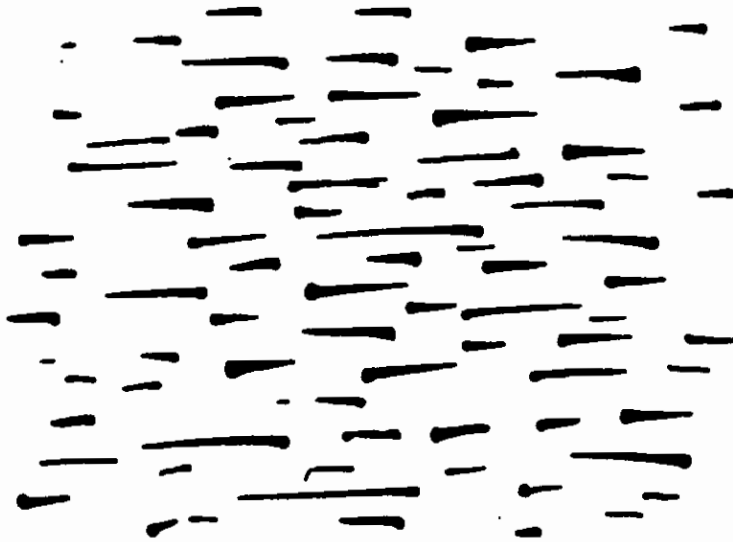
Σε ένα κλειστό σύστημα, «τα μέρη είναι στο σύνολο τους συνδεδεμένα ή ασύνδετα με άκαμπτο τρόπο. Ανάμεσα σε αυτά- συνδεδεμένα ή ασύνδετα- δε ρέουν οι πληροφορίες ούτε από τα έξω προς τα μέσα ούτε από τα μέσα προς τα έξω»(σελ. 161).

Στο σύστημα αυτό επικρατούν όλες εκείνες οι προοπτικές που προκαλούν και ενισχύουν τον αδελφικό ανταγωνισμό, όπως επίσης δυσχεραίνουν την ομαλή έκφραση του.

ΑΝΟΙΧΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

ΑΥΤΕΚΤΙΜΗΣΗ	ανώτερη
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	άμεση, σαφής, προσδιορισμένη, προσφυής, παράγοντας ανάπτυξης
Τρόπος	ευθύς
ΚΑΝΟΝΕΣ	φανεροί, σύγχρονοι, ανθρώπινοι κανόνες· κανόνες που αλλάζουν όταν παραστεί ανάγκη, πλήρης ελευθερία σχολίων για οτιδήποτε
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ	βασισμένο στην πραγματικότητα· κατάλληλο δημιουργικό.

Η αυτεκτίμηση γίνεται ακόμη πιο βάσιμη, άξια εμπιστοσύνης και αντλείται ολοένα περισσότερο από τον εαυτό.

Σε ένα ανοιχτό σύστημα, όπως το παραπάνω, στα μέρη διασυνδέονται, ανταποκρίνονται, είναι καθένα ευαίσθητο ως προς τα υπόλοιπα και επιτρέπουν στην πληροφορία να ρέει ανάμεσα στο εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον τους(σελ.161).

Σε ένα τέτοιο σύστημα το κάθε παιδί μπορεί να αναπτύξει μια υγιή προσωπικότητα, με αυτοεκτίμηση και θα είναι σε θέση να αντιμετωπίσει ικανοποιητικά τον ανταγωνισμό με τα αδέρφια του.

ΠΗΓΗ: Virginia Satir «Πλάθοντας Ανθρώπους», Εκδ.Κέδρος, Αθήνα 2001

ΤΟ ΤΕΣΤ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Το τεστ της οικογένειας μας επιτρέπει να αντιληφθούμε, ανεξάρτητα από το πόσο είναι επιτυχημένη η εκτέλεση του σχεδίου, ποια είναι τα θετικά ή τα αρνητικά στοιχεία που μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη του παιδιού. Είναι γνωστό πως ο οικογενειακός πυρήνας μπορεί να επηρεαστεί από πλήθος παραγόντων: τη γέννηση ενός μικρότερου αδελφού, τη σχολική επιτυχία της μεγαλύτερης αδελφής ή, ακόμη χειρότερα, της μικρότερης, με τον επακόλουθο φόβο του παιδιού ότι αξίζει λιγότερο, τον παράλογο φόβο του ότι το έχει εγκαταλείψει ένας από τους δύο γονείς, το σχολείο με τις απαιτήσεις του...

Το παιδί που στα 12 χρόνια του σχεδιάζει τον εαυτό του μέσα σε μια κούνια στη θέση της νεογέννητης αδελφούλας του τονίζει τη διαδικασία παλινδρόμησης που βιώνει: το φόβο ότι θα χάσει το αντικείμενο της αγάπης του (δηλαδή τη μητέρα), το φόβο ότι το άλλο (η αδελφή στη συγκεκριμένη περίπτωση) μπορεί να έχει τη μαμά κατ' αποκλειστικότητα για τον εαυτό της. Η ζήλια που αισθάνεται το παιδί, αλλά που δεν εκφράζει με λόγια γιατί φοβάται μη χάσει την εκτίμηση του γονέα, εκδηλώνεται με τα πιο διαφορετικά συμπτώματα: την ενούρηση, τα τικ, το φόβο για το σκοτάδι, τον πονόκοιλο που εμφανίζεται συνήθως μόνο όταν πρέπει να πάει στο σχολείο και συνεπώς να απομακρυνθεί από τη μαμά...

Μερικές φορές πρόκειται για μη ξεκάθαρες καταστάσεις, τις οποίες δεν αντιλαμβάνεται πάντα ο ενήλικος. Να λοιπόν που έρχεται να μας βοηθήσει η μη λεκτική επικοινωνία, η οποία μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πάμπολλες πληροφορίες γύρω από την προσωπικότητα, το συναισθηματικό κόσμο και τον τρόπο αντίδρασης του παιδιού. Ακόμη κι αν δεν του ζητηθεί, κατά την πραγματοποίηση του τεστ το παιδί σχεδιάζει πάντα την οικογένεια του και μας διηγείται με αυτό τον τρόπο τα προβλήματα του,

τις αγωνίες του, τις στενοχώριες του, τους φόβους του να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα, το φόβο του να μεγαλώσει ή, αντίθετα, τη χαρά, τη γαλήνη και την αγάπη για τη ζωή.

Η σημερινή οικογένεια όμως μπορεί ακόμη να θεωρείται ασφαλές μέρος; Από τα παιδικά σχέδια φαίνεται πως ναι, γιατί οι ανάγκες του παιδιού δε δείχνουν να έχουν αλλάξει: το παιδί θέλει να αισθάνεται αγαπητό, αποδεκτό, ενταγμένο στον οικογενειακό πυρήνα.

Το παιδί που παραλείπει ένα ή περισσότερα μέλη της οικογένειας του όταν τη σχεδιάζει δείχνει ξεκάθαρα ότι δεν τα αποδέχεται. Αυτή η αντίδραση ίσως να οφείλεται σε ζήλια, στο φόβο ότι εκείνη η συγκεκριμένη φιγούρα (που πιθανόν να είναι ένα νέο αδελφάκι) μπορεί να γίνει σημαντικότερο από το ίδιο και να του στερήσει ένα μέρος της γονεϊκής αγάπης.

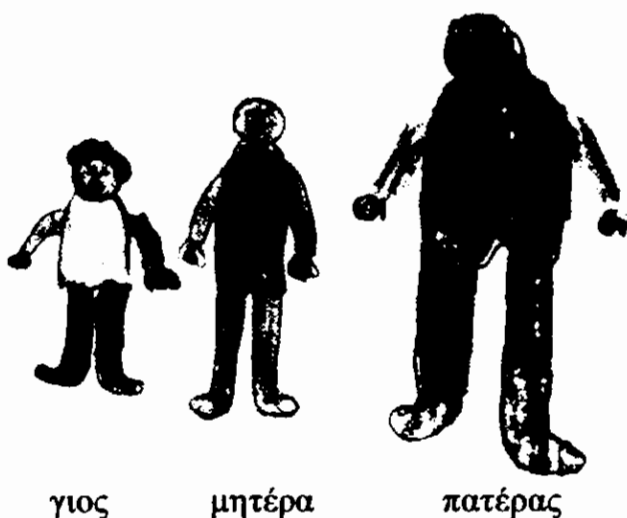
κόρη

μητέρα

Αν ένα πρόσωπο απεικονίζεται με διαστάσεις μικρότερες από το κανονικό, σημαίνει ότι το παιδί θεωρεί το συγκεκριμένο πρόσωπο έναν εν δυνάμει αντίπαλο που δεν μπορεί να εξαλείψει, αλλά που ξεκάθαρα τον μειώνει.

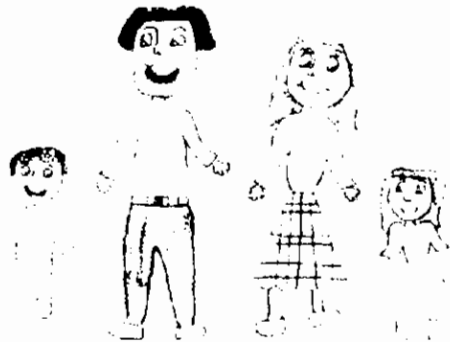

Η τοποθέτηση ενός προσώπου παράμερα φανερώνει τη μη ένταξή του, πραγματική ή υποθετική, στην οικογένεια και τη δυσκολία του παιδιού να δημιουργήσει με αυτό το πρόσωπο μια σχέση εμπιστοσύνης ή ένα δυνατότερο δεσμό.

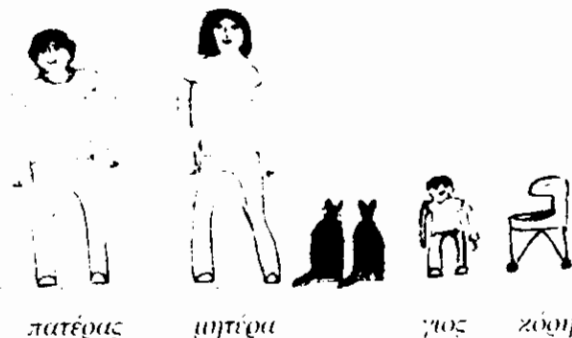

Η παράληψη βραχιόνων ή χεριών είναι ένας τρόπος για να

«τιμωρήσει» το παιδί κάποιο πρόσωπο που θεωρεί απειλητικό. Αποτελεί επίσης σημάδι σεξουαλικότητας που δε βιώνεται ελεύθερα εξαιτίας του φόβου ενδεχόμενης κριτικής από την πλευρά του ενηλίκου.

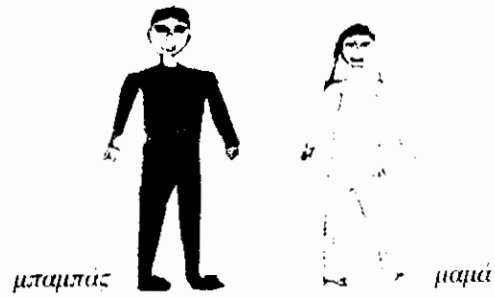
Η προσθήκη ζώων ίσως σημαίνει ότι το παιδί τείνει να αποκρύψει την επιθετικότητα που αισθάνεται σε σχέση με ένα ή περισσότερα πρόσωπα της οικογένειάς του.

Η παράληψη του ίδιου του εαυτού του φανερώνει πως το παιδί έχει χαμηλή αυτοεκτίμηση, αισθάνεται ότι δεν ανήκει στην οικογένεια του και νιώθει απομονωμένο.

Τα αίτια ποικίλλουν: ο φόβος απειλών ή τιμωριών, η αίσθηση ότι δεν είναι πλέον το εκλεκτό παιδί της οικογένειας, η ζήλια σε σχέση με νεογέννητα αδέρφια. Αυτά το κάνουν να υιοθετεί αμυντικούς μηχανισμούς, που εκδηλώνονται πιθανόν και με συμπεριφορές παλινδρό-

μησης, όπως, για παράδειγμα, το πιπίλισμα του αντίχειρα, η ενούρηση στη διάρκεια του ύπνου, η εκδήλωση ψυχοσωματικών διαταραχών.

ΠΗΓΗ: Crotti Evi & Magni Alberto, «Πώς να ερμηνεύουμε τα παιδικά σχέδια», Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Έλληνες Συγγραφείς

- 1.Αλεξάνδρου Α. Κωνσταντίνος, «Οι διαταραχές της συμπεριφοράς στην προσχολική, σχολική και εφηβική ηλικία», Εκδόσεις Δανά.Εκδόσεις Δανά.
- 2.Ζαφείρης Γ.Αλέξανδρος/ Ζαφείρη Α.Ελένη/ Μουζακίτης Μ.Χρήστος, «Οικογενειακή Θεραπεία», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
- 3.Ιεροδιακόνου Χ.Σ, «Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία», Σειρά Ψυχαναλυτικής Ψυχιατρικής, 2^{ος} τόμος, Εκδόσεις Μαστορίδη, Θεσσαλονίκη 1988.
- 4.Ιωαννίδου- Johnson Αμαλία, «Προκατάληψη; Ποιος; Εγώ;», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- 5.Καλλινικάκη Θεανώ, «Κοινωνική Εργασία, εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- 6.Κανελλάκη Σοφία, «Henri Wallon, Μια θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
- 7.Κατσορίδου – Παπαδοπούλου Χρυσούλα, «Κοινωνική Εργασία με Ομάδες, Μια μορφή προσέγγισης για συνεργασία και δράση», Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα 1999.
- 8.Ματσανιώτης Νίκος, «Εμείς και το παιδί μας», Εκδόσεις Χρηστάκη, Αθήνα 1995.
- 9.Μουσούρου Μ.Λουκία, «Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας», Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1998.
- 10.Παρασκευόπουλος Ν.Ιωάννης, «Εξελικτική ψυχολογία», 1^{ος} τόμος,

- Αθήνα 1985.
11. Παρασκευόπουλος Ν.Ιωάννης, «Εξελικτική ψυχολογία», 2^{ος} τόμος, Αθήνα 1985.
 12. Παρασκευόπουλος Ν.Ιωάννης, «Εξελικτική ψυχολογία», 3^{ος} τόμος, Αθήνα 1985.
 13. Παρασκευόπουλος Ν.Ιωάννης, «Κλινική ψυχολογία», Αθήνα 1998.
 14. Χαραλαμπίδης Ι. Βασίλης, «Η ανάπτυξη της προσωπικότητας», Εκδόσεις Gutenberg/Παιδαγωγική Σειρά, Αθήνα 1987.
 15. Χασάπης Γ.Ιωάννης, «Ψυχολογία της προσωπικότητας», 2^{ος} τόμος, Αθήνα 1980.
 16. Χουρδάκη Μαρία, «Οικογενειακή Ψυχολογία», Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1992.
 17. Χουρδάκη Μαρία, «Ψυχολογία της οικογένειας και Εξελικτική-Σχολική-Εφηβείας», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.
 18. Χουτουμάδη Αναστασία, «Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.
 19. «Εφαρμοσμένη Κλινική Ψυχολογία», Θέματα Κλινικής Ψυχολογίας, Αθήνα 1988.
 20. «Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινότητα», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992.
 21. Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του παιδιού, «Οικογένεια: Ψυχοκοινωνικές- Ψυχοθεραπευτικές Προσεγγίσεις», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990.

B. Ξένοι Συγγραφείς

1. Adler Alfred, «Τα προβληματικά παιδιά», Μετάφραση: Ε.Γραμμένος, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1974.
2. Baum Heike, «Μαμά, αυτός όλο με κάνει και θυμώνω», Μετάφραση: Α.Σαλβάνου, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 2003.
3. Beecher Marguerite & Willard, «Το σημάδι του Κάιν», Μετάφραση: Γ.Δίπλας, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1992.
4. Crotti Evi & Magni Alberto, «Πώς να ερμηνεύουμε τα παιδικά σχέδια», Μετάφραση: Ε.Γεωργιάδου, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003.
5. Dreikurs Rudolf, «Το παιδί, μια νέα αντιμετώπιση», Μετάφραση: Ι.Καββάδα, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1978.
6. Dreikurs Rudolf, «Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας», Μετάφραση: Τ.Πανταζή, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1975.
7. Dreikurs Rudolf, «Η πρόκληση να είμαστε γονείς», Μετάφραση: Δ.Κωστελένου, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1976.
8. Dreikurs Rudolf & Grey Lauren, «Το Δικαίωμα να είσαι παιδί», Μετάφραση: Χ.Χατζηδάκη, Εκδόσεις Γλάρος.
9. Gordon Thomas, «Ο αποτελεσματικός γονέας», Μετάφραση: Β.Κοντογιώργος/Γ.Ορφανίδης, Εκδόσεις Ευρωσπουδή, Εκπαιδευτήρια «Κωστέα-Γείτονα», Παλλήνη 1994.
10. Herbert Martin, «Οι καβγάδες των παιδιών», Μετάφραση: Θ.Τσοβίλη, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
11. Herbert Martin, «Ψυχολογικά προβλήματα της παιδικής ηλικίας», 2^{ος} τόμος, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
12. Lacanne Jaques, «Η οικογένεια. Τα οικογενειακά συμπλέγματα στη διαμόρφωση του ατόμου», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1987.

- 13.Laniado Nessia, «Παιδιά που ζηλεύουν», Μετάφραση: Α.Σπηλιάδου, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003.
- 14.Mozziconacci Pierre & Girard Doumic Alice, «Το παιδί μας», Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1991.
- 15.Prekop Jirina, «Τα πρωτότοκα», Μετάφραση: Π.Παπαφράγκου, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 2002.
- 16.Rattner Joseph, «Ανατρέφω σωστά το παιδί μου», Μετάφραση: Γ.Βάμβαλη, Εκδόσεις Ηλία Μανιατέα, Αθήνα 1969.
- 17.Rufo Marcel, «Αδελφός και Αδελφή. Μια δύσκολη αγάπη», Μετάφραση: Ε.Συτητάνου, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2003.
- 18.Salzberger- Wittenberg Isca, «Η αυτογνωσία από ψυχαναλυτική θεώρηση και οι ανθρώπινες σχέσεις», Σύγχρονη Ψυχαναλυτική Βιβλιοθήκη, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1995.
- 19.Satir Virginia, «Πλάθοντας ανθρώπους», Μετάφραση: Λ.Στυλιανούδη, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2001.
- 20.Sroc Benjamin, «Το παιδί και η φροντίδα του», Μετάφραση: Α.Αϊδίνης, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1987.
- 21.Stone L. Joseph & Church Joseph, «Childhood and Adolescence», Random House, Νέα Υόρκη 1975.
- 22.Varma Ved P., «Τα δύσκολα παιδιά», Μετάφραση:Γ.Καλομοίρης, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- 23.Wallon Henri, «Η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού», Μετάφραση: Μ.Λώμη, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1984.
- 24.Winnicott Donald, «Το παιδί, η οικογένεια και ο εξωτερικός κόσμος», Σύγχρονη Ψυχαναλυτική Βιβλιοθήκη, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1988.
- 25.Winnicott Donald, «Συζητήσεις με τους γονείς», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.

Γ. Λεξικά

1. Μάνος Νίκος, Ερμηνευτικό Λεξικό Ψυχιατρικών Όρων, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1987.
2. Τσαούσης Γ. Δημήτρης, Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1989.
3. Χατζηθωμάς Π. Φώτης/ Αλέφαντος Ν. Παντελής, Λεξικό Αναπτυγμένων Εννοιών, Εκδόσεις Φίλιππος, Θεσσαλονίκη 1993.
4. Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών, Εκδόσεις Πάμισος, Αθήνα 1981
5. «Η Αγία Γραφή», Ελληνική Βιβλική Εταιρεία, Αθήνα 1997

